

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

Свідоцтво
про державну
реєстрацію
серія KB
№ 23982-138223
від 14 червня 2019 р.

**ВИЩА
ОСВІТА
УКРАЇНИ**

Засновано
в 2001 році

Передплатний індекс
23823

**ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЧАСОПИС
4 (87)' 2022**

DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.4(87)

Засновники

ДЕРЖАВНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Редакційна колегія журналу «Вища освіта України»

Головний редактор

Віктор АНДРУЩЕНКО, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Редакційна колегія

Валентина БОБРИЦЬКА, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Наталія ДЕМ'ЯНЕНКО, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології вищої школи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Любов ДРОТЯНКО, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного авіаційного університету

Наталія КОЧУБЕЙ, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (заступник головного редактора)

Сергій КУРБАТОВ, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України

Владислава ЛЮБАРЕЦЬ, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Олена МАТВІЄНКО, доктор педагогічних наук професор, завідувач кафедри педагогіки і методики початкового навчання Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Наталія МОЗГОВА, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Мар'я НЕСТЕРОВА, доктор філософських наук, професор, академічний куратор модуля Жана Моне «Соціальна згуртованість в освіті та врядуванні: європейські студії» Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Володимир СЕРГІЄНКО, доктор педагогічних наук, професор, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Віолета СКИРТАЧ, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін Донбаського державного педагогічного університету

Діана СПУЛБЕР, доктор філософії, професор Університету Генуї (Італія)

Наталя ТИТОВА, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики професійної підготовки Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Олена ЯЦЕНКО, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Редакційна рада

Віль БАКІРОВ, доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, радник ректора Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

Галина БЕРЕГОВА, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри професійної освіти Херсонського державного аграрного університету

Леонід ГУБЕРСЬКИЙ, доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, радник ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Володимир ЄВТУХ, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, декан факультету соціально-економічної освіти та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Ірина ЄРШОВА-БАБЕНКО, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Наталія РІДЕЙ, доктор педагогічних наук, професор кафедри освіти дорослих Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Григорій ТОРБІН, доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Адреса редакції:

01601, м. Київ вул. Пирогова, 9,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
тел.: +38-044-239-30-17

Матеріали для публікації можна надсилати електронною поштою: wou@ukr.net
сайт журналу: www.wou.npu.edu.ua

Схвалено рішенням вченої ради НПУ ім. М. П. Драгоманова,
протокол № від 24.11.2022.

ЗМІСТ

СТОРІНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Віктор АНДРУЩЕНКО Українські університети перед викликами соціально-турбулентного світу	5
--	---

АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Катерина ГОНЧАРЕНКО «Культура мовчання» як інструмент «політики голосу»	13
--	----

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПОШУК ПРІОРИТЕТІВ

Ірина ЛИСАКОВА Стратегії освіти для креативного суспільства	21
--	----

Ірина КУЗНЕЦОВА Феноменологічні виміри навчальної діяльності	29
---	----

НОВІТНЯ НАУКА ТА СУЧАСНА ОСВІТА

Денис СВИРИДЕНКО, Фрол РЕВІН Сучасна та традиційна проблематика наукової освіти: оглядовий екскурс теорій	36
---	----

ДОСЛІДНИЦЬКІ ПРОЕКТИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Мар'я НЕСТЕРОВА, Андрій ЗАМОЖСЬКИЙ Діяльність університетів у подоланні кризових станів суспільства (практика впровадження міжнародних проектів Еразмус+)	46
---	----

ЧАС РЕФОРМ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИКА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Андрій ГРИНЬКІВ Комунікативна компетентність у професійній підготовці менеджерів соціокультурної діяльності	54
---	----

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ

Костянтин КОРСАК Наукові та виховні проблеми побудови безпечної емоційної сфери: погляди студентів-медиків	61
--	----

Діна КОЗОБРОДОВА Трансформації соціальної реальності у контексті її психомірності	71
--	----

Лідія КУЗЬОМЕНСЬКА Мова як фактор комунікативної ефективності	79
--	----

ІНФОРМАЦІЯ. РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ

Показчик публікацій журналу за 2022 рік	89
Abstracting Review of Journal Article.....	91
Contents.....	95

**Журнал «Вища освіта України» згідно з постановою
Президії ДАК України від 10 жовтня 2022 р. № 894 внесено
до Переліку видань, де можуть друкуватися результати
дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора
і кандидата філософських та педагогічних наук**

УДК 378(477)

DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).01

УКРАЇНСЬКІ УНІВЕРСИТЕТИ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СОЦІАЛЬНО- ТУРБУЛЕНТНОГО СВІТУ

© Андрущенко В., 2022

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України, член-
кореспондент НАН України, в. о. ректора
Українського державного університету
імені М. П. Драгоманова, Президент
асоціації ректорів педагогічних
університетів Європи, головний
редактор часопису (м. Київ)

Ключові слова: соціально-турбулентний світ, модернізація освіти, культура, наука, університет, інформатизація, глобалізація, європейські цінності.

Українська освіта, власне, як і вся європейська, перебуває нині у процесі фундаментальних модернізаційних змін, обумовлених викликами сучасного соціально-турбулентного світу. Глобалізація, інформаційна революція, кліматичні зміни тощо формують запит, без відповіді на який ні освіта, ні суспільство не можуть рухатись далі, розвиватись. Головних серед нинішніх викликів є війна, яку розв'язав проти України та всього цивілізованого світу російський агресор. Тисячі загиблих та

поранених, мільйони біженців та переселенців, зруйновані міста та села, жорстокі катування, які обрушив на людей окупованих територій колишній «старший брат», владно ставить питання про те, як жити в цих неймовірно важких умовах, кому вірити, за що боротись, які цінності сповідувати. Звісно, Україна знайшла відповідь: вистояти, боронитись і перемагати ворога, жити достойно, з високо піднятою головою, сповідувати загальнолюдські цінності миру, демократії і свободи разом і у співпраці з європейськими народами, усім цивілізованим світом. Ми вдячні народам світу, які засуджують агресію, допомагають українцям вистояти, здобути перемогу. Особливу вдячність українці висловлюють народу Польщі і США, які першими прийняли наших біженців, надали (і надають) необхідну оборонну зброю, гуманітарну допомогу, зрощують дух впевненості у перемозі.

Розробленість проблеми: проблеми розвитку (модернізації) освіти досить глибоко обговорюються в сучасній вітчизняній та зарубіжній філософській, педагогічній, культурологічній літературі. Серед її активних вітчизняних дослідників в першу чергу відзначу В. Кременя, В. Бикова, В. Воронкову, Н. Дем'яненко, С. Клепка, К. Корсака, В. Кушереца, В. Лугового, С. Максименка, Л. Панченко, Н. Рідей, П. Сауха, С. Сисоєву, В. Співаковського, О. Топазова та ін. Цікавою й корисною є книга канадсько-американського науковця Стівена Пінкера «Просвітництво сьогодні» (2019). Ряд креативних ідей щодо розвитку освіти можна зустріти в дослідженнях М. Кастельса, М. Лени, Ф. Штерна, Г. Шмідта, Ф. Фукуями, ряду інших авторів. Означені автори першочергову увагу приділяють аналізу викликів сучасного глобалізованого світу, пошуку відповідей на них змінами сучасної освіти. Головними серед них є роздуми щодо організації діяльності університетів в контексті ринкових та демократичних перетворень, інформатизації та технологічної революції, наступу прагматизму та потреби збереження гуманістичних традицій, екологізації суспільства та освіти тощо. Менше висвітлено виявляється ситуація, обумовлена процесами соціальної турбулентності, зокрема, війни, яку розпочала проти України і світу Російська Федерація. Що відбувається в системі освіти в період війни, які напрями підготовки фахівців є нині найбільш актуальними й які будуть затребованими пізніше, якою система освіти буде в післявоєнному світі? Враховуючи їх актуальність, зосереджу на них більш предметну увагу.

Основний зміст: Як і суспільство загалом, університети, заклади освіти загалом, зазнають від війни серйозних збитків, які позначаються на їх повноформатному функціонуванні, а тим паче – на розвитку. Значна частка учителів та викладачів, школярів та студентів виїхали у більш безпечні місця проживання. Університети втрачають студентів. Від початку повномасштабної війни в Україні понад 9 мільйонів укра-

їнських громадян виїхали за кордон. Найбільша група перетнула польський та румунський кордони. Тисячі українців прийняли Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Молдова, ряд інших країн Європи. За даними прикордонної служби Польщі, станом на 15 вересня 2022 року польсько-український кордон перетнули 6,286 млн біженців з України. Дехто, звичайно, поїхав далі чи повернувся до України. Однак фактом є те, що мільйони українців саме у Польщі знайшли для себе найбільш комфортні умови перебування, привітність та доброзичливе ставлення. Війна найбільш боляче вдаряє по людях, особливо, по незахищених верствах населення – пенсіонерах та інвалідах, дітях, учнях та студентах. Україна відчутно втрачає людський потенціал, який, власне, є основним ресурсом (і метою) її захисту, відбудови, відродження. Його зрощення є умовою перемоги й надії на майбутнє. І це зрозуміло. Корінь і таїнство соціальності, культури, життєтворення знаходиться в людині, її справжніх людських якостях, чеснотах, принципах.

Відомо, що перемога здобувається ефективною зброєю. Але не тільки. Для перемоги потрібні люди, які володіють нею, належний вишкіл військових, продуктивна організація і управління військами, їх воля і мужність, високі людські якості, внутрішньо усвідомлена, переконана мотивація для збройної відповіді агресору й самовідданої праці в тилу. Все це реалізує людина, яка тримає зброю, демонструє мужність, витривалість і стійкість, належно використовує її для перемоги над ворогом. Як писав у свій час перший рейхканцлер Німецької імперії, князь Отто фон Бісмарк, «війни виграють не генерали, а шкільні вчителі і парафіяльні священники». Мова йде про підготовку поколінь, сильних духом, професійно й військово підготовлених фахівців, здатних вистояти й зберегти світ від руйнації, забезпечити його подальше існування та розвиток. Звісно, для перемоги потрібна ефективна зброя, вишкіл і стійкість військових, але не тільки. В її арсеналі достойне місце займає своєрідний дух,

сила волі, інтелект, людські моральні чесноти. А це вже — прерогатива освіти, науки, культури, релігії та освіти, особливо університетського рівня. І це зрозуміло. Адже світом і людьми править (керує) дух, який вони зрошують в кожній людині, який піднімає її над обставинами, спонукає до дії. Світ рухається вперед завдяки розуму, втіленому і зреалізованому в інтелектуально-творчій праці — визнаному стратегічному ресурсу розвитку цивілізації. Звідси — нові завдання освіти, культури, релігії і виховання, особливо, які зрошують цей непереможний, звитязний дух, надихають людину на перемогу. Досвід України, яка веде героїчну оборону від російського агресора, засвідчує, роль університетів у період війни не тільки не стає слабшою, але й навпаки — багатократно посилюється, зростає. Використання цього ресурсу за для перемоги є одним з головних завдань, яке стоїть перед суспільством сьогодні. Актуальним воно буде й завтра.

В Україні до війни функціонувало близько 200 університетів. Близько 50 з них зруйновані військами агресора, десятки — пошкоджені гарматними та ракетними обстрілами, переміщені в більш безпечні регіони. Наймовірних руйнувань зазнали Харківський, Сумський, Миколаївський, Херсонський та ін. університети; пошкоджені Львівський, Вінницький, Тернопільський університети, а також перлина освіти України — Київський національний університет імені Тараса Шевченка. І все ж, всі українські університети нині працюють. Вони зміцнюють організацію та управління; єдність викладачів, співробітників і студентів; впроваджують нові інформаційні технології; посилюють якість освіти, її єдність з наукою, спрямованість на оборону, відновлення народного господарства, формування людини для майбутнього миру і співпраці.

Тисячі студентів взяли в руки зброю й пішли на фронт, стали бійцями місцевої самооборони, волонтерами. Близько 15 університетів повністю або частково переміщені до більш безпечного регіону Украї-

ни, однак, переважна більшість — працює. Під обстрілами, в умовах відсутності світла, нестачі води, тепла, періодичного відключення інтернету, елементарного зв'язку та інших життєдайних засобів. Не зважаючи ні на що, викладачі читають лекції, студенти відвідують заняття в науково-навчальних лабораторіях, спілкуються, проводять мистецькі, спортивні та розважальні заходи. Наше головне завдання — зберегти й наростити інтелектуальний потенціал суспільства за для майбутнього розвитку. Сьогодні, як ніколи, українські університети демонструють справжній людино- (студенто-) центризм, вкладають у молодь свій розум, волю, науковий доробок, соціальний досвід, а головне, формують неймовірну жадобу до життя, прагнення до захисту людини, державної незалежності і свободи.

Тисячі студентів записались до лав Збройних сил України, пішли на фронт; не менша кількість їх переймаються волонтерською діяльністю; багато хто одяг білий халат лікаря чи медичної сестри, піднімають на ноги поранених у госпіталах, допомагають переселенцям та біженцям... Десятки, а може й сотні викладачів і студентів героїські загинули, багато з них поранені... Досвід України наглядно показав: наша освіта, наші університети, культура і виховання підготували достойну молодь, яка здатна захистити свою державу, відстояти національні і європейські цінності.

Незважаючи на обстріли, бомбардування, ракетні удари більшість українських університетів працюють. В університетах та студентських гуртожитках обладнані бомбосховища. Впроваджено режим посиленої безпеки, цілодобового чергування. Більшість університетів перейшли на дистанційні форми навчання. Посилилась роль і значення самонавчання, інтернет-навчання, міжнародної освіти. Українські університети нарощують свій науковий, освітній і культурний потенціал, активно працюють над програмами міжнародної академічної співпраці.

Вагомий внесок у перемогу над ворогом вносить НПУ імені М. Драгоманова.

Нині він реформується. Накопичений роками науковий і освітній потенціал, академічний і соціальний досвід він спадкоємно передає новоствореному закладу – Українському державному університету імені Михайла Драгоманова. Реорганізація нашого вишу є відповіддю на потребу часу оновлення освіти, підготовки фахівців, здатних захистити суспільство і людину від агресії, до здобуття перемоги та миру, продовження життя в нових реаліях соціально-турбулентного світу. Погроза застосування Росією ядерної зброї сьогодні не здається надто вже примарною. Людство шукає засоби нейтралізації агресора й одночасно обговорює варіанти, ресурси, можливості продовження життєздатності цивілізації в умовах означених викликів. Карколомні глобальні зміни, потребують підготовки фахівців, здатних до врегулювання конфліктів, використовувати новітні досягнення науки і техніки, зберігати й нарощувати надбання, досягнуті в історії розвитку світової цивілізації, зрештою, убезпечення світу від руйнації. Саме в цьому контексті й відбувається реорганізація нашого університету, відомого в Україні і в Європі лідера педагогічної освіти, який, зберігаючи і нарощуючи якість підготовки педагогічних кадрів, легалізує й посилює класичні напрями академічної діяльності, зрощені в контексті його попереднього розвитку.

Новостворений заклад буде відкритим, модерним, класичним університетом нового типу, який забезпечить якісну освіту дослідницького типу, становлення необхідних практичних компетенцій, національних та загальнолюдських цінностей. Університет наростить органічну єдність науки і освіти, гуманістичну спрямованість освіти, європоцентриську якість практики підготовки нового вчителя для роботи у закладах освіти всіх типів, організації життєдіяльності народів та культур європейського простору і світу на засадах миролюбства, демократії, взаємної поваги та співробітництва.

В ході модернізаційних змін в університеті впроваджуються сучасні напрями нау-

кової та педагогічної підготовки кадрів (від бакалавра та магістра до доктора філософії та доктора наук), зокрема, високі інформаційні електронно-комп'ютерні технології, інженерія системно-програмного забезпечення, інноваційні підходи та технології педагогічної освіти, міжнародна мобільність викладачів та студентів, європейські освітньо-наукові та педагогічні студії, бізнес-освіта, технології державно-громадського управління та громадських комунікацій. Духовним центром університетської діяльності є національна ідея українського державотворення.

Новостворений університет є спадкоємцем Педагогічного інституту, створеного в структурі знаменитого Університету Св. Володимири (нині – Національного університету імені Тараса Шевченка) у 1834 році. Він пройшов складну еволюцію внутрішніх і зовнішніх змін, однак ніколи не зупиняв, а навпаки, постійно нарощував якість підготовки фахівців – як зазначалось в імператорському указі – «для роботи в учительському званні». Педагогіка – це наша традиція, наша генетика. Саме тому, новий університет не тільки не знизить, але й навпаки, суттєво підніме рівень підготовки учительських кадрів, поведе за собою педагогічні університети держави. Це завдання реалізується завдяки більш тісному зв'язку освіти з наукою, освіти з практикою. Рамки (формат) традиційної педагогічної освіти є для цього надто вузькими. Педагогічна освіта має бути науковою, дослідницькою, пошуковою. З іншого боку вона має узагальнювати й спиратись на глобальний (а не тільки вчительський) контекст соціальної практики. Це завдання може бути реалізованим тільки у відкритому, дослідницькому, класичному університеті. Вчитель не може бути простим транслятором уже усталеного знання. Він має бути науковцем, дослідником і вже з раннього шкільного віку інфікувати цим своїх учнів. Приблизно так, як це досягається Малою академією наук України. Через підготовку масового вчителя-дослідника ми маємо поширити ефективну практи-

ку креативної підготовки обраних на учнівський загал всього суспільства. В структурі університету (за підтримкою Національного політехнічного університету (КПІ) імені Сікорського) функціонує Мала Інженерна Академія. Поки що, доступ до навчання та інженерно-технічної творчої діяльності в ній мають лише діти з Києва. Ми плануємо збудувати гуртожиток, здійснювати відбір талантів з усієї України. Всі діти талановиті, всі повинні мати можливість власного ефективного розвитку. Разом з педагогічними, технічними і класичними університетами, Національною академією наук та Національною академією педагогічних наук України вже в найближчий час ми запропонуємо модерновий концепт підготовки нового вчителя для України і європейського простору освіти.

У цьому контексті планується значне посилення міжнародної академічної співпраці з кращими університетами Європи та світу. На сьогодні нашими партнерами є університети таких країн, як США та Китай, Канада та Польща, Німеччина та Франція, Італія та Словаччина, Литва та Латвія, Чехія та Норвегія, багатьох інших країн світу. Ми з повагою сприймаємо й намагаємось наслідувати практично-прагматичний досвід організації освіти університетів США, скрупульозність і точність надання освітніх послуг університетами Німеччини, життєствердний романтизм освітньої практики університетів Франції та Греції, людиноємні студії освіти Фінляндії, дотошність у вивченні будь-яких дисциплін, що реалізується в університетах Китаю, Литви, Естонії... Освітня практика світу різноманітна, Однак, вона буде корисною тоді, коли ми критично сприймаємо їх досвід й одночасно продовжуємо власну гуманістичну традицію, укорінену з часів зародження та розвитку української освіти у давній Київській державі. Посилюючи міжнародну орієнтацію університету, центром яких європейська наука та європейські педагогічні студії, ми плануємо більш акцентовано зорієнтувати студентський загал та учнів на європейські цінності, європейські стан-

дарті, європейський спосіб життя загалом. Російська агресія в Україну вивітрила будь-які ілюзії щодо життя у співпраці з колишнім «старшим братом». Він виявився і не «старшим» і не «братом».

Фахівці, яких продовжує готувати Драгоманівський виш – з математики та історії, природничих наук та політології, екології та міжнародних відносин, соціології та права, соціальної роботи та за рядом інших напрямів – є одночасно професіоналами за обраним напрямом і вчителем за своїм душевним покликанням і вихованням. Класичний університет, де підготовка вчителя здійснюється у єдності з формуванням спеціалістів з інших напрямів, має більш потужні можливості.

Міжнародні контакти університету ми плануємо розширити й поглибити протягом року довести їх кількість до 300. Одночасно, ми маємо наповнити ці угоди реальним змістом. Статус класичного університету розширює можливості міжнародної співпраці у порівнянні з колишнім педагогічним у декілька разів. При цьому, ми боремося не за кількість угод, а за їх якість, наповнення конкретним, робочим змістом за двосторонніми інтересами. Ними передбачається обмін викладачами та студентами, розширення міжнародного стажування, викладацької та дослідницької складової, включене навчання, реалізацію програм подвійного диплому тощо. Важливими формами співпраці є також видавнича діяльність, проведення двосторонніх та багатосторонніх наукових та науково-практичних конференцій, організації та проведення спільних досліджень, міжнародних дискурсних студій. Наш виш підписав оновлену Велику Хартію Університетів, відкрив Кафедру ЮНЕСКО, продовжує проект-програму Педагогічної конституції Європи, реалізує близько 25 актуальних грантових проектів...

Ми завжди дотримувались крилатого вислову-поради знаменитого академіка Бориса Патона: «немає освіти без науки, немає науки без освіти». Наука в університеті ніколи не була попелюшкою, а освіта ніколи не

втікала, не ховалась від високої науки і практики. Принцип єдності науки, освіти і соціальної практики завжди був і залишається одним з головних принципів його діяльності. Ми пишаємось нашими науковими школами з математики (Шкіль, Працьовитий, Торбін), інформатики (Жолдак, Струтинська), біології (Бровдій), корекційної психології (Синьов), педагогіки та філологічних наук (Бондар, Мацько, Дем'яненко), етно-соціології (Євтух), психології (Булах, Долинська) та з ряду інших наукових напрямів. Уже сьогодні ми видаємо ряд наукових часописів, які входять до світових наукометричних баз, мають високий міжнародний рейтинг. Для участі в наукових форумах, що проводяться в університеті, приїздять визнані науковці світу, такі, зокрема, як Нобелівський лауреат Харольд Цур Хаузен (Німеччина), президент Японського інституту політичних досліджень Рей Сіраторі (Японія), директор-засновник Олександрійської бібліотеки Ісмаїл Серагельдін (Єгипет), професор Даремського університету Девід Вілкінсон (Великобританія) та інші визнані світом дослідники. За запрошенням зарубіжних колег наші викладачі (Оксана Струтинська, Тетяна Матусевич, Марія Нестерова, Наталія Кочубей, Володимир Погребенник та інші) працюють (стажуються) в університетах Німеччини, Італії, Канади, Польщі, Норвегії, ряду інших країн світу. До наукової діяльності міжнародного штабу ми залучаємо студентів, багато яких є переможцями та лауреатами міжнародних молодіжних предметних олімпіад, змагань, конкурсів. Розвиток наукової складової університету ми плануємо через поглиблення наукової співпраці з Національною академією наук, Національною академією педагогічних наук, іншими науковими установами держави. Ми практикуємо також наукову співпрацю з кращими, найбільш науково потужними університетами України, зокрема, Києва (ун-т Т. Шевченка), Харкова (ун-т В. Каразіна), Львова (ун-т І. Франка), Одеси (ун-т І. Мечнікова), інших міст держави. Особливе значення має грантова активність університету, яка є, мабуть, найбільш

ефективною формою міжнародної наукової співпраці викладачів та студентів.

Актуальним завданням розвитку сучасної освіти є її інформатизація. У останні десятиліття інформатизація освіти є одним із пріоритетних завдань її модернізації. Цього потребує інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які, як відомо, є каталізатором розвитку сучасного суспільства. Їх впровадження в усі сфери людської діяльності дало поштовх для виникнення нових цифрових технологій, таких як хмарні технології, штучний інтелект, робототехніка, технології віртуальної та доповненої реальності та багато інших. Означені напрями є пріоритетними для новоствореного університету. Життя владно вимагає інтенсифікації інформаційної компетентності фахівців. Університет підготував для цього належну відповідь. Нами плануються оновлення змісту і методів навчання, пошук інноваційних форм освіти, розширення доступу до навчальних ресурсів, реалізація можливостей навчання без обмежень за просторовою та часовою ознаками, впровадження нових підходів до організації надання освітніх послуг міжнародного рівня. в цілому. Якщо говорити про конкретні кроки цифрової трансформації освіти, то головними з них є такі: розробка цифрової стратегії закладів освіти; впровадження безпаперових технологій; побудова в університеті єдиного (цілісного) цифрового освітнього середовища; формування і розвиток у викладачів та студентів цифрових навичок, цифрової компетентності, медіаграмотності; побудова нових способів взаємодії між учасниками освітнього процесу, в тому числі на основі технологій змішаного та дистанційного навчання; підвищення рівня самостійності студентів тощо. Реалізація цих та ряду інших напрямів вже в найближчий час надасть можливість університету зайняти лідируючі позиції в галузі цифрової трансформації серед університетів держави.

Майбутній університет зосередить свою увагу й на таких напрямках, як бізнес освіта та управління. На ці напрями у суспіль-

стві існує колосальний попит. Навчитися ефективно управляти персоналом, грамотно організувати і розвивати власний бізнес, самостійно вибудувувати траєкторію власного зростання та кар'єри — є мрія більшості студентів. Її реалізація через систему програм, курсів, тренінгів розглядається нами коли б чи не в першу чергу. Більшість занять планується проводити англійською, у безпосередній співпраці й за стандартами тих університетів Європи, Канади та США, де ці програми вже підтвердили свою життєвість і ефективність. Це привабить іноземних студентів, які хочуть навчатися в Україні. Найбільш поширеними серед них є традиційні програми у форматі «очного» навчання, розраховані на навчання «з відривом від виробництва»; програми, при яких для досягнення ще більшої гнучкості навчального процесу використовуються методи дистанційного навчання; варіанти вечірньої і модульної побудови програм Part-time; програми побудовані на практичному досвіді успішних вітчизняних та зарубіжних керівників, управлінців, менеджерів. Базовий курс — це економіка, бухгалтерський облік, маркетинг, управління персоналом, менеджмент інформаційних систем, ділова стратегія, фінанси, операційний менеджмент, бізнес-законодавство. Значна частина часу відводиться вивченню практичної діяльності реальних компаній, причому у вигляді майстер-класів та ігор. При цьому, ряд напрямів студенти будуть обирати самостійно або за узгодженням з компаніями, в яких вони вже працюють. Бізнес освіта та управління відкриває студентам найширші перспективи у побудові власної кар'єри, досягнення життєвого успіху.

Входження в структуру університету Інституту сімейної та молодіжної політики має суттєво посилити роботу зі студентською молоддю. В університеті розроблена і реалізується стратегія молодіжної політики. Її метою є створення всіх умов для самореалізації та творчого розвитку кожної молодої людини за для цього в університеті діють центр молодіжної політики

та соціальних комунікацій, центр культури та мистецтв, центр студентського спорту, студентські самоврядні організації, студентський парламент, студентський профком, наукове товариство та інші організації молоді. Ми ставимо завдання реалізації інноваційного потенціалу молоді у всіх сферах університетського життя. У зв'язку з війною пріоритетними напрямками на сьогодні стали такі напрями студентської активності, як безпосередня й добровільна участь студентів у боротьбі з ворогом у складі Збройних сил України. Сотні студентів задіяні в територіальній обороні, працюють волонтерами. Ця когорта патріотів опікується біженцями, переселенцями, особливо людьми з обмеженими можливостями, переймається проблемою забезпечення людей продуктами харчування та лікарськими засобами, надають психологічну та медичну підтримку (в т. ч. психологічна допомога онлайн співвітчизникам, які виїхали за межі країни), сприяють в отриманні тимчасового житла переселенцям з окупованих територій. До речі, студенти поділились з біженцями місцями в гуртожитках. Нині там проживають декілька десятків сімей з Харківщини, Донеччини та Луганщини. Викладачі разом зі студентами ведуть активну інформаційну боротьбу в інтернет-мережі проти дезінформаторів агресора, а також здійснюють просвітницьку психологічну діяльність у соціальних мережах, надаючи консультації за індивідуальними зверненнями, беруть активну участь в допомозі військовим та постраждалим від військової агресії — плетуть маскувальні сітки, займаються доставкою гуманітарної допомоги, співпрацюють з підрозділами Українського Червоного хреста, надають допомогу підрозділам ДСНС по ліквідації наслідків ворожих обстрілів та бомбардувань територій населених пунктів. На факультетах проводяться різні заходи по вихованню у студентів імунітету до деструктивної політичної ідеології, запобіганню поширенню в молодіжному середовищі ідей екстремізму, соціальної, національної та релігійної нетерпи-

мості, прищепленню молодим людям віри у верховенство закону, який є єдиною гарантією свободи. Окреме місце займають заходи по формуванню у молоді непримирного ставлення до корупції.

Наша мета – всебічна підготовки молоді до самостійного життя та праці, а в нинішніх умовах – до захисту Батьківщини від агресора, здобуття перемоги над ворогом. Ми розуміємо, що війна може бути довгою. А це означає, що допомога фронту має бути системною, послідовною, розрахованою на перспективу. Ми розуміємо й інше – головна допомога фронту, яку надають університети, є підготовка високоінтелектуальних, творчих, патріотично орієнтованих фахівців для всіх сфер суспільної життєдіяльності. Талановиті випускники університетів безсумнівно сконструюють ефективну захисну зброю, відшукають і впровадять цілком дієві механізми організації виробництва та бізнесу, сформують демократичні політичні моделі

управління державними й громадськими структурами, запропонують психологічні, етичні, релігійні і т. ін. технології формування нової людини для нового мирного, організованого суспільства – суспільства свободи. Вже сьогодні для підсилення ЗСУ нами планується відкриття факультету військової освіти, де можна було б готувати військових психологів та педагогів, медичних сестер, волонтерів, військових капеланів, організаторів центрів реабілітація військових, переміщених, біженців та провідників патріотичного виховання...

Українська освіта шукає відповіді на виклики таких фундаментальних процесів, як глобалізація, інформаційна революція, зміна кліматичних та екологічних контурів світу, загострення політичного протистояння (аж до військових зіткнень) між країнами, особливо колишнього СРСР тощо. Новий університет буде відігравати в системі української і європейської освіти помітну роль.

УДК 009:130.2

DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).02

«КУЛЬТУРА МОВЧАННЯ» ЯК ІНСТРУМЕНТ «ПОЛІТИКИ ГОЛОСУ»

Катерина ГОНЧАРЕНКО

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національного
педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова м. Київ
agneshka13@gmail.com
ORCID 0000-0003-1162-9464

© Гончаренко К., 2022

Ключові слова: culture of silence/
культура мовчання, «атрофія досвіду»,
видимі, оприявлення, голос, «політика
голосу», мовчазна згода.

В даній статті розглядаються різні аспекти в розумінні «культури мовчання», зокрема, тлумачення даного явища у східній та західній традиції, а також феномену «політики голосу», що застосовує мовчання в якості тактично-стратегічного інструментарія.

В східній та західній традиціях «культура мовчання», як власне і «політика голосу», формують відмінні концептосфери смислів, які в свою чергу є поясненням до потенційного оперування мовчанням, тишею, паузами чи голосом. Якщо для східної людини мовчання є духовною практикою, частиною її особистого шляху в пошуках себе, то для західноєвропейської людини, яка завжди була орієнтована на зовнішній

світ, перевага буде віддана голосу, що виступає запорукою вираження власної волі, своєї позиції, згоди/незгоди, а мовчання буде оцінене всього лише в якості пасивної поведінки, або й неспроможністю/нездатністю мати власне я. Відповідно у західній культурі, для влади, яка провадить лише «політику голосу» мовчазність людини не свідчить нічого, окрім згоди та підкорення. Спротив мовчанням для владних структур не значить абсолютно нічого. А в людині, яка поступово зникає до того, щоб лише сприймати голос умовно сильніших, поступово атрофується досвід спротиву, досвід вираження особистої волі, вона втягується в параноїдальну схильність та острах бути оприявленим чи видимим.

липні 2016 року в Непалі відбувся протестний перформанс – «Культура мовчання» (Protest Performance «Culture of Silence»), що набув широкого розголосу та резонансу, не лише завдяки видовищності, але й тим вимогам, які мали за мету донести до влади протестувальники. Насамперед, в митецькому меседжі йшлося про забезпечення кращих медичних послуг для бідних громадян та деприватизацію системи медичної освіти в країні. Звісно, можна вважати неабияким «нахабством» та навіть зухвальством вимагати від влади змінити те, що є економічно чи ідеологічно вивіреною стратегією, але не про це (тим більше, що до особливих зрушень чи змін дана акція не призвела). Тут радше важливість становить той факт, що дана, нехай і митецька акція, все ж відбулася; що завідомо мовчазна згода, вмонтована в традицію відсутності «проявляти голос» чи говорити «про важливе» десь за межами кухні взагалі унеможлиблює будь-які конструктивні зміни в будь-якій системі: будь-то політика, економіка чи освіта.

Отже, **об'єктом** даного дослідження виступає «культура мовчання» в її множинності тлумачень, а **предметом** є горизонт перспектив для «мовчазної більшості», що обирає «соціальне мовчання» як певний орієнтир чи життєву позицію, яку використовує «політика голосу». **Мета та завдання** дослідження полягають у з'ясуванні специфіки поля проблем довкола «тактично-стратегічного мовчання» сучасної людини.

Вступ. У 1963 році Paul Simon та Art Garfunkel співали «The Sounds of Silence». Західноафриканське прислів'я стверджує: «Мовчання – це теж мова». Англійський поет Томас Карлайл переклав фразу «Мовчання – це золото» з німецької у своїй книзі «Sartor Resartus» у 1831 році. У VI столітті китайський філософ Лао-Цзи стверджував, що «Мовчання є джерелом великої сили». Багатьом азійським традиціям притаманне декількахвилинне мовчання; в той час як канадійці чи американці, як правило, ніяковіють, коли в розмову заповзає навіть секунд-

на пауза. Більш гіпертрофовано це і в таких культурах, як італійська та латиноамериканська, де люди часто перебивають або перемовляються одне з одним, тому мовчання ніколи не западає. У багатьох азійських країнах вважається ввічливим робити паузу на кілька секунд, перш ніж відповісти на запитання, щоб показати, що ви обміркували питання та свою відповідь, таким чином демонструючи достатню серйозність чи повагу до співрозмовника. На противагу цьому багато західних країн, де мовчання розглядається як порожнеча, поспішають аби її заповнити. У цих культурах, якщо людина не може негайно відповісти на запитання, вмикається тривожність, що її можуть сприйняти як таку, що не знає відповіді. Відповідно, коли стикаються представники різних культур, то плутанини не уникнути. До прикладу, розмова між малайзійцем і американцем. Коли малайзієць не відповідає негайно, американець продовжує говорити далі, сподіваючись отримати відповідь від малайзієця; тоді як малайзієць чекає паузи, мовчання, щоб з'явилася змога знову долучитися до дискусії. Зрозуміло, що мовчання є важливим для будь-якої з культур. Але чи знаємо ми, що воно означає? Особливо, коли універсального визначення не існує. Спосіб використання мовчання залежить як від культури, так і від ситуації.

Вся розлогість значення «культури мовчання» досить часто зводиться до загальноужиткової відмови від прийняття чи визнання певної проблеми людиною, групою людей, суспільством etc. В будь-якому випадку за мовчазним жестом, будь-то суперстійкої поведінки буддійського вчителя чи панічності зневіреного, прихований певний мотив, який не завжди є виправданим та власне який поступово призводить до так званої «атрофії досвіду» вмикати Голос чи свідомої відмови ним користуватися. Звісно, тут ми можемо одразу згадати цілу низку вчень, які розкажуть все про недосконалість та обмеженість мовних засобів, про фальшивість слова чи неможливість ним виразити абсолютно все. Однак, коли йдеться про соціальне буття до якого тяжіє

сучасна людина, то власне мовчання може вказати хіба на застряглість в параноїдальних страхах, відсутність гідності чи применшення її значення, уникання прямого контакту з проблемою/гострим питанням, слідування ефекту «заплющених очей», або й банально – тупість. Адже саме за таким мовчанням завжди слідує згода. Мовчазна згода на насилля, дискримінацію, пригнічення; на владу-з-марнославства, каву-без-кофеїну, картоплю-без-нітратів; на аполітичність в умовах війни, на інфікованість конформізмом, на безвідповідальне застрягання в бездумній масвидовищності.

Про що мовчать тубільці? До питання горизонту можливих смислових тлумачень поняття «культура мовчання». Якщо зануритися в смислову характеристику «культури мовчання», то слід розпочати з розподілу у визначеннях та розуміннях в контекстах Сходу та Заходу. Власне як і культура вини чи совісті, мовчання для східної людини має певне духовне підґрунтя і жодним чином не зумовлене зовнішніми факторами/подразниками. Для східного світогляду характерним є те, що він більше ґрунтується на самоізоляції та обособленості людини від зовнішнього світу та зосередженні на внутрішньому духовному шляху: жовті апельсини електричних вогнів висвічують орієнтир зсередини і формують систему з водяних дзеркал та відображують саму сутність я. Для Сходу характерне пасивне підпорядкування людини загальножиттєвій силі природи. Істинне ж знання в східній культурі осмислюється як глибокодумне занурення в себе або мовчання. Не дарма прихильники дзен стверджують, що його сутність можна лише відчутти, пережити, але неможливо пізнати розумом. До речі, творчий метод М. Гайдеггера, що є співзвучним східним розумовим практикам, зокрема, традиції дзен, виведено саме в формулу: зрозуміти явне через неявне, те, що висловлене, через те, що не може бути висловлене, зрозуміти слово через мовчання, суше – через несусхе, буття через ніщо.

Звісно, що для пояснення явища мовчання в східній традиції, суцільним неві-

глаством було б ототожнення всього Сходу, тому для ілюстрації та увиразнення палітри конотативних смислів питання ми візьмемо японський контекст. Мабуть не буде значним відкриттям те, що саме мовчання має певні градаційні зрізи. До прикладу, може бути мовчання як демонстрація поведінки чи мовчання-заклякання etc. У японській культурі мовчання є, насамперед, виразником ширості людських почуттів. Для японців небагатослівність є властивою характеристикою, адже не має нічого більш недостепенного, ефемерного та фальшивого аніж слова, які є настільки ж неприродними, як актори, що вийшли з театру. Саме того, вони досить часто нагадують образ рибалки, який вміє чекати, знаючи, на що саме чекає. Плюс до того, можна занурюватися в слова, що є суцільною імітацією справжності, а можна занурюватися у своє внутрішнє я, яке є рухомим відчуттями та нетерпимим до слів, якими повністю не можна передати весь зміст відчутого. Тому, саме за кількістю слів, як би то дико не було, можна визначати на скільки широчі є людина. Або ж мовчання в знак «характерей». Це той тип мовчання, який засвідчує максимальний рівень взаємопорозуміння, коли будь-які слова, то лише ознака невігластва та позірське вправління в ораторському мистецтві. Чи от мовчання як суцільна норма. Цей тип японського мовчання формується на основі пауз, інтонації, вмінні формулювати думку. Досить часто саме він показує рівень інтелігентності та інтелектуальності людини. Оскільки, невміння витримувати паузи засвідчує те, що людина не поважає співрозмовника (а пауза в перемовинах і витримується для того аби показати, що опоненту надано право для висловлювання думки), чи вказує на поверхневність та інфантильність, а відповідно і ненадійність співрозмовника, якщо, до прикладу, він дає швидко відповідь не зависнувши попередньо в мовчазному задумі для того аби все зважити. Не будемо впадати в надмірне перераховування всіх аспектів загадковості мовчазного японського образу та наразі підсумуємо

наступне: мовчання в японській культурі є певного роду духовною практикою, яка постійно повертає людину до свого сутнісного, духовного, сталого та справжнього. Людина не ховається за мовчанням, вона свідомо йде в нього аби дослухатися до свого внутрішнього когоро.

Власне момент мовчазності японців об'ємно виражено в фільмі Мартіна Скорсезе «Мовчання» [8]. Де, навіть за релігійними мотивами та мучеництвом християнина, ми можемо помітити гігантський духовний шлях, що випадає на долю однієї людини, витісненої за межі келії чи письменницького столу. З перших кадрів фільму глядач потрапляє в атмосферу туману над Нагасакі, тишу португальського храму, що заповзає у вуха, оприявнює глядача перед величною фрескою і коли все це розсіюється виявляється, що він йде своєю дорогою як один з учасників сюжету, що розігрується. Сходження до Бога відбувається в мовчанні, мовчазність самого Бога, мовчання перед стражданням, звабою чи насиллям. Не дивлячись на діалоги, що присутні в фільмі, все ж той ефект, який формує кінострічка — це радше дві години тиші, з якої поступово викристалізуються оформлені у слова смисли, що сформувалися за рахунок власного балансування по кромці сюжету власної душі.

Досить специфічним, але не менш цікавим для нашої розвідки було ставлення до мовчання, а відповідно і формування певної культури у тубільців. Насамперед, слід зазначити, що дослідники приходять висновку, що мовчазність у більшості спільнот тубільців була обумовлена саме факторами їх суспільної організації: виконання функцій, ролей, завдання — це все сприяло тому, аби кожен займався своє справою і не витрачав дарма часу. Відповідно сформувалася думка, що саме для тубільців вираження будь-чого характерне через діяльність, але не через слова. Слів боялися, адже вони могли порушити тишу і спокій, яким оточено царство духів. Власне, це ми можемо побачити навіть з ритуалів, які проводилися шаманом чи будь-якою іншою постаттю та які супрово-

джувалися наспівуванням чи викрикуванням певного звукового ряду, але слово могло фігурувати декілька разів, або й без нього. До прикладу. «Амазулу, щоб викликати дощ, збирали череду чорних бугаїв, вбивали одного з них і мовчки з'їдали, а потім спалювали кістки за межами поселення - ось три різні сюжети в одному дійстві» [4, с. 99]. Чи ритуали з жертвоприношенням, коли напередень дійства поряд зі священною твариною, яку мали принести в жертву збиралися старійшини роду, головною «рекомендованою поведінкою було — мовчання» [4, с. 114], допоки тварина не втратить статус сакральності. Звісно, не можна стверджувати, що всі племена тубільців були мовчазними спільнотами, навіть навпаки, можемо згадати хоча б індіанців, в яких була поширеною практика збиратися довкола оповідача та слухати історії про його пройдений шлях. Але, знову ж таки, право на слухача та статус оповідача мали лише наділені мудрістю, дорослі члени спільноти, оскільки, тих же таки юнаків з їх теревенями, навпаки відсиляли на, умовно кажучи, ретрити мовчання, подалі в лоно природи, аби вони на одинці з собою навчилися контролювати свої почуття, емоції чи агресивні пориви. В таких ритуалах юнак мав спершу знайти шлях до себе, свого внутрішнього я, а потім в молитві звернутися до духів чи божеств. Щодо останньої, а саме молитви, вона теж була мовчазною. Ще Марсель Мосс звертав увагу на той факт, що лише європеїзовані дослідники почали на певному історичному проміжку часу вишукувати підґрунтя до молитви у високопарності словесних форм вираження католицьких/протестантських священнослужителів. Не звертаючи уваги на недосконалість мовних форм, оминаючи увагою той факт, що сама по собі мова є німою, надто мовчазною аби щось виразити. Тому, він сам беручи за приклад австралійських тубільців та їх молитви, приходить висновку, що «горезвісна убогість словника є трохи більше доказова, аніж самі мовні засоби, якими намагалися висловити ідею молитви, як її розуміли. Звичайно, мова тут не спрацьовувала: ця ідея була чужою для ту-

більш. Немає слова, як і його предмета» [4, с. 296]. Також, варто зазначити, що небагатослівність поширювалася і на міжплеменні взаємовідносини, оскільки не можна було поширювати та розголошувати якісь племенні звичаї, специфіку – власне тому вводилася заборона мовчанням, яка супроводжувалася нависаючою карою з боку духів чи вождя.

В більш пізніх формах існування тубільських об'єднань, почали формуватися нові різновиди мовчазності. До прикладу, у племен апачів з'явилося так зване мовчання в знак презирства. Зокрема, таким чином ставилися до дітей, які поверталися зі шкіл-інтернатів до резервації, ігнорували та намагалися не розмовляти, а інколи і в цілому уникали. М. Мосс мав думку, що мовчання як певний соціальний феномен, як демонстративність поведінки, як маніпуляція etc. В тубільські поселення приходять саме з американського суспільства, власне така ж форма є панівною і в західноєвропейських суспільствах.

Що означає ієрогліф мовчання 黙 на тілі європейця? Зрозуміло, що вищою формою є метафізичне мовчання, зміст якого зводиться до відсутності будь-якого звуку; у ньому відсутній безпосередній і само собою зрозумілий смисл. Безмовність означає те, що вираз не здатний передати складності та глибини буття. Саме в цьому сенсі безмовними виявляються «Чорний квадрат» К. Малевича та музичні твори Дж. Кейджа. Ключова опозиція, що лежить в основі європейської культури – це бінарність звуку та його відсутності. Зазначимо, що європейська культура надавала великого значення слову, а починаючи з ХХ століття стала виявляти інтерес до неказанного, невиразного, замовчуваного людиною як чогось таємничого, що несе в собі певний умисел, загрозу, код.

Говорити для європейця – це, насамперед, означає самозахиститись та самостверджуватись, обстоювати себе та своє місце в соціальній структурі, а відповідно мовчання сприймається, як правило, в трьох модулях: або як щось ненормальне; або як знак капітуляції; або як певним чином вираже-

ний замах на іншу людину. Для європейців людина, яка не подає голосу, воля, яка не виражена голосом, у суспільному сенсі дорівнює нулю. І саме тут варто розуміти, що мовчання розцінюється як царина далеко не метафізична, а втягнена «... в дискусіях про соціальні та освітні процеси, відносини між сферою політики, влади та освіти» [7]. Відповідно, саме виходячи з такого позиціонування, лише завдяки голосу людина починає впізнавати в іншому – людину, і, взаємно впізнаючи, що у кожного є людська воля і бажання, що виражаються у боротьбі і протиставленні, здійснювати своє людське самоствердження та взаєморозуміння. А відтак, будь-яка мовчазність визнається за відмову на оприявлення себе для соціуму, умисна або й не свідомо. Що надає цілковите право для панування так званому політичному голосу, який вдалий до того аби говорити від більшості, яка «утрималася» у вираженні своєї думки/позиції, або мовчазно на неї погодилася.

В історико-філософській ретроспективі можна знайти низку тверджень, які обґрунтовують ідею того, що мовчання модерної людини – це засвідчення неспроможності розуму. Його недосконалість та нездатність до абсолютного осягнення буття змушує людину замовкнути. Тому мовчання в західноєвропейській традиції є не чим іншим, як паузою в говорінні, але в жодному випадку не містичним чи духовним шляхом. «... феноменологічне «мовчання» може бути реконструйоване тільки подвійним виключенням або подвійною редуцією: ставлення до іншого в мені у вказівній комунікації та висловлювання як рівня, який слідує за, згори і ззовні по відношенню до рівня смислу. Між цими двома винятками і проявляється дивна прерогатива голосового посередника» [1, с.85]. Тут варто розуміти, що, до прикладу, тим же таки Ж. Дерріда відкидається гайдегеріанський підхід до мовчання як належності до буття, і увиразнюється формула де голос виступає буттєвим атрибутом, а також свідченням наявної свідомості. Поглиблюється це ще й тим критерієм, що є відмінність між

говорінням, як трансляцією певного фонетично-звукового ряду, та голосом, що прорізається як людська спроможність заявити про себе світу. «Саме загальність слова *de jure* через свою структуру диктує те, що ніяка свідомість неможлива без голосу. Голос є буття, яке виявляє свою самоприсутність у формі загальності як свідомість, голос і є свідомість» [1, с. 87]. Поряд з цим, Ж. Дерріда руйнує уявлення про мовчазний шлях до свого внутрішнього я, натомість пропонуючи практику внутрішнього діалогу, що дає змогу почути самого себе. Саме у внутрішньому діалозі з'єднуються дві форми чистого самовідношення без взаємодії з зовнішніми факторами-посередниками.

Для Жоржа Батая мовчання пов'язане з містичним, але лише всередині мови. Він закликає до звільнення від знакової влади мови, але тільки для того, щоб почути в голій, неприкрашеній і відкритій невідомості мови голос тиші. Містичний досвід, таким чином, буде виявленим, викаже себе в мові, в тиші мови: «І в тому виразі, в якому досвід визначає себе, він за потребою буде і тишею і мовою. Не з безсилля. Мова перебуває у його владі, досвід має силу поставити його на службу. Але є в ньому навмисна тиша, яка необхідна не для приховування, але для вираження з більшою мірою відчуженості. Досвід може бути повідомлено чи викрито, до поки зв'язок тиші, скромності, відстані не змінює тих, ким він грає» [3, с. 312]. Ж. Батай зізнається, що йому не подобається саме слово «містичне», але без нього ніяк не можна, бо його контекстність та зміст дозволяють прокреслювати траєкторію руху людини, яка опинившись вигнаною з буття в умовах обмеженого горизонту життєвої темряви незнання, робить крок в бік подолання розриву меж між зовнішнім та внутрішнім. Це необхідно хоча б для того, аби виявити якісь смисли, що в світлі слів, говоріння, дискурсу — ігноруються.

Ален Бадью якимось задавав питання «чи означає щось ієрогліфічне татуювання на тілі європейця?». В ході розмірковувань про мовчання, можемо з упевненістю сказати — нічого, окрім ознаки трендовості та

схиляння перед модою. Оскільки, те ж таки «мовчання» сприймається у відстороненості від смислів, які закладено в ієрогліф. Для людини, яка не йде шляхом духовного мовчання, то лише відмітина, знак чи ознака спроби інтерпретації чогось значимого, але належного комусь іншому.

«Спаліть кораблі!» Александр Македонський після прибуття в Персію. З огляду на ситуацію з відсутністю мовчазності в європейській культурі, як деякого метафізичного шляху, Жак Рансьєр тлумачить мовчазність та наявність голосу в політичному дискурсі. Зокрема, для нього людина, яка не говорить, яка впадає в мовчання це та що отруєна сумішшю образи чи параної, що прививалася і передається з покоління в покоління. Західноєвропейська традиція мовчання виводилася зі страху, страху невидимого, але всеохопного з супутніми йому довколишніми монстрами. Вона приправлена істериками та претензіями, які нема кому висловити, окрім як тим, хто поряд. Навіть за умови, коли така людина голосно кричить, кидається палкими промовами та ідейністю, всі її потуги схожі: на розхитування стягу схожого на бинт, що тривалий час прикладали до відкритої рани; на клоуна, який багато і довго п'є; батюшку, до якого залишилося запитання після проповіді. Голос, крик — зазвичай, тріснутий, мов крига на березнево-водосховищі, що ось-ось розпадеться на безліч колючих уламків. Адже, будь-які слова, то туман, що намотується величезним клубком павутини на прогорілий чайник, що нагадує спалений рейхстаг, але бажаючий приховати свою понівеченість, а інколи й неспроможність. Голосом намагаються погрожувати, голосом захищаються, тим же голосом бояться чи остерігаються. Голосом передають сентенційні завчені шаблони, що нагадують пограбовані піратами вітрильники. Завдяки голосу людина формує свій власний портрет, який намагається начепити на дошку пошани, але його весь час чомусь вимиває дощем. Таке собі — транзитивне світило із запахом пересмаженого і гіркого, із запахом байдужості і відстороненості, із запахом чужого життя, яке нама-

галися присвоїти та видати за своє. Завдяки голосу людина виривається поза межі власного кокона, поза межі зрозумілого (чи того, що б насамперед треба було зрозуміти), і це завжди виявляється катастрофою, травмою.

Європейська традиція мовчання вирошена на страху та фукіанській параноїдальній нормальності – це жест в бік соціального та політичного схилення та визнання влади «сильнішого». В своїх розвідках Жак Рансьєр, звертає увагу на той факт, що визнана «авторитетність» структур/людей, зарозумілої влади чиновників чи системи змушує людину до мовчання подавляючи своїм голосом. Відповідно, у тих, хто має потужний досвід такого мовчання, рано чи пізно геть атрофується функція спротиву. Окремі ж постаті, які вступають в суперечки, які наважуються на те аби «подати голос», а відповідно заявити про себе або ж потрапляють в зазор передбачений владою, або вступають в боротьбу і програють, оскільки завжди залишаються в меншості, залишаються невидимими.

Будь-яка влада на будь-якому рівні завжди передбачає умови для того аби люди вважали себе видимими і начебто такими, що мають право на те аби щось вирішувати. Але це всього лише одне з правил «політики голосу»: правило передбачене владою. До прикладу, взяти хоча б наше сьогодення. Той факт, що все зараз відбувається на відстані: віддалена робота, дистанційне навчання – все це гомогенно тому, як уявляють світ домінуючі сили. Ж. Рансьєр говорить «Я не вірю, що вся суть у абсолютному контролі над нашим життям за допомогою комп'ютерів. Швидше, йдеться про світ, у якому соціальні відносини більше не мають на увазі поділ одного й того самого простору. Сама політика вимагає зустрічей між людьми, які живуть у різних просторах та мають різну видимість. Домінуюча утопія – не так контроль, як той факт, що кожен має бути на своєму місці: вчитель, учень і так далі. У той же час проміжні простори, такі як вулиця, контролюються поліцією, яка є організацією видимого так само, як і репресивною силою» [5]. Цю формулу можна

поширити і на соціальні мережі де перетинаються «різноступеневі видимі» і де тих, хто надто пробиває свій голос в будь-який момент можуть заблокувати чи відправити в бан з приміткою «цей контент може призвести до розпалювання конфлікту» тощо.

Таким чином, ми опиняємося в ситуації, коли ілюзорність причетності до вирішення того чи іншого глобального питання вимірюється лише довжиною повідка, який передбачено владними структурами та який може різко увірватися за умови виходу з мовчазного анабіозу. Заклякання в мовчазності – це одна з ключових ознак людини, яка вирошена в кращих традиціях культури мовчання та для якої владний голос політики буде чимось на кшталт божества, якому вона не лише не противиться, але й добровільно поклоняється. В голосі політичного людина не розрізняє жодних інтонацій чи пауз, адже їх там нема. Хоча як говорить Марта Нуссбаум, у всьому, що до нас промовляє (до прикладу, голос автора книги) та несе хоча б мінімальний натяк на щось людяне знайдеться місце для відмінних реакцій на один і той же стимул [2]. А відповідно тут знайдеться місце для вираження певної чесноти. Коли ж немає такого місця ми з упевненістю можемо судити, що ці якості голосу політики не притаманні.

Логіка розвитку культури мовчання вибудовується на тих же принципах, які показав в своєму фільму – «Мовчання» Мартін Скорсезе [8]. Аби досягти влади інколи варто придушити голос нехай навіть через розп'яття по типу Христа або виливання на спину окропу з гейзерів. Зрештою, поступово всі дійдуть в мовчазній згоді до прийняття будь-чого, а відтак, поступово приймуть за належне і свою власну поведінку покірного та невидимого. Джорджо Агамбен вважає, що саме таким чином людині поступово привилася думка, що за владою стоїть сила, яка проявляється в формулах: «їм видніше», «вони краще знають», «то все заради добробуту» чи «безпеки». А це все тому, що політика голосу керується консенсусною логікою. Що покладається на дискурс необхідності. До прикладу, Ж. Ран-

сьєр звертає увагу на політику голосу влади за часів коронавірусного буму. «Сила медичних структур виражається у певному способі поширення голосу, який, по суті, створено як трибуну для економічного експерта. Насправді, ця влада висловлюється не так як носій наукового знання, а радше як менеджер лікарень, ресурси яких були скорочені саме економічними експертами. Медична влада втілює форму радикалізації консенсусної логіки, яку вона сама не створювала» [5].

Саме тому, підійшовши до берегів Персії, Александр Македонський віддав наказ своїм воякам палити кораблі. Їх було мало і відповідно перед багатотисячною армією супротивників, вони легко могли здатися і відступити. Саме тому, Фрідріх Ніцше, який звертається до аналізу мовчання в європейській традиції, каже «Того, хто падає – підштовхни», адже якщо продовжувати підтримувати на плаву існуючий стан справ, людина ніколи не наважиться на те аби самостійно виявити свою волю і щось змінити. Вона так і залишиться десь в бодрийярівській «тіні мовчазної більшості», яка потенційно хоч і здатна до того аби зробити якісь зміни, все ж вдвляючись в сірість маси спільно зі всіма зливається з суцільністю однорідної амеби. «Також здається мені, що найбрутальніше слово, найбрутальніший лист все-таки ввічливіший, і все-таки чесніший за мовчання. Тим, хто мовчить, бракує майже завжди тонкощів і чемності серця; мовчання є запереченням; проковтування за необхідністю створює поганий характер – воно псує навіть

шлунок. Всі мовчуни страждають на погане травлення. Очевидно, я не хотів би, щоб грубість була оцінена надто низько, вона є найгуманнішою формою протиріччя та, серед сучасної делікатності, однією з наших перших чеснот» [6, с. 9]. Говорячи про приєржки ідолів Фрідріх Ніцше звертає увагу на те, що людина має знайти в собі сміливість, тваринний інстинкт, який не дозволить їй виразити обурення.

Замість висновку. Загдуваний нами ще на початку розвідки – перформанс «Культура мовчання», відбувався у декілька етапів та втілювався завдяки багатогодинній роботі митецької команди. Як і будь-яка інша публічна акція він проходив під пильним наглядом контролюючих органів, зокрема, поліції. Для того аби символічно відтворити та продемонструвати поведінку людей під пильним наглядом владних контролюючих органів на початку перформативних дій протестувальники стояли спиною до щільної колони озброєних захисників порядку, а наприкінці – повернулися обличчям. Знаковість останнього жесту мала на меті продемонструвати необхідність погляду у вічі страхам, а також сміливість вираження пригнічених та знедолених. На такий же манер українці повернулися обличчям до світу ще з перших днів війни з воцанням про допомогу: «Закрийте небо!» І навіть довгі розкачування, витримування політичних процедур та формальностей, ігнорування не змусило замовкнути. Адже, інколи мовчання то лише звернення до свого внутрішнього я, збирання з силами для того аби сказати щось важливе.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Derrida, Jacques.** (2009). *La voix qui garde le silence / La Voix et le Ph nom ne.* Paris, Presses universitaires de France, P. 78-98.
2. **Grob, Kristina.** (2014). *Moral Philosophy and the Art of Silence.* Loyola University Chicago. P.191-198.
3. **Lurson, Guillaume.** (2018). *Georges Bataille: mystique et expérience intérieure // Dans Revue de m taphysique et de morale, 3 (N° 99), P. 307-322*
4. **Mauss M.** (1968). *Oeuvres. 1. 1. Les fonctions sociales du sacr .* Paris, 482 p.
5. **Ranciere, Jacques.** (2021). «The issue is to manage to maintain dissensus». Interview by Mathieu Dejean and Jean-Marc Lalanne. *Les Inrockuptibles.* URL: <https://www.versobooks.com/blogs/5132-jacques-ranciere-the-issue-is-to-manage-to-maintain-dissensus>
6. **Nietzsche, Friedrich.** (2017). *Ecce Homo: How To Become What You Are.* Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.litmir.me/bd/?b=454292>
7. **Stacy, Piotr.** (2011). *Tacit agreement, the culture of silence and the politics of voice.* URL: https://www.researchgate.net/publication/316579965_Tacit_agreement_the_culture_of_silence_and_the_politics_of_voice
8. **Scorsese, Martin.** (2016). *Silence.* Film. URL: <https://www.imdb.com/title/tt0490215/>

Ірина ЛИСАКОВА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та
інноваційних технологій соціокультурної
діяльності Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова
(м. Київ), ORCID 0000-0002-4531-6514

Ключові слова: креативність, креативне суспільство, стратегія розвитку освіти, креативний клімат, синергетичний підхід, культурні та креативні індустрії (ККІ).

Стаття присвячена розгляду умов розбудови в Україні креативного суспільства та ролі освіти в цьому. Оскільки для креативного суспільства головною метою є виявлення та максимальне використання інтелектуальних ресурсів людей, то це показує запит на професіоналізм, високий освітній рівень та реалізацію творчого потенціалу особистості. Така концепція знаменує перехід від індивідуальної креативності до креативності, як соціального явища. Креативне суспільство характеризується горизонтальними мережевими зв'язками, самоорганізацією, формуванням креативного класу та розвитком креативних та культурних індустрій. Все це провокує зміни в освіті, яка має переду-

УДК 37.014

DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).03

СТРАТЕГІЇ ОСВІТИ ДЛЯ КРЕАТИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

© Лисакова І., 2022

сім соціальну місію, а її “продукт” безпосередньо впливає на всі сфери життя. Отже, мова йде не тільки про освітні програми, спрямовані на технології майбутнього, поширення творчих інкубаторів та підтримку стартапів. Йдеться про формування гуманітарного інтелектуального капіталу країни, його культурне різноманіття, посилення культури партнерства і довіри, створення креативних екосистем, в яких заклади вищої освіти є ключовими інституціями.

агострення проблеми виживання людства та збалансованого розвитку ставлять перед суспільними інститутами, і зокрема, освітою, нові завдання. Імплементация європейських цінностей в освіті утверджує подолання тоталітарного підходу до особистості, зменшення тиску технологічної цивілізації, посилення відповідальності за майбутнє. Досвід європейських кра-

ін демонструє деякі шляхи розвитку освіти для креативного суспільства. Це створення креативних освітніх екосистем, втілення проєктів освіти впродовж життя, розширення контактів з виробництвом (особливо в галузі креативних індустрій), зміцнення ролі закладів вищої освіти в розвитку регіонів, інвестування в творчі інкубатори і хаби. Одночасно йде пошук новітніх методів розвитку індивідуальної креативності.

Орієнтуючись на європейську освітню спільноту, Україна також робить кроки до освіти майбутнього. Серед іншого, це створення моделі освітнього технопарку, фінансування наукових досліджень в закладах вищої освіти, розширення їх міжнародних зв'язків, підвищення ролі підприємництва і стартапів в їх діяльності, розширення можливостей навчання впродовж життя, дуальна освіта. Тобто, в країні намітився перехід до впровадження в освіту інноваційних моделей, що ґрунтуються на творчому мисленні.

Саме такого підходу вимагають цілі економічного і соціокультурного розвитку країни: до 2030 року Україна має досягти підвищення долі креативних та культурних індустрій у економічних показниках ВВП до 10 % [2]. Тобто, креативні та культурні індустрії, в яких творча думка людини є головною виробничою силою, знаменують собою новий виток розвитку економіки. Креативність сьогодні – це масштабна і безперервна практика, що має багато вимірів і виявляється у різних формах, які взаємно доповнюють одна одну. Якщо в уявленнях епохи романтизму творчість вважалася прерогативою митців, то зараз хіба що не всі існуючі професії несуть в собі елементи креативності. Отже, суспільство також переходить на новий щабель розвитку, в якому креативність сприяє зародженню нових соціально-економічних стосунків. Їх визначними рисами є підживлення технічної та економічної креативності художньою творчістю, тісна взаємодія з культурою, а також створення такого середовища, в якому можливий розвиток та процвітання креативності – певного «креативного клімату».

Такий «клімат» встановлюється в середовищі, де отримання навичок та знань відбувається не тільки заради отримання вигод з перерозподілу доходів, а заради інноваційного розвитку цілого суспільства. У соціально-економічному житті все більше посилюється роль знання та інновацій, які надають можливість для збільшення соціальних ресурсів суспільства. Люди з оригінальними ідеями і незалежним мисленням потребують формування спільного етосу, ціннісних орієнтацій, культурного тезаурусу.

Інноваційний розвиток суспільства базується на економіці знань, яка, в свою чергу, ґрунтується на якісному змісті освіти, що забезпечує можливість втілення гуманітарно-інтелектуального капіталу в практичні результати виробничої діяльності. Серед стратегічних завдань України визначені: «...підвищення рівня спроможності, що реалізується як шляхом культурно-просвітницької діяльності, підвищення інноваційної культури, так і через освітню діяльність, спрямовану на забезпечення успішної кар'єри молоді після завершення навчання у закладах вищої освіти за одним з обраних напрямів: започаткування власної справи, робота на підприємстві, що відповідає сучасному технологічному рівню, або наукова (викладацька) робота» [5]. Отже, основним стратегічним завданням системи освіти є приведення її у відповідність з інноваційним курсом розвитку країни та побудова креативного суспільства.

Основи креативного суспільства базуються на твердженні, що людина – це головна цінність суспільства. Тому до переліку цих основ належать цінність людського життя, свобода і безпека особистості, прозорість та відкритість інформації для всіх, справедливість і рівність, самоврядування. Також це творча ідеологія, право на всебічний розвиток та особисту самореалізацію, що ґрунтується на безкоштовній та однаково доступній для всіх освіті [150].

Таким чином, концепція креативного суспільства базується на визнанні індивідуальної креативності як базисної соціаль-

ної цінності, а також переростанні її у соціальне явище через впровадження інновацій. Креативне суспільство характеризується орієнтацією на саморозвиток людини, інноваційні форми її діяльності, широкий доступ до культурних благ і послуг. Також креативне суспільство задовольняє потреби у визнанні, спілкуванні та ідентичності, оскільки максимально розкриває творчий потенціал людини. Найбільш важливою характеристикою креативного суспільства є пошук нового, який втілюється у всіх видах діяльності, а особливо в інтелектуальному та освітньому напрямках. Тобто, на перше місце виходить формування людського капіталу для забезпечення соціально-економічного розвитку країн.

Ще у 1970-х роках Д. Белл підкреслював, що у постіндустріальному суспільстві навколо інформації та знання вибудовується система соціального контролю та інноваційного розвитку. М. Кастельс одним з перших запропонував називати таке постіндустріальне суспільство «мережевим суспільством», де основні соціальні системи і практики, вся соціальна тканина складаються на основі інформаційних мереж. М. Кастельс також стверджував, що саме технологічна та освітня політика є стратегічними напрямками позитивних змін у суспільстві [81].

Один з сучасних дослідників суспільного та економічного розвитку К. Андреев описує креативне суспільство як новий економічний уклад, що характеризується певними особливостями – швидкістю інформаційного обміну, електронною формою комунікації, новими способами організації виробництва та споживання, горизонтальним характером взаємодії між учасниками економічних відносин та збільшенням ступеня автономності їх поведінки [62, с. 14–15].

Теорія соціальних систем, запропонована Нікласом Луманом, також описує креативне суспільство як утворення з горизонтальними зв'язками. Він описує його складові (економіку, право, науку, політику, мистецтво, освіту, релігію, ЗМІ, сім'ю) як функціональну соціальну систему на осно-

ві спільної творчості. Таке суспільство є функціонально диференційованим, а основним соціальним викликом є непередбачувані обставини, тобто, множина можливостей для встановлення комунікації і розвитку [93].

Перелічені соціально-економічні теорії підкріплюються фактами стрімкого перетворення світу на постінформаційний світ, в якому монополія на інформацію діє гранично короткий проміжок часу, а швидкість оновлення інформації така, що декілька технологічних революцій відбуваються на очах одного покоління. В цих умовах стратегічною перевагою стає саме здатність перманентно породжувати нове, тобто, творча здатність або креативність. Інформація та знання залишаються важливим, але вже допоміжним ресурсом.

Основними економічними ознаками креативного суспільства є стабільне інвестування в креативність у формі затрат на інновації; розвиток венчурного капіталу; зростання кількості професіоналів, зайнятих креативною роботою в різних галузях; зростання практичної віддачі від затрат на інновації; розвиток інноваційних інфраструктур [74, с.44].

Таким чином, концепція креативного суспільства передбачає всебічний розвиток ініціатив у партнерських взаєминах із світом, у розширенні та врахуванні взаємовпливів, у структуруванні в процесі устремління до кращого. Принцип горизонтальних зв'язків, коли жодна з груп населення не вважає себе соціальним аутсайдером, також яскраво виражений. Оскільки для креативного суспільства головною метою є виявлення та максимальне використання інтелектуальних ресурсів людей, то це виявляє запит на професіоналізм, високий освітній рівень та реалізацію творчого потенціалу особистості.

Ще однією умовою розвитку креативного суспільства є формування креативного класу, тобто тих людей, що займаються інноваційними розробками в різних галузях. Р. Флорида зазначав, що «... креативний клас знаходиться в авангарді процесу

переходу ..... від системи цінностей, в основі якої лежить задоволення нагальних матеріальних потреб, до такої системи цінностей, в якій особлива увага приділяється відчуттю співпричетності, самовираженню, сприятливим можливостям, якості навколишнього середовища, а також різноманітності та якості життя» [105, с. 16].

Особливостями формування креативного класу є культурне різноманіття та толерантність. Залишаючи поза увагою деякі принципи Р. Флориди щодо толерантності, які критикуються його опонентами, слід відзначити безумовну обґрунтованість тези про важливість міжкультурного обміну. З одного боку, надзвичайний розвиток цифрових технологій та глобалізація мереж обміну інформацією зробили культурний простір різноманітним і динамічним. З іншого боку, обмін інформацією змінює парадигму споживання не тільки культурного продукту, а й всіх інших. В свою чергу, культурне споживання пов'язане з освітою, стилем життя, дозволям, ідентичністю. В результаті культурного обміну змінюються ставлення, звички, відносини, що урізноманітнює і збагачує соціальне середовище, сприяє народженню нових ідей.

Сама поява такого явища як креативні та культурні індустрії є чинником становлення креативного суспільства. Розвиток інформаційно-комунікаційної індустрії на початку XXI століття є дуже стрімким і повністю перетворює культурний ландшафт всього світу, оскільки не тільки найбільш забезпечені, а й менш економічно успішні країни отримали вільний доступ до мережі Інтернет, соціальних мереж, смартфонів, а з ними – до музики, фотографій, текстів, ігор та ін. Так, віртуальне ігрове середовище стало найбільш популярним видом проведення дозвілля, а культурний контент зайняв ліву частку глобального інтернет-трафіку. Внаслідок цього збільшилася економічна привабливість цієї сфери діяльності, й інформаційно-комунікаційні індустрії стали практично базовими для креативних індустрій.

Їх поступовий розвиток та розгалуження привели до розмежування понять креа-

тивних та культурних індустрій. Їх демаркують, розглядаючи перші як особливе відношення до творчої праці взагалі, а друге – як процес створення сукупності символів і текстів, що впливають на розуміння світу, створення громадського «Я» людини, фантазій, емоцій, ідентичності. В останні роки (практично, з початку третього десятиліття XXI ст.) два поняття поєднуються в єдине: «креативні та культурні індустрії» (ККІ) або, в суто економічному ракурсі – «креативний та культурний сектор економіки» (ККС). Тобто, поступово ці два поняття стали взаємно доповнювати одне одного і розумітися як потужна рушійна сила економіки та основа для оновлення суспільства, його креативного розвитку.

Так, у спільному дослідженні Європейського інвестиційного фонду (EIF), консорціуму Deloitte Digital та міжнародної дослідницької агенції з креативного розвитку KEA European Affairs «Market analysis of the cultural and creative sectors in Europe» дається таке визначення: «Культурні й творчі сектори (CCS) визначаються як всі сектори, діяльність яких базується на культурних цінностях та/або художньому або іншому самовираженні, незалежно від того, чи орієнтована ця діяльність на ринок чи ні, незалежно від типу структури, що здійснює її та типу фінансування. Ці види діяльності містять розробку, створення, виробництво, поширення та збереження товарів та послуг, що втілюють культурне, художнє чи інше творче самовираження, а також пов'язані з ними функції – такі як освіта чи управління. Культурний і творчий сектори містять, зокрема, архітектуру, архіви, бібліотеки та музеї, художні ремесла, аудіовізуальні засоби (включно з кіно, телебаченням, відеоіграми та мультимедіа), матеріальну та нематеріальну культурну спадщину, дизайн, фестивалі, музику, літературу, виконавське мистецтво, видавничу справу, радіо та образотворче мистецтво» [12].

Отже, креативні та культурні індустрії на сучасному етапі свого розвитку охоплюють практично всі сектори економіки, оскільки в них усіх необхідний творчий потенці-

ал людини, обмін творчою енергією працівників, які заробляють на власних ідеях, знаннях чи навичках.

Найбільш новітні дослідження креативних та культурних індустрій вирізняють певні зміни, що в них відбуваються. У світі глобальних мереж через еволюцію цифровізації та зміну поведінки людей (як виробників і споживачів), креативність виходить за межі індивідуальної творчості. Навіть найбільш традиційні, залежні від культурної спадщини креативні індустрії трансформуються внаслідок еволюції технологій і стають більш «усупільненими». Сучасна творчість розглядається як «паливо» та «двигун» креативної економіки та відноситься до акту генерації нових ідей в ракурсі технологічних застосувань [11].

Не менш цікаві факти містяться у інших дослідженнях останніх років. Звіт Коледжу мистецтва та дизайну Otis 2020 року охоплює роль творчості в економіці в цілому (що включає дослідження людей творчих професій, людей нетворчої роботи у творчих галузях, а також працівників творчих професій, які працюють у будь-якій іншій галузі) [13].

Іншим значущим документом є лонгitudне опитування дев'яти країн Організації з розвитку економічного співробітництва (ОЕСР), проведене консалтинговою компанією Deloitte протягом 2011–2018 років і випущене у 2021 році [14]. Зокрема, в цьому документі зазначається, що зайнятість у креативних індустріях становить 7% від загальної зайнятості, і це друга за величиною група після 23% зайнятих у сфері ІТ, програмного забезпечення та комп'ютерів (за даними на 2018 рік). У звіті Deloitte також зазначено, що оцінка творчої зайнятості поза креативними секторами є найбільшим джерелом відмінностей між країнами на більш-менш подібному рівні економічного розвитку.

Таким чином, можна, спираючись на ці дослідження, констатувати, що частка креативності в будь-якій праці невіддільно зростає, що не може не позначитися на соціокультурному середовищі.

На початку 2000х років, коли почали бурхливо розвиватися креативні індустрії, менеджери європейських університетів стали створювати освітні програми, скеровані на розвиток у студентів творчого підприємництва, інвестувати у творчі інкубатори, вступати в інноваційні партнерства з підприємствами різних форм власності, навіть виокремлювати з «тіла» університету дочірні підприємства (spin-out) для диверсифікації своєї діяльності в означеному напрямі. Це дозволило розширити коло зв'язків навчальних закладів та наблизити освіту до виробництва. На жаль, інкорпорування стратегій ринку в діяльність освітніх закладів та їх прагнення до економічної гнучкості ознаменували вихід освіти за межі своєї традиційної історичної місії як соціальної, а не виробничої інституції.

Зміни у фінансуванні закладів вищої освіти та нові акценти в освітній політиці країн світу визначають взаємозв'язок між освітньою діяльністю та економікою в цілому. Переважно цей взаємовплив є непрямым, нематеріальним, у формі передачі технологій і знань, а також як «формування умів». Складність полягає в тому, що світ розвивається надто стрімко, і зараз важко передбачити, яким він буде навіть через 10 років. Називають як оптимістичні сценарії розвитку, так і песимістичні, навіть апокаліптичні. Однак заклади освіти (зокрема, вищої) несуть особливу відповідальність за розвиток суспільства майбутнього не тільки в галузі технологій. Важливо, щоб тенденція передачі знань була достатньо широкою, а не фокусувалася лише на техніці та технологіях, оскільки «культурний продукт» освіти є набагато ширшим.

Найбільш реальним виразом такої тенденції можуть бути ініціативи зі створення центрів професійного розвитку працівників креативних галузей, пропонування більш широкого спектру навчальних програм за потребами у спеціалістах креативних та медіа-підприємств. Перелік дисциплін, відображених у цих програмах, також має бути дуже широким і поєднувати предмети мистецтва та гуманітарних наук з ди-

зайном, технологіями, медіа та комунікаціями. Взаємодія між університетами та креативними індустріями може бути цариною для формування передумов креативного суспільства.

В мережі культурних та креативних індустрій є багато крупних «гравців» – таких, як медіахолдинги. Але в цій мережі за кількістю переважають малі та середні підприємства. Їх вільні союзи утворюють кластери – спільноти підприємств різних форм і напрямів діяльності, які стають центрами інноваційного середовища певної території – регіонів, великих і малих міст і сіл – використовуючи їх культурні особливості та людський капітал.

Але кластеризація важлива ще й тим, що формує культуру довіри і партнерства заради загальної мети. Без певного рівня співпраці та координації конкуренція буде постійно загрожувати малим підприємствам та самозайнятим особам. Конкурентна перевага в креативному суспільстві стає сумою успішних зв'язків та активізації людського капіталу. Стратегія успіху змінилася: «Тепер лідер не той, хто забрався на вершину гори, а той, хто знаходиться в центрі кола» [21, с. 188]. Тому особливого значення набуває виховання культури відкритості, довіри, партнерських стосунків. Отже, роль закладів освіти полягає також в підтримці тенденції до співпраці та координації, пошуку партнерів та встановлення стосунків з ними. Навчальні заклади найбільш «креативно розвинених» країн (таких, як Велика Британія, Сингапур) стали активно включатися в місцеві креативні екосистеми.

Креативні екосистеми розглядаються як новітні утворення для ефективної співпраці, продуктивних комунікацій, формування місцевих креативних кластерів, розвитку креативного підприємництва. Навчальні заклади, що стають ключовими інституціями креативних екосистем, виступають і як передові дослідницькі центри, і як центри тяжіння для талановитої молоді, і як центри толерантності і культурного різноманіття, сприяючи утворенню «креативного клімату» певного місця. Партнерські

зв'язки в креативних екосистемах здійснюються на інституційному рівні, але реалізуються людьми і заради людей.

Керуючись загальносвітовими тенденціями та курсом на євроінтеграцію, українська освіта своїми стратегічними напрямками розвитку обирає аксіологічні аспекти, а також зростання свідомого ставлення до здобуття якісної освіти як базової європейської цінності. Вона спирається на турботу про учнів чи студентів, повагу до їх самобутності; на врахування індивідуальних якостей людини у межах побудови індивідуальної освітньої траєкторії; на партнерські взаємодії зі здобувачами освіти.

У 2021 році Міністерство освіти і науки України презентувало модель Національного освітнього технопарку – добровільне об'єднання менеджерів освіти, територіальних громад, науковців, педагогічних колективів, батьків здобувачів освіти, громадських організацій, роботодавців і бізнесу, яке забезпечить належну синергію розвитку освіти. Проект названо «СІМ НОТ»: Синергія, Інтеграція, Менеджмент, Національний Освітній Технопарк [34]. Технопарки створюються з метою посилення інтеграції освіти, науки, бізнесу та надання якісних освітніх послуг. Одним з перших учасників діяльності національного освітнього технопарку став Білоцерківський коледж сервісу та дизайну. На його базі створено навчально-практичний центр, інформаційно-ресурсний центр і лабораторію інформаційно-комунікаційних технологій.

Сучасний освітній простір насичений крім закладів вищої освіти величезною кількістю освітніх проектів, програм, неформальних та інформальних видів освіти, відеокурсів та ін. Це дає можливість обирати та поєднувати різні варіанти освіти, доповнювати та розширювати їх. Часто ці програми пропонують освоєння професії за досить нетривалий час, а також спираються переважно на практичні професійні навички. З іншого боку, такі освітні програми надають можливість розвивати ті сторони особистості, які залишилися «в тіні»,

розширювати професійні обрії, знайомити зі світовим культурним досвідом.

З 2019 року в Україні почала роботу Національна агенція кваліфікацій – «місток» між ринком праці та освітою. Одним із завдань цього агентства є розробка і зіставлення професійних та академічних стандартів у певних галузях, їх координація. Такі агенції мають також полегшити визнання результатів неформальної та інформальної освіти, що дуже важливо для реалізації принципів освіти впродовж життя [45].

Національний фонд досліджень провадить грантові програми наукових досліджень та розробок у закладах вищої освіти, а також підтримку центрів колективного користування обладнанням. Цей крок полегшує, крім всього іншого, співпрацю та науковий обмін ідеями, що також «працює» на цілі креативного суспільства. Ще один напрям, який свідчить про просування України до освіти креативного суспільства – це розвиток дуальної освіти. Співставлення і поєднання теоретичних основ, що отримуються у закладі вищої освіти, з тими знаннями і навичками, що існують в умовах реального виробництва, полегшить

студентам адаптацію до професійних вимог після закінчення вишу.

Підводячи підсумок слід сказати, що потенціал освіти для креативного суспільства може бути реалізований, оскільки уряд України поставив розвиток креативних екосистем в топ державних завдань найближчого часу. До такої системи входять творці та інноватори, креативні хаби та соціальні підприємці, стартапи та інвестори, місцеве самоврядування та влада, місцеві громади та все громадянське суспільство в цілому. Тобто, згуртованість всього суспільства навколо креативної ідеї може дати очікувані результати.

Модель розвитку освіти, що заснована на креативності як способі реалізації людського потенціалу, дозволить вирішити комплекс модернізаційних завдань, які формують перехід до креативного суспільства. Це дозволить перетворити освітню сферу на джерело оновлення української економіки та суспільства, укріпити соціальні зв'язки, забезпечити вдосконалення суспільної структури, трансформувати країну відповідно до глобальних тенденцій та вивести на передові позиції в світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ляшенко, В., Котов, Е.,** (2015). Україна XXI: неоіндустріальна держава або «крах проєкту»? : монографія. URL: <https://iie.org.ua/monografii/lyashenko-v-i-kotov-ye-v-ukrayina-hhi-neoindustrialna-derzhava-abo-krah-proektu-2015-r/>.
2. Міжнародний форум «Креативна Україна» (19 листопада 2020). URL: YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=3O0XoLgQaUI>.
3. Міністерство освіти і науки України. Новини. (2022). URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-odnim-iz-vazhlivih-rishen-u-2021-roci-stalo-zbilshennya-posadovih-okladiv-osvityan>.
4. Міністерство освіти і науки України. Освіта. (2022). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/nacionalne-agenstvo-kvalifikacij-nrk>.
5. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року, Розпорядження № №526-р (2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#Text>
6. **Андреев, К.** Одноранговая экономика. URL: https://play.google.com/books/reader?id=vRd9DwAQBAJ&pg=GBS.PT15.w.0.0.49_50&hl=en

REFERENCES

1. **Lyashenko, V., Kotov, E.,** (2015). 21st Ukraine: a neo-industrial state or the "collapse of the project"? : monograph. <https://iie.org.ua/monografii/lyashenko-v-i-kotov-ye-v-ukrayina-hhi-neoindustrialna-derzhava-abo-krah-proektu-2015-r/>. [in Ukrainian]
2. International forum «Creative Ukraine» (November 19, 2020). YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=3O0XoLgQaUI>. [in Ukrainian]
3. Ministry of Education and Science of Ukraine. News. (2022). <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-odnim-iz-vazhlivih-rishen-u-2021-roci-stalo-zbilshennya-posadovih-okladiv-osvityan>. [in Ukrainian]
4. Ministry of Education and Science of Ukraine. Education. (2022). <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/nacionalne-agenstvo-kvalifikacij-nrk>. [in Ukrainian]
5. On the approval of the Strategy for the development of the sphere of innovative activity for the period until 2030, Order No. No. 526-p (2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-p#Text>. [in Ukrainian]

7. **Журавлев, В. А.** (2011). Креативное общество – новая парадигма развития стран в XXI веке. Креативная экономика, № 8. С. 42–49.
8. **Кастельс, М.** (2000). Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. ГУ ВШЭ. 608 с.
9. **Квортруп, Л.** Общественная система образования – Введение в педагогическую теорию Никласа Лумана. <https://gtmarket.ru/library/articles/7379>.
10. **Флорида, Р.** (2011). Креативный класс. Люди, которые меняют будущее. Классика XXI.
6. **Andreev, K.** Peer-to-peer economy. https://play.google.com/books/reader?id=vRd9DwAAQBAJ&pg=GBS.PT15.w.0.0.49_50&hl=en [in Russian]
7. **Zhuravlev, V. A.** (2011). Creative society - a new paradigm for the development of countries in the 21st century// Creative economy, No. 8. P. 42–49. [in Russian]
8. **Castells, M.** (2000). Information age: economy, society and culture: Trans. with English State University of Higher Education. [in Russian]
9. **Kvortrup, L.** Public education system – Introduction to the pedagogical theory of Niklas Luhmann. <https://gtmarket.ru/library/articles/7379>. [in Russian]
10. **Florida, R.** (2011). Creative class. People who change the future. Classic XXI. [in Russian]

-
11. Creative Industry 4.0 Towards a New Globalized Creative Economy, 2021. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditctncd2021d3_en.pdf.
12. KEA European Affairs: «Market analysis of the cultural and creative sectors in Europe». URL: https://keanet.eu/wp-content/uploads/ccs-market-analysis-europe-012021_EIF-KEA.pdf.
13. Otis College Report on the Creative Economy. Электронный документ. URL: <https://www.otis.edu/creative-economy/2021>.
14. The Future of the Creative Economy A report by Deloitte. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/uk/Documents/technology-media-telecommunications/deloitte-uk-future-creative-economy-report-final.pdf>.
15. Foundations of the creative society. Creative society. URL: <https://creativesociety.com/8-foundations-of-a-creative-society>.

Ірина КУЗНЕЦОВА

викладач Київського національного
університету будівництва та архітектури

© Кузнецова І., 2022

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІ ВИМІРИ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ключові слова: феноменологічні виміри навчальної діяльності, пізнання, сумісна пізнавальна діяльність, інтенціональність, інтерактивність, інтерсуб'єктивність, компетентність, комунікація.

У статті розглядається структура феноменологічних вимірів навчальної діяльності. Вводиться нова постановка проблеми. Здійснюється перехід від розгляду феноменологічного простору свідомості до реалізації феноменологічних структур в об'єктиваціях навчальної діяльності. Вводяться у розгляд інтенціональність, інтерактивність та інтерсуб'єктивність. Виявляється роль інтенціональності, інтерактивності та інтерсуб'єктивності при формуванні сумісної пізнавальної діяльності. Досліджується значення феноменологічних структур для підвищення ефективності пізнавальної діяльності та формування дослідницьких компетенцій. Виявляється роль інтенціональності, інтерактивності та інтерсуб'єктивності при формуванні пізнання як колек-

тивної мережевої діяльності. Розглядається значення феноменологічних структур для формування соціальних компетентностей, які унормовують участь у науковому дискурсі, обговоренні проблем, науковій дискусії та комунікаціях.

Виявляється роль феноменологічних структур для активації пізнавальної діяльності та підвищення її ефективності. Виявляється потенціал методологічного застосування феноменологічних вимірів навчальної діяльності для підвищення інтересу до вивчення теоретичних дисциплін. Розкривається значення впливу феноменологічних структур, застосованих у навчальній діяльності, на розвиток пізнавальних здатностей і формування нового розуміння можливостей застосування результатів вивчення теоретичних дисциплін у професійній діяльності майбутнього фахівця.

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність вивчення феноменологічних вимірів навчальної діяльності зумовлена необхідністю підвищення ефективності суб'єктного складника. Ослаблення інтересу до трансляції системи знання та генерації нового знання в системі пізнавальних, викладацьких і виховних практик актуалізує дослідження умов пізнавальної активності, вивчення складності феноменологічних вимірів, дослідження співвідношення об'єктивованих і необ'єктивованих проявів. Особливо актуальним це стає для викладання теоретичних дисциплін, складність оволодіння якими поглиблюється недостатньою попередньою мотивацією їх вивчення. Підвищення ефективності викладання теоретичних дисциплін є основою фундаменталізації та є важливим проявом розвитку сучасної вищої освіти, який пов'язаний із генерацією нового знання та його відтворенням у системі технологій та інновацій.

Незважаючи на зростання дослідницького інтересу до методологічного потенціалу феноменологічних теорій, роль феноменологічного складника навчальної діяльності залишається недослідженою. Відсутнє розуміння загальної структури феноменологічних вимірів навчальної діяльності, не виявлено їх роль у розвитку суб'єктності й пізнавальної активності. Зростання інтересу до нових, сучасних форм і методів сприяє поступовому поширенню інтерактивних форм і методів. Однак залишається невиявленим їх зв'язок із розвитком загальної структури феноменологічних вимірів навчальної діяльності.

Введення у розгляд феноменологічних вимірів навчальної діяльності сприяє формуванню нової проблемної області, яка розвиваючись як міждисциплінарна та мультидисциплінарна, відкриває перспективи формування нових підходів до підвищення ефективності навчальної діяльності. Зокрема, це стосується теоретичних дисциплін, вивчення яких із-за їх складності й недостатньої попередньої мотивації може створити певні труднощі у реалізації ком-

петентнісного та студентоорієнтованого підходів.

При постановці проблеми здійснюється перехід від розгляду феноменологічного плану свідомості до розкриття значення інтенціональності, інтерактивності та інтерсуб'єктивності в об'єктивованих проявах навчальної діяльності. Розкривається значення феноменологічних вимірів навчальної діяльності для розвитку пізнання як мережевої діяльності. Виявляється роль феноменологічних вимірів навчальної діяльності у формуванні сумісної пізнавальної дії та розвитку соціальних компетенцій, які необхідні для участі в науковій дискусії, науковому обговоренні, науковому дискурсі та комунікаціях.

Аналіз наукових праць, присвячених розв'язанню проблеми. Незважаючи на те, що зростає інтерес до застосування інтерактивних форм і методів і пошуку сучасних методів навчання, виявлення ролі феноменологічного складника навчальної діяльності ще не отримало достатньої уваги. Феноменологічні дослідження залишаються, як правило, у площині розробки теоретичних досягнень власне феноменології. Помітним явищем у дослідженні феноменологічної сфери свідомості є робота Є. Мулярчука, присвячена з'ясуванню ролі покликання при формуванні особистості майбутніх педагогів [8].

Іntenціональність розглядається в контексті переважно психологічних досліджень під кутом зору дослідження мотивації, емоційної сфери, активності та спілкування. Розкриттю філософського виміру феноменологічного методу приділяється все більше уваги (А. Богачов, А. Вахтель, В. Кебуладзе, В. Терлецький) [2]. Філософські дослідження феноменологічного методу насамперед спрямовані на розкриття феноменального простору свідомості особистості. Філософські дослідження підкреслюють антипсихологізм і розкривають інтенціональність та інтерсуб'єктивність як апіорні передумови формування структури досвіду в контексті життєвого світу Е. Гуссерля (В. Кебуладзе) [5]. У філо-

софських дослідження наголошується на розгляді інтенціональності як суб'єктності. Феноменологічний метод спрямований на розкриття суб'єктивності (О. Дольська, Ф. Хун) [3]. Іntenціональні форми і методи розкриваються в контексті формування освітнього мережевого простору та переходу від текстової реальності до знаннєвого середовища (О. Рубанець) [11]. Інтерсуб'єктивність досліджується в контексті взаємозв'язку феноменологічної та екзистенційної філософської рефлексії (Т. Крижановська) [6]. Інтерсуб'єктивність розкривається як основа взаємодії та підвищення активності у процесі формування мотивації (М. Наконечна, С. Міняйло) [9].

Інтерактивні методи розглядаються в освітньому середовищі (В. Філіпович, Ю. Дем'яненко) [13]. Дослідження інтерактивних методів пов'язують із розробкою Концепції Нової української школи, вбачаючи в них основу підвищення активності тих, хто навчається, пов'язуючи їх з моделюванням професійних ситуацій та рольовими іграми (О. Башкір) [1]. Однак їх феноменологічна специфіка не виявляється, а інтерактивні методи розглядаються поряд з іншими активними методами. Впровадження інтерактивних лекцій в освітній процес розглядається у контексті взаємозв'язку технічної та гуманітарної підготовки, виявляється їх значення для розвитку самоосвітньої компетентності (Ю. Сабадош) [12]. Розробляється інтерактивний метод читання лекцій (М. Махінова) [7].

Виклад основного матеріалу. Особливість виявлення та вивчення феноменологічних вимірів навчальної діяльності полягає в тому, що при вивченні навчальної діяльності не можна обмежитися внутрішніми проявами свідомості. Необхідний перехід до інтерсуб'єктивних та інтерактивних процесів, які реалізуються в системі пізнавальних, навчальних і виховних практик. Водночас необхідне розширення розгляду суб'єктного складника феноменологічних проявів. Введення у розгляд феноменологічних проявів свідомості, які впли-

вають на ціннісні настанови навчальної діяльності, визначають процес формування особистості та ролі пізнавального складника у становленні особистості майбутнього фахівця. Особливо важливим це стає при викладанні предметів, які мають загальнотеоретичну спрямованість і визначають глибину фундаментальної підготовки фахівця. Однак, як правило, з точки зору його попередніх уявлень не підкріплені достатньою попередньою мотивацією для їх вивчення. Це знижує можливості реалізації компетентнісного підходу. В деяких випадках оволодіння компетенціями може отримувати навіть формальний чи декларативний характер. Феноменологічні виміри навчальної діяльності стають глибинним підґрунтям, яке уможливує дійсну реалізацію загальних і професійних компетенцій, заявлених у програмах теоретичних курсів.

Феноменологічні виміри навчальної діяльності охоплюють суб'єктний вимір навчального процесу, який сьогодні представлений не лише на полюсах пізнавальної діяльності того, хто навчається, і викладацької діяльності того, хто навчає. Поширення змішаної форми навчання та навчання у режимі онлайн актуалізує перехід від діяльнісної до мережевої форми пізнання та викладання. При цьому важливими стають комунікації та мережеві взаємодії.

Дослідження феноменологічних вимірів навчальної діяльності вимагає розгляду феноменологічної сфери свідомості у вигляді її реалізації в навчальному процесі, реалізації у вигляді виконання певних завдань, контрольних робіт, дослідницьких практик тощо. Феноменологічні виміри суб'єктності при цьому не можуть розглядатися лише у внутрішньому плані – в ідеальному плані свідомості. Вони мають розглядатися у єдності мисленевої активності ментальних процесів та відповідних об'єктивованих проявів. Наприклад, у вигляді висловленої думки, запропонованого способу дії чи виконання завдання, суб'єктного погляду, який характеризує рівень оволодіння певною темою, ступінь її засвоєння та розуміння.

Феноменологічні структури, які характеризують засади ціннісного вибору та інтенціональності, спрямованого погляду особистості на систему пізнавальної діяльності та своє місце в ній, стають базовим підґрунтям, яке визначає ступінь залученості, занурення, задіяності в системі навчальної діяльності. Це – підґрунтя, що визначає ступінь активізації, формує прагнення зробити якнайбільше, заглибитися якнайглибше, просунутись, особливо у вирішенні дослідницьких завдань, якнайдалі. Це те, що стимулює постановку нових проблем, пошук нестандартних рішень, відкриття нових способів і механізмів.

Чи можна вплинути на ці структури у процесі навчальної діяльності, чи вони є не тільки апріорними, а й наперед визначеними? Тобто перетворюються на такі, що встановлюють межі продуктивної здатності людини. Ідея меж закладена в концепції трансцендентального суб'єкта І. Канта. Реалізація пізнавальних здатностей в їх об'єктивованих формах – формах трансцендентального суб'єкта, зокрема в науці, природознавстві та математиці, визначена й водночас обмежена апріорними формами та рамками досвіду.

Сьогодні досліджуються апріорні форми досвіду. Йдеться про наперед заданість досвіду та його визначення. В системі навчальної діяльності багато завдань передбачають певний спосіб їх виконання. Але оволодіння складними теоретичними курсами та індивідуалізація процесу навчання передбачає формування індивідуальної освітньої траєкторії. Це стає особливо важливим при формуванні індивідуальності особистості майбутнього фахівця. Процес вивчення певної системи знань започатковує індивідуальний рух, який формує унікальність особистості й розширює спектр його професійної реалізації. Отримання університетами статусу дослідницьких актуалізує пошуки напрямків переведення навчальної діяльності в дослідницьку діяльність. Це сприяє не тільки поглибленню засвоєння навчального матеріалу, а й формуванню

нових дослідницьких підходів при його вивченні. А це змінює загальну атмосферу навчальної діяльності. Вона впливає не тільки на невелику кількість найкращих студентів. Вона сприяє формуванню нового уявлення про звичні предмети й теоретичні курси для широкого загалу студентства, створює конкурентне середовище, в якому необхідним стає оволодіння інтерактивними та інтерсуб'єктивними формами та методами навчання. Інтерактивність поглиблює мережеву форму пізнавальних процесів. Вона передбачає обмін діяльністю. При цьому відбувається обмін не тільки результатами діяльності, а й формування сумісної пізнавальної діяльності, в якій кожен член групи робить свій внесок і підтягується до загального рівня діяльності. Набуття ігрового характеру сприяє розкритості мислення, свободі проявів індивідуальних зусиль. Це сприяє також формуванню відчуття залежності досягнутого результату від індивідуальних пізнавальних зусиль кожного. При цьому виникає розуміння, що можлива різна глибина теоретичного розгляду проблем і що ця глибина залежить від готовності кожного учасника просуватися якнайдалі, здобуваючи нове знання.

Рольова форма інтерактивних процесів передбачає можливість виконання тим чи іншим учасником різних ролей – доповідача, генератора ідей, експерта, критика, опонента тощо. У символічному інтеракціонізмі як феноменологічній теорії значна роль приділяється передачі символів. Символьна форма передачі знання є важливою при об'єктивації навчальної діяльності. Символьна форма створює передумови для переведення результатів індивідуальної мисленевої діяльності у форму пізнавальної діяльності. Вона створює також можливість експлікації окремим учасником групи отриманого знання. Це створює також можливість передачі знання іншим учасникам пізнавального процесу. У теоретичних дисциплінах, де роль математичного складника є істотною, символічна форма пізнавальних процесів формує загальну структуру навчального процесу.

В гуманітарних теоретичних дисциплінах інтерактивні форми часто набувають форми оповіді чи нарративу. Формується інтерсуб'єктивність, яка визначається розвитком пізнавальних зусиль комунікативної спільноти, що при цьому виникає. Інтерсуб'єктивність при цьому набуває більш глибинного глобального змісту. Вона характеризує не лише мовні процеси передачі знання, а й дослідницькі практики поглибленого пошуку нових знань. При цьому інтерсуб'єктивність стає суб'єктною формою реалізації об'єктивності колективних пізнавальних зусиль.

Розвиток інтерсуб'єктивних та інтерактивних вимірів навчальної діяльності характеризує перехід від передачі знання до перетворення навчальної діяльності у форму дослідницьких процесів і творчих практик. Водночас ці об'єктивовані феноменологічні виміри навчальної діяльності у процесі їх реалізації здійснюють глибокий розвиваючий вплив на всіх учасників пізнавальних процесів. Це сприяє розвитку суб'єктності, формуванню більш ефективних, досконалих і зрілих форм задіяності кожного учасника в навчальній діяльності. При цьому для кожного учасника відкриваються нові перспективи, які розширюють можливий спектр соціальних реалізацій їх майбутньої професійної діяльності. Це сприяє формуванню нового погляду і на теоретичні дисципліни, їх роль і значення для майбутнього фахівця, і на формування нових уявлень про спосіб їх вивчення та можливий спектр практичних застосувань отриманих у процесі вивчення теоретичних результатів. При цьому формування практичного виміру вивчення теоретичних дисциплін уникає небажаного заниження оцінки значення цього виміру. Долається також інша протилежність, коли прагнення до технологізації та інструменталізації протиставляється розвитку системи знання й поглибленню його фундаменту.

Інтерсуб'єктивні форми сприяють розвитку пізнавальних комунікацій. Це і індивідуальний пошук у системі знання, і комунікативна форма пізнавальної актив-

ності, яка може розвиватись і у звичайних аудиторних формах навчальної діяльності, і у виді мережевих форм змішаного, онлайнного та віртуального навчання. Інтерсуб'єктивність розглядається як діалогічна і трансцендентальна, як основа формування міжсуб'єктивного простору (І. Карівець) [4].

Виявлення та дослідження феноменологічних структур навчальної діяльності дає змогу встановити зв'язок і перехід від дії їх у феноменологічному просторі свідомості до розкриття їх у вигляді об'єктивних навчальної діяльності у процесі пізнавальних комунікацій та розвитку пізнання як сумісної пізнавальної діяльності. Це дає змогу перейти від розгляду міжіндивідуальної комунікації до комунікації, яка формується на основі форм і методів навчальної діяльності.

Інтерсуб'єктивність як форма пізнавальної діяльності передбачає також когнітивну комунікацію як інтерперсональну комунікацію, як новий спосіб здійснення комунікації, в якому відбуваються «системні трансформації ландшафту об'єктивного знання під впливом комунікації, опосередкованої внесенням змін у спосіб представлення об'єкта та оперативний компонент об'єктивного знання. Таким чином, когнітивна комунікація стає не просто способом передачі об'єктивного знання чи засобом засвідчення його об'єктивності, а й способом розкриття впливу когнітивної активності учасників комунікації на процес і результат передачі інформації та знання» (О. Рубанець) [10, с. 87].

При вивченні гуманітарних теоретичних дисциплін важливим стає перехід від вивчення текстів, які рекомендовані в навчальній діяльності, до формування пізнавальної діяльності в рамках сучасного наукового дискурсу. При цьому відкривається можливість формування соціальних компетенцій — участі в дискурсі, в обговоренні наукових проблем, у науковій дискусії, в оволодінні форм діалогу та полілогу. При цьому важливим є формування вміння правильного використання наукових текстів у різних формах пізнавальної діяль-

ності та комунікаціях. Формулюючи власну позицію і власну думку, потрібно вміти відрізнити свій пізнавальний процес і його результати (в тому числі власну постановку проблеми, формулювання власної ідеї та новизни) від постановок проблем іншими дослідниками, їх авторського внеску у розробку проблем, чіткого формулювання ідей і думок, що належать іншим авторам. Це визначає рівень наукового дискурсу та наукової дискусії. Водночас це формує інноваційну культуру дослідника, визначає рівень ефективності при пошуку нових ідей і концепцій.

Висновки. Феноменологічні виміри навчальної діяльності мають складну структуру. Охоплюючи феноменологічний простір свідомості та ідеальну площину мисленевих процесів, вони пов'язані з перетворенням мисленевої діяльності у пізнавальну. Реалізуючи системи навчальних практик, інтерактивні та інтерсуб'єктивні прояви сприяють формуванню комунікативної спільноти й розвитку пізнавальних комунікацій. Розвиток пізнання як мережевої та комунікативної діяльності відкриває нові перспективи застосування феноменологічного виміру навчальної діяльності. Методологічне застосування феноменологічних теорій сприяє поглибленню розуміння впливу інтерактивності та інтерсуб'єктивності на підвищення ефективності навчальної діяльності. Це сприяє також розкриттю значення символічного виміру пізнавальної діяльності. Розуміння інтеракції як обміну символами дає змогу виявити значення об'єктивності символічного виміру пізнавальної діяльності й розкрити роль обміну символами у процесі формування сумісної пізнавальної діяльності. Це дає змо-

гу розкрити пізнання як комунікацію, що передбачає пізнавальний внесок кожного учасника у формування структури пізнавальної дії. Інтерсуб'єктивність, реалізуючись в ігрових, рольових проявах навчальної діяльності, сприяє формуванню соціальних компетентностей і засвоєнню різних ролей у пізнавальній комунікативній спільноті. Це сприяє також формуванню нової атмосфери навчальної діяльності, яка сприяє формуванню дружнього комунікативного простору, підтягуванню всіх учасників сумісної пізнавальної дії до нового, більш високого рівня.

Дослідження феноменологічних вимірів навчальної діяльності виявляє джерела підвищення ефективності навчальної діяльності. Методологічне застосування феноменологічних вимірів навчальної діяльності дає змогу сприяти активізації навчальної діяльності, створювати ефективну сумісну пізнавальну дію та формувати дослідницькі навички навіть при недостатній попередній мотивації до вивчення певних теоретичних курсів, яка може виникати й формується, як правило, внаслідок недостатньої обізнаності з їх навчальним змістом. Широке застосування феноменологічних вимірів у навчальній діяльності дає змогу розвивати пізнавальну активність у процесі вивчення теоретичних курсів, сприяючи формуванню дослідницьких навичок. Водночас, беручи участь у розвитку феноменологічних проявів свідомості, розвиваючи інтенціональність, інтерактивність та інтерсуб'єктивність у навчальній діяльності, кожний учасник навчального процесу відкриває нове розуміння не тільки предмету, що вивчається, а й самого себе, розвиваючи свої здатності та потенціал їх застосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башкір, О. І. (2019). Активні й інтерактивні методи навчання у вищій школі. Педагогіка та психологія, 60, 33-44. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.2539319>
2. Богачов, А., Вахтель, А., Кебуладзе, В., Терлецький, В. (2020). Гуссерлеві феноменологічні осяяння в українському викладі. Філософська думка, 1, 135-138.

REFERENCES

1. Bashkir, O. I. (2019). Active and interactive methods of learning in higher education. Pedagogy and psychology, 60, 33-44. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.2539319> [in Ukrainian]
2. Bogachev, A., Vakhitel, A., Kebuladze, V., Terletsky, V. (2020). Husserl's phenomenological insights in the Ukrainian presentation. Philosophical Thought, 1, 135-138. [in Ukrainian]

3. **Дольська, О. О., Хун, Ф.** (2021). Феноменологічно-епістемологічний вимір суб'єктивації. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки», (63), 47-56. URL: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2021-63-06>
4. **Карівець, І.** (2012). Діалогічна і трансцендентальна інтерсуб'єктивність. Наукові записки Національного університету Острозька академія. Сер.: Філософія, (11), 374-384.
5. **Кебуладзе, В. І.** (2013). Поняття досвіду у творах Гусерля. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія, 3(113), 48-54.
6. **Крижановська, Т. О.** (2013). Інтерсуб'єктивність як тема феноменологічної та екзистенційної думки. Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. Вип. 18. Одеса: Фенікс, 112-115.
7. **Махінова, М. В.** Інтерактивний підхід при читанні лекцій. URL: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Pedagogica/73210.doc.htm
8. **Мулярчук, Є.** (2019). Філософія і педагогіка поклонання : монографія. Київ: Дух і літера, 344.
9. **Наконежна, М. М., Мінйайло, С. Р.** (2018). Інтерсуб'єктивність та мотиваційна сфера в юнацькому віці. Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології», (39), 185-194. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.185-194>
10. **Рубанець, О. М.** (2018). Когнітивна комунікація. Мультиверсум. Філософський альманах, 5-6, 87-99.
11. **Рубанець, Олександра.** (2021). Мережевий освітній простір. Вища освіта України, 4, 39-46.
12. **Сабадощ, Ю. Г.** (2020). Інтерактивні лекції розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей. Фізико-математична освіта: науковий журнал, 1(23), 60-64. URL: <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2020-023-1-2-009>
13. **Філіпович, В. М., Дем'яненко, Ю. О.** (2020). Освітнє середовище як одна з умов становлення сучасного фахівця. Гуманітарна наука XXI століття: сучасні виклики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук: матеріали заочної міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 06 листопада. 2020 р.) / гол. ред.: О. М. Тогочинський; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 209-212.
3. **Dolska, O. O., Khun, F.** (2021). Phenomenological-epistemological dimension of subjectivation. Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series "Theory of Culture and Philosophy of Science", (63), 47-56. URL: <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2021-63-06> [in Ukrainian]
4. **Karivets, I.** (2012). Dialogic and transcendental intersubjectivity. Scientific notes of the National University Ostroh Academy. Ser.: Philosophy, (11), 374-384. [in Ukrainian]
5. **Kebuladze, V. I.** (2013). The concept of experience in Husserl's works. Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Philosophy. Politology, 3(113), 48-54. [in Ukrainian]
6. **Kryzhanovska, T. O.** (2013). Intersubjectivity as a topic of phenomenological and existential thought. Scientific notes of the International Humanitarian University: [collection]. Vol. 18. Odesa: Phoenix, 112-115. [in Ukrainian]
7. **Makhinova, M. V.** Interactive approach to lectures. URL: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Pedagogica/73210.doc.htm [in Ukrainian]
8. **Mulyarchuk, E.** (2019). Philosophy and pedagogy of vocation: monograph. Kyiv: Spirit and letter, 344. [in Ukrainian]
9. **Nakonechna, M. M., Minyailo, S. R.** (2018). Intersubjectivity and the motivational sphere in youth. Collection of scientific works "Problems of modern psychology", (39), 185-194. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.185-194> [in Ukrainian]
10. **Rubanets, O. M.** (2018). Cognitive communication. Multiverse. Philosophical almanac, 5-6, 123-144. [in Ukrainian]
11. **Rubanets, Oleksandra.** (2021). Network educational space. Higher education of Ukraine, 4, 39-46. [in Ukrainian]
12. **Sabadosh, Yu. G.** (2020). Interactive lectures on the development of self-educational competence of future specialists in technical specialties. Physical and mathematical education: scientific journal, 1(23), 60-64. URL: <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2020-023-1-2-009> [in Ukrainian]
13. **Filipovych, V. M., Demyanenko, Yu. O.** (2020). Educational environment as one of the conditions for becoming a modern specialist. Humanitarian science of the 21st century: modern challenges in the field of law, education, social and behavioral sciences: materials of correspondence international. science and practice conf. (Chernihiv, November 6, 2020) / head. ed.: O. M. Togochnytskyi; Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: DPTs Academy, 209-212. [in Ukrainian]

УДК 316.343

DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).05

СУЧАСНА ТА ТРАДИЦІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА НАУКОВОЇ ОСВІТИ: ОГЛЯДОВИЙ ЕКСКУРС ТЕОРІЙ

Денис СВИРИДЕНКО

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри ЮНЕСКО з наукової
освіти, Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова,
м. Київ denis_sviridenko@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6126-1747

Фрол РЕВІН

кандидат філософських наук асистент
кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, м. Київ
frollrevin@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7349-8079

© Свириденко Д., Ревін Ф., 2022

Ключові слова: наукова освіта, гуманістичні теорії, біхевіористичні теорії, когнітивні теорії, конструктивістські теорії, есенціалізм, прогресивізм, критична педагогіка, STEM-освіта, новітня педагогіка

В рамках класичної та сучасної парадигми, поле проблематики наукової освіти сформовано низкою наріжних кластерів, кожен зі своїми різноманітними ознаками. Відповідно, стаття має на меті надати ознайомчу інформацію та зробити певну пропедевтику стосовно різних груп та видів теорій наукової освіти: гуманістичні теорії, в рамках яких наголос робиться на ціннісних орієнтирах навчання; поведінкові теорії, де знання передаються без огляду на навчальні аспекти інтерпретації чи контекстуалізації та розглядається як сучасний феномен; когнітивні теорії, де акцент робиться на внутрішніх мисленневих процесах, форму-

вання та скерування яких вважається головною задачею для будь-якого освітнього процесу; конструктивістські теорії, в рамках яких вчитель намагається активувати попередньо накопичений, апріорний багаж знань та звертається до особистого досвіду учнів; та також мова піде про низку теорій, що базуються на навичках критичного та системного мислення, гендерні аспекти навчання, системи динамічних та докорінних знань, STEM освіту та навички двадцятого століття, які не вписуються у вищезазначені чотири групи.

Зокрема, як обізнаність в рамках різних теорій та моделей навчання робить педагогів більш ефективними, оскільки створює основу для формування навчальних стратегій в (науковій) освіті, що, в свою чергу, полегшує застосування теоретичного матеріалу на практиці. Оскільки кожна теорія ґрунтується на досить неоднорідному (під час – зовсім полярному) комплексі припущень і може бути ефективною у розтлумаченні лише лімітованого спектра певних понять, успіху досягатимуть ті освітяни, які зможуть плідно сполучити та використовувати якомога ширший діапазон дієвих навчальних концепцій та підходів, постійно, адаптуючи, синтезуючи та урізноманітнюючи власне педагогічне портфоліо.

Постановка проблеми. В рамках класичної та сучасної парадигми, поле проблематики наукової освіти сформовано низкою наріжних кластерів, кожен зі своїми різноманітними ознаками. Відповідно, стаття має на меті надати ознайомчу інформацію стосовно різних груп та видів теорій в галузі наукової освіти. Зокрема, на меті є висвітлити: гуманістичні теорії, в рамках яких наголос робиться на суб'єктивному досвіді учнів, розглядаючи їх як активних, автономних та рефлексивних агентів у навчально-виховному процесі; поведінкові теорії, котрі потрактовують знання, як таке, що передається без огляду на засвоєвальні аспекти інтерпретації, інтерналізації чи контекстуалізації та розглядається як суто зовнішній реактивний феномен; когнітивні теорії, де акцент робиться на внутрішніх мисленневих процесах, формування та скерування яких вважається головною задачею будь-якого освітнього процесу; конструктивістські теорії, в рамках яких вчитель намагається активувати попередньо накопичений, апріорний багаж знань та звертається до особистісного досвіду учнів; Водночас, на додаток до більш класичних підходів автори мають на меті розглянути низку теорій, що базуються на навичках критичного та системного мислення, беручи до уваги системи динамічних та докорінних знань, STEM освіту та не оминають стороною й інші (альтернативні) освітні напрямки та педагогічні навички для XXI століття, які не вписуються у вищезазначені чотири традиційні групи. Ми глибоко переконані, що тільки така поліфонічна обізнаність в рамках різних теорій та моделей навчання зробить педагогів більш ефективними, оскільки створить основу для формування та формулювання навчальних стратегій в (науковій) освіті, що, своєю чергою, полегшить застосування теоретичного матеріалу на практиці [7]. Оскільки кожна теорія, школа чи підхід ґрунтується на досить неоднорідному (під час, зовсім полярному) комплексі вихідних припущень і може бути ефективною у концептуалізації та впровадженні лише лі-

мітованого спектра освітніх методик, успіху досягатимуть ті освітяни, які зможуть плідно сполучити та використовувати якомога ширший діапазон дієвих навчальних концепцій та підходів, постійно адаптуючи, синтезуючи та урізноманітнюючи власне педагогічне портфоліо.

Стан розробленості проблеми. Розвинена система наукової освіти є необхідною передумовою економіки, заснованої на знаннях та інноваціях, що сприяє ширшій участі громадян в прийнятті рішень на основі сумісної життєдіяльності, що відповідає загальноприйнятим етичним стандартам, допомагає забезпечити стійкий та сталий розвиток суспільства. Для нашої країни сьогодні важливим завданням постає розробка та практична реалізація концепції формування нової генерації науково обізнаних, відповідальних громадян як рушійної сили модернізації, демократизації та сталого добробуту [2].

В Україні практики наукової освіти активно реалізуються в системі Малої академії наук, в рамках діяльності якої поточна система дозволяє ефективно підтримувати обдаровану молодь у їх дослідницьких пошуках, охоплюючи близько 150 тис. учнів та 9 тис. педагогів. Фокус уваги МАН, зокрема, формується довкола дослідницької діяльності учнів, підтримки обдарованості, розвитку особистості, яка б відповідала на сучасні цивілізаційні виклики з громадянських позицій та спричиняла до позитивних змін керуючись науковим світоглядом. Разом із тим, подібна діяльність потребує наукового супроводу та обґрунтування змін у сфері підготовки педагогічних кадрів нової формації. Саме цим завданням опікуються дослідники нещодавно створеної кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти при Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, що мають на меті запропонувати концептуальне підґрунтя для розвитку наукової освіти через підготовку нової моделі вчителя як транслятора принципів наукової освіти в Україні та спроможного до продукування нового покоління відповідальних громадян, які

активно, локально та глобально пропагують та просувають принципи та ідеали наукової освіти [12, с. 16].

Мета дослідження – здійснити огляд розвитку теоретичних аспектів та практичної проблематики в рамках парадигми наукової освіти відповідно до викладення пропедевтичного курсу, який має на меті сформувати у студентів уявлення щодо магістральних концепцій, підходів та напрямків в зазначеній галузі та стимулювати подальший дослідницький імпульс до професійного розвитку та самостійного опанування цієї наріжної освітньої тематики та галузі.

Виклад основного матеріалу. В якості методологічного зауваження, перш ніж репрезентувати основний матеріал, варто зазначити, що наше дослідження багато в чому використовує систематизацію, запропоновану у роботі Б. Акпан та Т. Дж. Кеннеді «Наукова освіта в теорії та практиці» [10]. Частково автори прагнули запропонувати українським читачам (дослідникам та практикам наукової освіти) популярний огляд сучасних підходів до систематизації проблем теорії та практики наукової освіти згаданих авторів (2020 рік).

Отже, в рамках класичних підходів до викладання наукової освіти виділяють принаймні чотири основні напрямки. Перший з них репрезентований, так званими, **гуманістичними теоріями** наукової освіти. Зокрема, один з головних пропонентів цього підходу, відомий американський психолог, засновник гуманістичної психології А. Маслоу був переконаний, що мотивація визначається як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Він дотримувався холистичного погляду на мотиваційні рушії діяльності людини, вважаючи останню більше ніж сумою її частин. Відтак, згідно з добре відомою ієрархією потреб Маслоу, які мотивують життєдіяльність людей розрізняють: фізіологічні потреби, потреби в безпеці, потреби любові та приналежності, потребу в повазі та потребу самоактуалізації. Відповідно, теорія Маслоу постулює, що після того, як найбільш фундаментальні запити будуть задоволені, інші бажання

виникають для підживлення нових мотиваційних імпульсів. Виходячи з цього, для кожної з зазначених потреб в ієрархії пропонуються практичні стратегії, які б допомогли викладачам наукових дисциплін зрозуміти, як привернути увагу та мотивувати кожного окремого студента. Роблячи наголос на персональній складовій заохочення навчального потягу до саморозвитку та актуалізації, можемо припустити, що запропоновані стратегії мотиваційного впливу, допоможуть вчителям стратегічно та дієво підвищити рівень мотивації та якість навчання студентів в науковій та інших освітніх галузях [8].

Ще одним цікавим додатком мотиваційних концепцій, що може віднайти ефективне застосування в рамках сфери наукової освіти виступає *теорія Томаса Малоуна*, який описує ряд особливостей та внутрішніх мотиваційних факторів, таких як чуйність, цікавість, виклик та фантазія. Зокрема, мова іде про те як з'ясувати, що робить (наприклад – комп'ютерні) ігри веселими навчальними інструментами з огляду на те, що взаємодія з комп'ютерними іграми та більш узагальнена гейміфікація навчальної діяльності може призвести до подальшого цікавого та продуктивного освітнього результату. Водночас Малоун наголошує на тому, що жодна інструктивна гра не може бути рівною мірою ефективною в рамках навчання, не здатна зацікавити та занурити всіх без виключення учнів, адже навчальне середовище часто дозволяє їм вільно досліджувати та повною мірою використовувати можливості для виявлення концептуальних та інших пізнавальних відносин, що виходять за межі суто ігрової навчальної моделі. Разом з тим, на думку американського дослідника, спроба зробити навчання більш веселим призведе до відповідного збільшення як у засвоєнні, так і в утриманні та відтворенні матеріалу заняття, заохотивши та підсиливши, тим самим, ґрунтовний навчальний імпульс та інтерес до теми заняття [10, с. 45–51].

Теорія вибору – це ще одна мотиваційна освітня концепція, заснована на внутріш-

ньому навчальному стимулі, яка допомагає пояснити, як і чому ми приймаємо рішення в науковому та освітньому сетингу. Ця концепція, зокрема, пропонує розглянути способи покращити навчання, яке б мотивувало учнів правильно підходити до накопичення фактів та інформації, які мають обмежену цінність у реальному світі. Не менш важливим у світлі зазначеного підходу є огляд факторів підтримки освітньої системи, яка підкреслює вагому дієвість та плідне використання інструментів зовнішнього контролю та покарання принагідно до цілей та цінностей наукової та більш загальної освіти [Там само, с. 29–32].

Певним чином осторонь в рамках гуманістичного напрямку розташовується **концепція Bildung**, що є комплексним освітнім підходом, який історично однаково пов'язаний як з Просвітництвом, так і з Романтизмом. Так, в історії педагогіки можна виділити принаймні п'ять освітніх теорій з посиланням на наріжні ідеї Bildung: (а) класична концепція Bildung Вільгельма фон Гумбольдта, (б) гуманістична освіта, (с) скандинавська освітня концепція folk-Bildung, (d) демократична освіта та (е) критично-герменевтичний Bildung [Там само, С. 57–58]. З огляду на проблематику та завдання наукової освіти, Bildung наголошує як на особистій суб'єктивізації навчального досвіду і процесу, так і намагається виплекати в учнів набір навичок, які б дозволяли долучитися до реформаторської соціально-політичної діяльності. Водночас, більш сучасні інтерпретації Bildung на пряму пов'язані та сприяють кращому розумінню та розв'язанню проблем наукової грамотності, освіти для сталого розвитку та трансформаційного навчання.

Біхевіористичний напрямок в педагогіці — це процес навчання, в якому поведінка стає залежною від виникнення стимулу в певному середовищі. У класичній (І. Павлов) інтерпретації біхевіоризму наявний так званий механізм «безумовного стимулу», такий як, наприклад, м'ясо, що стимулює собаку до слиновиділення на рівні фізіологічного рефлексу. Водночас нейтраль-

ний стимул, такий як дзвоник, не призведе до такої ж реакції. На відміну від цього, відгук більш свідомого агента впливу (зокрема навчального) не залежить від попереднього стимулу, а базується на тому, який саме результат випливає як наслідок стимульованої поведінки. Біхевіоризм, відтак, передбачає двосторонній взаємопов'язаний процес, коли дія (або поведінка) впливає на навколишнє середовище, в той час, як навколишнє середовище обопільним чином формує поведінку. При цьому, оскільки поведінка формується ефективно завдяки позитивному підкріпленню, то у випадку, коли усталена дія призводить до негативного наслідку, спостерігається зменшення подібного образу дії та скерування нашої діяльності [8, с. 215–216]. Розглянутий принагідно до цілей і завдань наукової освіти, корпус поведінкових теорій має на меті дослідити освітні механізми та принципи, що лежать в основі класичного та оперативного (Б. Ф. Скіннер) біхевіоризму з урахуванням специфіки вищезазначеної методології та її безпосереднього впливу на мотиваційні чинники в рамках різноманітних педагогічних процесів.

Теорія соціального навчання, автором якої є канадський психолог українського походження Альберт Бандура, характеризується як проміжна ланка між біхевіоризмом та когнітивною теорією. Як ми вже бачили, біхевіористичні підходи фокусуються на зміні зовнішньої поведінки, що досягається завдяки механізмам стимулювання, підкріплення та повторення, що впливають на формування «рефлексів» наявних, коли мова іде про усталену (зокрема, освітню) поведінку. Водночас теорія когнітивної педагогіки стверджує те, що різні процеси, що стосуються навчання, можна пояснити шляхом аналізу та розтлумачення психічних процесів. Таким чином, теорія соціального навчання — це єдина ланка між поведінковим та когнітивним підходом, як в теоретичному, так і в практичному освітньому вимірі, є, разом з тим, навчальним інструментом, що підтримує та сутнісним чином збагачує арсенал методів викладан-

ня та вивчення науки, адже не обмежується розумінням освітньої синергії між викладачем та студентами в осягненні та розбудові наукових концепцій, а включає розвиток навичок наукового мислення, залучаючи учнів до роботи в групі для розв'язання проблем, реалізації проєктів, спільній участі в проведенні досліджень, сумісному створенні та досліді наукових концепцій, проясненні питань та явищ [10, с. 89–90]. Проаналізувавши цю ефективну педагогічну сполуку теорії та практики, можна констатувати, що теорія соціального навчання добре узгоджується із засадничими та хрестоматійними принципами викладання та вивчення засад наукової освіти.

Водночас більш *експериментальні дослідження* в рамках проблематики наукової освіти, представлені у вигляді низки експериментів з використанням боксів-головоломок – контейнерів та місткостей, з яких тварини намагалися втекти, активуючи латентні пізнавальні механізми. Зокрема, результати дослідів американського психолога та педагога Е. Торндайка призвели до розвинення поняття кривих навчання, яке наочно продемонструвало розвиток та прогрес навчальних механізмів у тварини при розв'язанні проблемних сценаріїв поведінки, що були лімітовані за часом. Торндайк, отже, був одним з перших дослідників, які запропонували чіткі принципи навчання – закони, які передвістили ряд значних ідей у сучасній науковій освіті. Не зупиняючись на цьому, вчений зробив ряд вагомих відкриттів, запропонувавши низку рекомендацій щодо практики в галузі наукової освіти, зокрема, підхід до впровадження абстрактних понять та критики концепції навчання завдяки відкриттю [Там само, с. 116–120]. Так, на думку, апологетів цієї концепції, викладання повинно бути поінформованим дослідженням, містити модельовальну складову, а практична освітня площа в класі має підкріплюватися систематичними, емпіричними дослідженнями, що беззаперечно містить важливий момент для вчителів сучасних наукових дисциплін та дослідників наукової освіти.

Ще один наріжний науково-освітній кластер представлений *когнітивними підходами*, безпосередньо пов'язано з появою теорії обробки інформації, яка прирівнює людське пізнання до комп'ютерних алгоритмів роботи з даними та використовується як основна модель вимірювання ефективності освітнього процесу з боку когнітивних вчених. Теорія обробки інформації, зокрема, демонструє, що спосіб, яким викладачі пропонують засвоїти студентам інформацію, впливає на те, чи можна досягти успішних довгострокових моделей сталого навчання. Сьогодні існує надмірна кількість нової інформації та майже необмежений доступ до цієї інформації через величезну сукупність ІКТ мереж та технологій. Відповідно, в рамках теорії обробки інформації, здійснено спробу окреслити як нові медіа-технології та контент впливають на пізнавальні моделі та навчальні підходи в сучасному суспільстві. Разом з тим, цей підхід розглядає переваги та недоліки впровадження нових освітніх інструментів, платформ та вимірів у галузь (наукової) освіти, що впливає на загальний перебіг процесів навчання, адже розуміння природи нових освітніх медіа, а також їх користувачьких функцій має вирішальне значення для успішної реалізації тотальної діджиталізації освітнього процесу в умовах сучасного навчального середовища [Там само, с. 115–120]. Зважаючи на це, можна сформулювати уявлення про те, як викладачі науки можуть інтегрувати нові медіа-технології та контент у свій навчальний дизайн, сприяючи розбудові та впровадженню концепції віртуалізованої освіти.

Наріжна ідея *опановувального навчання (Mastery Learning)* полягає у тому, що якщо здатність студентів до курсу навчання є базовою і ми надаємо кожному студенту достатню кількість часу, допомоги та заохочення, то розподіл уваги не буде задовільним в рамках, так званої, кривої опанування, оскільки кореляція між здатністю та досягненням буде схильна до нуля. Оскільки студенти відрізняються тим, як вони засвоюють матеріал (стиль навчан-

ня) та тим, що саме вони можуть опанувати (здатність), освітяни повинні урахувати та надати адекватної уваги цим індивідуальним відмінностям шляхом диверсифікації та диференціації навчальних методів та планів [Там само, с. 150].

Наука вимагає від студентів робити спостереження, проводити досліди, використовувати моделі, спілкуватися та дискутувати з іншими. Навчальна програма, однак, часто не вимагає від вчителів та їхніх шкіл будувати свої методи навколо принципів, які ставлять учнів до центру освітнього процесу. Саме задля виправлення цього, а саме формування та впровадження продуманих, ефективних планів діяльності освітнього закладу, напрацювання освітніх компетенцій викладачів, свідомої імплементації навчальних пріоритетів і була запропонована концепція *осмисленого навчання (Meaningful Learning)* [Там само, с. 164].

Передумови та керівництво навчальними програмами, заснованими на принципі *навчання за допомогою відкриття (Discovery Learning)* як освітньої моделі скервані до того, щоб забезпечити головну мету наукової освіти, а саме не пропагувати примітивну, механічну меморизацію та відтворення студентами наукового знання, а забезпечити дієвий супровід та допомогу їм у здобутті наукового світогляду, навичок та компетенції. Зокрема, йдеться про те, щоб оснастити учнів та вчителів пізнавальним інструментарієм, який б допомагав приймати обґрунтовані рішення, пов'язані з соціально значущими науковими дослідженнями, проблемами та викликами [Там само, с. 181–183].

Водночас, теорія *супроводжувального відкриття (Guided Discovery Theory)*, що збігається з теорією американського психолога та педагога Р. Ганьє та включає набір когнітивних заходів, розділених на п'ять аспектів словесної діяльності: використання словесної інформації, інтелектуальні навички, рухові (психосоматичні) навички, когнітивні навички та настанови. На додаток до цих важливих форм навчання, Ганьє підкреслює дев'ять важливих освітніх ас-

пектів, що мають бути присутніми в рамках будь-якого навчального курсу та включають: привертання уваги, інформування цілей, стимулювання відтворення попередніх знань, представлення матеріалів, надання рекомендацій, підвищення ефективності, надання зворотного зв'язку, оцінку ефективності та підвищення спроможності утримання концепцій [Там само, с. 191–194].

Ще одним надважливим кластером в рамках зазначеної проблематики є *конструктивістські концепції наукової освіти*, що в найбільш узагальненому вигляді включають прагматизм, соціальний конструктивізм та теорію діяльності. Концепція прагматизму та, зокрема, революційний погляд одного з її найвідоміших представників Джона Дьюї, збагачено плідним доробком щодо конкретних методів, за допомогою яких значення попередніх знань може бути активоване в контексті соціальних потреб та інтересів. Так, згідно з Дьюї, будь-який (зокрема, науково-освітній) процес повинен забезпечувати ефективну соціалізацію індивіда й призводити до формування активної громадянської позиції. Не менш вагомих внесок американського дослідника і в освітню філософію, в рамках якої він розробив і впровадив методику проблемного навчання, довівши її дієву ефективність в порівнянні з пояснювально-ілюстративним підходом. Так, вчений вважав, що ситуативна проблематизація навчального процесу призводить до наочного виявлення серед студентів рівня освідченості, що, своєю чергою, спонукає їх до самостійної пошукової діяльності, сприяє розвитку критичного й креативного мислення [Там само, с. 227–230].

Принагідно до цього, явно вбачається схожість між прагматизмом та соціальним конструктивізмом як взаємодоповнюючими теоріями навчання, що поділяють значну частину наріжних припущень. Зокрема, висвітлюється роль спільного характеру навчання та важливості культурного та соціального контексту, впроваджених в рамках парадигми наукової освіти. У світлі цього, не менш важливими, авторам вба-

чаються і ідеї американського психолога Дж. Брюнера стосовно функції вчителя та навчання, а також різні освітні настанови, які учні використовують для розв'язання проблем та прийняття рішень в рамках соціально-наукових викликів. Так, на думку Брюнера, навчання – це соціальний процес, в якому відбувається продукування нових ідей, що формуються виходячи з різних точок зору зацікавлених сторін та спираючись на поточні знання та досвід. Використовуючи концепцію контекстуалізації, реконтекстуалізації та деконтекстуалізації етапів навчальної програми та охоплюючи концепцію «освіти через науку», стає зрозумілою унікальність соціально-конструктивістського внеску у створення загального освітнього плацдарму, створеного науковими освітянами відповідно до реалій та вимог їх конкретної галузі [Там само, С. 265–267].

Не менш актуальним в цьому плані нам вбачається зв'язок, що простежується між науковою освітою та *теорією діяльності*, що свого часу була розроблена Л. Виготським, згодом доповнена А. Леонтьєвим, і останнім часом отримала плідний доробок з боку скандинавського дослідника І. Енгстрема, який разом із колегами в Університеті Гельсінкі використовував цю теорію для аналізу взаємодій людей та їх стосунків у конкретних соціальних (зокрема освітніх) контекстах, підкреслюючи мережевий характер колективної (навчальної) діяльності. Підхід Енгстрема, отже, зосереджений на колективних соціальних практиках із урахуванням складності реального життя та може бути плідно використаний для вивчення проблем педагогічної освіти [Там само, с. 311].

Зокрема, заслуговує на увагу, з точки зору підходів до наукової освіти, розроблена ним концепція так званого експансивного навчання, в рамках якої учні вивчають те, чого ще немає, а саме створюють новий об'єкт і концепцію для власної колективної дослідницької діяльності, намагаючись реалізувати їх на практиці. Теорія експансивного навчання, відтак, ґрунтується на діалектиці сходження від абстрактного до

конкретного, що як дослідна метода прагне до досягнення суті предмета простеживши й теоретично відтворивши логіку його розвитку, тобто проаналізувавши історичний базис формування через виникнення і розв'язання його внутрішніх суперечностей. На думку Енгстрема, протиріччя є рушійною силою трансформації, адже продукування конфліктного пізнавального середовища, яке сприймається як проблема та виклик, може призвести до змін і нових знань [Там само, с. 312]. Відтак, завдяки активізації процесів внутрішньогрупового дослідницького напруження, експансивне навчання веде до переосмислення ролі та мотивів діяльності, що, в свою чергу, забезпечує більше можливостей і гнучкості освітньої динаміки порівняно з більш конвенційними шаблонами учбової діяльності [Там само, с. 150].

Говорячи про освітні традиції, не можна не згадати про *концепцію есенціалізму* (від англ. essence – сутність) – освітню теорію, що черпає власне підґрунтя із засадничого фундаменту хрестоматійних точних та гуманітарних дисциплін (література, письмо, наука, історія, мистецтво та ін.) у навчання. Есенціалізм, відтак, пропонує повернення до ключових, «сутнісних» засад та функцій виховання. Черпаючи з історичної та культурної спадщини, освіта, на думку есенціалістів, є засобом передачі знань від вчителя до учня, та знаходить свою практичну реалізацію в якості альтернативи раніше згадуваним прагматизму та утилітаризму та зберігають своє значення і в наш час. Так, провідне місце у теорії займає постать вчителя, на якого покладається роль ефективного ретранслятора знань та культури з метою розвитку розумових компетенцій учнів, розуміння ними сутності соціокультурних процесів та підготовки до активної громадянської діяльності шляхом засвоєння відповідних базових та непохитних цінностей [8, с. 220–226]. Освіта, пропонована есенціалістами, отже, є за своєю сутністю вчитель-центрованою, вбачає навчальний процес, як такий, що відбувається системно й відповідно до високих стандартів,

ствляючи в голову кута дисципліну та пошану до традицій.

На противагу цьому виступає досить популярна *освітня філософія неопрогресивізму*, яка «виникла у 70–80-х роках ХХ ст. як спроба обґрунтувати принципи освіти, орієнтованої на забезпечення реальних потреб учнів. Розуміння освітніх та виховних потреб особистості має спиратись на конструктивістську теорію, яка укорінена у раціональному гуманізмі, який має як універсальний, так і контекстний характер. Даний принцип реалізує дотримання в освіті цінностей автономії особистості, індивідуалізації навчання всупереч тиску наперед визначених навчальних стандартів, механістичних навчальних схем. Учень відчуває себе дотичним до процесів розвитку культури, а також відчуває відповідальність за власні успіхи у навчанні» [Там само, с. 220]. Ще одним важливим аспектом неопрогресивізму є «розширення можливостей індивідуума для участі у суспільному житті як найбільша цінність освіти. Неопрогресивісти прагнуть створювати сприятливі умови в освіті для того, аби людина посправжньому стала хазяїном свого життя, усвідомила весь спектр можливостей участі у житті суспільства. Учитель, за цих умов, постає у вигляді партнера, який широко прагне актуалізації особистості» [Там само, с. 221]. Як стає зрозумілим, неопрогресивізм скеровує зусилля його пропонентів на забезпечення ефективних (в тому числі економічних) інструментів управління змістом навчальних програм. Водночас людино-центрований підхід неопрогресивізму дозволяє учням бути дотичними та активно керувати власним освітнім проектом у порівнянні з більш ригористичними стандартами в руслі есенціалістської педагогіки.

Дотичною до аспектів соціального виміру навчання є *критична педагогіка*, що пропагує звільнення від гноблення через пробудження масової рефлексивної свідомості. Ідеї цього соціально релевантного напрямку в освіті набули визнання у країнах Латинської Америки, США, Африки та багатьох інших, адже скеровані на подо-

лання дискримінації у закладах освіти, що має місце через надмірний вплив цінностей та підходів панівної ринково зорієнтованої моделі освітньої культури, наслідків колоніальної політики тощо. Критична педагогіка, відтак, має потужний реформаційний потенціал, веде до оновлення, демократизації освіти, намагається бути дотичною до магістральних тенденцій та стрімких змін, які відбуваються у світі, надавши їй соціально зорієнтованого характеру та розглядаючи перетворення освітньої парадигми одночасно як питання педагогічне і політичне [Там само, с. 238].

Наостанок, неможливо оминати стороною впровадження та використання інноваційної методології *STEM-освіту*, що як революційний напрямок дозволяє творчо здійснювати модернізацію методологічних засад, змісту та підходів до викладання предметів природничо-математичного циклу, прагне до технологізації, роботизації, комп'ютеризації, діджиталізації навчального процесу, формуючи серед учнів вміння розв'язувати комплексні практичні проблеми, живить навички критичного мислення, сприяє культивуванню креативних якостей та когнітивної гнучкості, напружує комунікаційні та організаційні здібності, навички проблемного орієнтування та прийняття рішень, готовності та спроможності свідомо обирати та активно опановувати майбутню професію, формування цілісного наукового та загальнокультурного світогляду, кристалізація ціннісних орієнтирів, напрацювання набору відповідних технологічних, соціоекономічних й комунікативних компетентностей задля досягнення успіху у стрімкому ринковому середовищі сьогодення [5].

Відповідно, зміцнення ролі STEM-освіти має стати одним з головних пріоритетів модернізації Української освіти, є стрижневим аспектом національної політики, направленої на підвищення рівня конкурентоспроможності людського капіталу. Як наріжний вектор інноваційної освітньої діяльності, скерованої на надання адекватної відповіді на економіко-со-

ціальні виклики та потреби сьогодення, STEM-освіта, в першу чергу, має на меті розвинення особистісного потенціалу людини завдяки формуванню у неї чітких світоглядних позицій та цінностей, комплексному закладанню природничо-наукової картини світу, та використовуючи трансдисциплінарний підхід до навчання, базуються на застосуванні наукових, математичних, технічних, інженерних та творчих знань і вмій для розв'язання практичних проблем та подальшого успішного використання цієї плідної теоретичної й прагматичної сполуки у персональній та професійній діяльності [Там само].

Висновки. В рамках статті авторами було розглянуто низку провідних напрямків, що є стрижневим підґрунтям, яке формує сучасну парадигму наукової освіти. Зокрема, мова йшла про гуманістичні теорії, в рамках яких наголос робиться на суб'єктивному досвіді учнів, що має глибоке історико-педагогічне коріння та по-трактовує навчальний процес як взаємодію активних, автономних та унікальних особистостей. Водночас автори звернулися і до поведінкових теорій, які розглядають процес набуття знання, як такий, що відбувається безвідносно персональної інтерпретації, інтерналізації чи контекстуа-

лізації дослідного матеріалу. Аналізуючи когнітивні теорії, наявні в науковій освіті, ми виявили важливий наголос, що робиться їх пропонентами на внутрішніх розумових процесах, формування та скерування яких вважається наріжним завданням для будь-якого вчителя. Наостанок, дослідивши конструктивістські підходи до наукової освіти, з'ясували, що практикуючи їх педагог спрочиняє до активації апріорного освітнього багажу, звертаючись до попередньо закумульованих знань і вмій учнів.

Разом з більш класичними підходами, автори розглянули низку теорій, підходів та освітніх компетенцій, що базуються на навичках критичного та системного мислення, використовують та розвивають системи докорінних та динамічних знань, звертаються до альтернативних та експериментальних дослідних наративів, пропагують та впроваджують STEM та інші сучасні освітні напрямки, які не вписуються у вищезазначені чотири більш традиційні групи, але є не менш актуальними в рамках парадигми наукової освіти, що має на меті культивування сучасно освічених, конкурентоспроможних, активних та відповідальних громадян, що є агентами позитивних перетворень як у локальному, так і в глобальному вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабійчук С. М. (2020). Педагогічна концепція "наукова освіта". Освітній дискурс. 23, 14-21.
2. Гоцуляк Ю. В. (2016). Наукова освіта в Україні: теоретичний та нормативно-правовий контекст. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 4, 5-11.
3. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
4. Stem-освіта. Інститут модернізації змісту освіти. URL: <https://imzo.gov.ua/stem-osvita/>
5. Гриневич Л. М., Морзе Н. В., Бойко М. А. (2020). Наукова освіта як основа формування інноваційної компетентності в умовах цифрової трансформації суспільства. Information Technologies and Learning Tools, 77(3), 1-26.
6. Поліхун Н. І. (2018). Наукова освіта як інновація в системі освіти України. Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки, 168, 186-189.

REFERENCES

1. Babiichuk S. M. (2020). Pedagogichna kontseptsiiia "naukova osvita". Osvitnii dyskurs. 23, 14-21. [in Ukrainian]
2. Hotsuliak Yu. V. (2016). Naukova osvita v Ukraini: teoretychnyi ta normatyvno-pravovyi kontekst. Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti. 4, 5-11. [in Ukrainian]
3. Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian]
4. Stem-osvita. Instytut modernizatsii zmistu osvity. URL: <https://imzo.gov.ua/stem-osvita/> [in Ukrainian]
5. Hrynevych L. M., Morze N. V., and Boiko M. A. (2020). Naukova osvita yak osnova formuvannia innovatsiinoi kompetentnosti v umovakh tsyfrovoy transformatsii suspilstva. Information Technologies and Learning Tools, 77(3), 1-26. [in Ukrainian]
6. Polikhun N. I. (2018). Naukova osvita yak innovatsiia v systemi osvity Ukrainy. Naukovi zapysky

7. **Терлецька К.** (2021). Чому Науковці Мають Прийти у Школу. Дзеркало тижня. URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/chomu-naukovtsi-majut-prijti-u-shkolu-.html>

8. Філософія освіти : навчальний посібник / за наук. ред. академіка В. П. Андрущенко [та ін.]. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 342 с.

[Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Seria: Pedahohichni nauky, 168, 186-189.

7. **Terletska K.** (2021) Chomu Naukovtsi Maiut Pryity u Shkolu. Dzerkalo tyzhnia <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/chomu-naukovtsi-majut-prijti-u-shkolu-.html>

8. Filosofiia osvity : navchalnyi posibnyk / za nauk. red. akademika V. P. Andrushchenka [ta in.]. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2018. 342 s. [in Ukrainian]

---

9. **Adams J., Avraamidou L., Bayram-Jacobs, D., Boujaoude S., Bryan L., Christodoulou A., Couso D., Danielsson A., Dillon J., Erduran S., & Evagorou M.** (2018). The Role of Science Education in a Changing World. NIAS Press.

10. **Акран В., and Т. J. Kennedy.** Introduction–Theory into Practice. In Science Education in Theory and Practice, edited by Ben Akpan and Teresa J. Kennedy, 1– 13. Springer Texts in Education. Cham: Springer International Publishing, 2020. https://doi.org/10.1007/978-3-030-43620-9_1.

11. **Czyz A., and Svyrydenko D.** (2019). Science education as a response to the needs of the modern open «education for everyone» system. Future Human Image, 11 , 14-21.

12. Science Education for Responsible Citizenship. Report to the European Commission of the Expert Group on Science Education (2015). European Commission, Brussels. URL: http://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_science_education/KI-NA-26-893-EN-N.pdf

Мар'я НЕСТЕРОВА

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри менеджменту та
інноваційних технологій соціокультурної
діяльності НПУ ім. М. П. Драгоманова

Андрій ЗАМОЖСЬКИЙ

здобувач, науковий співробітник ВОНД,
НПУ ім. М. П. Драгоманова

Ключові слова: кризові стани суспільства, освітній простір, освітні спільноти, соціальна згуртованість, соціальна відповідальність, університет.

В статті показані важливі ролі та завдання українських університетів у подоланні викликів кризових станів суспільства, зокрема, пандемії, війни та повоєнного відновлення. Також у цьому контексті розглядаються проведені в НПУ імені М. П. Драгоманова практичні дослідження університетської спільноти в кризових станах, зокрема, дослідження соціальної згуртованості як соціального феномена, її вплив на розвиток суспільства та освітньої спільноти. Також показана соціаль-

УДК 316.32:378

DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).06

**ДІЯЛЬНІСТЬ
УНІВЕРСИТЕТІВ
У ПОДОЛАННІ
КРИЗОВИХ СТАНІВ
СУСПІЛЬСТВА
(ПРАКТИКА
ВПРОВАДЖЕННЯ
МІЖНАРОДНИХ
ПРОЄКТІВ
ЕРАЗМУС+)**

© Нестерова М., Заможський А., 2022

на роль освіти, зокрема, в розвитку соціальної згуртованості. Показано, що важливим завданням є розвиток соціальної згуртованості в освітньому просторі, зокрема, в умовах кризових станів суспільства. Стаття продовжує дослідження соціальної згуртованості, які проводяться в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова з 2016 року, і узагальнює проведені дослідження. Продемонстрована практика реалізації проектів програми Еразмус+, включаючи новий проєкт про Центр досконалості Жана Монне в НПУ імені М. П. Драгоманова. Наголошено на важливості для університетської спільноти євроінтеграційного вектору сталого розвитку вищої освіти України

Стаття публікується за підтримки Європейської Комісії. Публікація відображає точку зору лише авторів і Комісія не може відповідати за будь-яке використання інформації, яка тут міститься.

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Вступ. Актуальність дослідження. Перед сучасною українською освітою ще до пандемії та геополітичної кризи, спричиненою війною, стояла певна низка невирішених проблем через відсутність спільних стратегій розвитку українського суспільства та закладів вищої освіти. Певні проблеми вже існували у освітньому ландшафті, вони були пов'язані не тільки з економічними викликами, а й з соціокультурними, в тому числі зі зменшенням цінності вищої освіти, дискредитацією ролі університетів як чинників розвитку суспільства. Ключовим моментом у змінах освітніх трендів є діяльність закладів вищої освіти, зокрема університетів. Тому такими актуальними є не тільки фундаментальні дослідження складної соціокультурної реальності в умовах кризових станів суспільства (війни, пандемії, тощо), у тому числі методологічне осмислення та формування провідних трендів розвитку освіти, але й конкретні практичні кроки щодо підвищення соціальної активності університетів. Передбачається позиціонування університету як «точки зростання», як «тригера», що запускає соціальні зміни в бажаному напрямку. Саме тому потрібно поєднати фундаментальні дослідження, наукові публікації і заходи з певними активностями, які розкривають діяльність університету як соціально відповідальної установи, дієвого агента змін. Основою моделі соціальної активності є етичність, ціннісно-орієнтований розвиток особистості. В цій моделі освіта виступає як стрижень, що на засадах спільних цінностей об'єднує особистість та суспільство [1]. Це означає, що університети мають впливати не лише на власні освітні спільноти, але й на спільноти відкритого суспільства, включаючи не тільки інші навчальні заклади, а представників широких верств населення, зокрема, уразливі групи. Цей вплив призведе до подолання кризових станів через обізнаність, стійкість та згуртованість представників суспільства. В новій моделі сталого розвитку освіти потрібне підсилення зв'язку освіти та суспільства, соціальної відповідальності

університетів. Не тільки наше суспільство, а й сучасні західні суспільства стикаються з низкою проблем, які створюють сучасні соціетальні виклики, включаючи глобалізацію та цифрову трансформацію; зростаючий рівень нерівності; імміграцію та зростаюче культурне, релігійне та етнічне різноманіття; а також зростання популярності та пов'язані з цим кризи ліберальних демократій [7]. Тому так важливий під час кризи дослідження та розвиток соціальної згуртованості, адже саме соціальна згуртованість визначає таку важливу тенденцію, яка проявляється сильніше в кризові стани — об'єднання, приналежність до чогось більшого. Також її можна вважати запорукою стійкості, яку так потребує наше суспільство, зокрема, освітні спільноти [5]. «Психологічна стійкість (витривалість, резиліентність) — здатність проходити крізь життєві випробування, зберігаючи при цьому психічне здоров'я, особистісну цілісність. Для науковців і фахівців неймовірно важлива тема для дискусій, досліджень, наукових конференцій. Та зараз не про це. Зараз у нас війна і ми гартуємо нашу стійкість усі разом. Бо вона так потрібна нам не лише для того, щоби дати собі раду з усіма стресами та випробуваннями, пов'язаними з жахіттям війни, але — щоби усім разом перемогти у цій війні» [6]. Тому ці завдання, нерозривно пов'язані із соціальною згуртованістю, довірою та стійкістю, ще більше доводять важливість ролі університетів в подоланні кризових станів.

Одним із попередніх складних викликів, який показав важливу роль соціальної згуртованості в подоланні соціальної напруги, стала пандемія. Під час пандемії потрібно було вирішувати дуже багато питань, які стосувались не тільки і не стільки організації освітнього процесу, а підтримки психологічного стану, стійкості (резиліентності) його учасників [3].

Звичайно, що в умовах війни ці питання стали ще більш актуальними. Фактично, кожен із університетів України висловив свою громадянську позицію, підтримав країну у скрутні часи. Для всіх закла-

дів вищої освіти наразі актуальні питання «Національної освітньої політики в умовах війни», адже потрібна спільна позиція щодо вирішення проблем: яким чином війна в Україні впливає на освітній процес; як зберегти та розвивати освітній процес, вирішувати дотримання безпеки. Причому безпеки не тільки фізичної, а й психологічної. Адже під час війни саме заклади вищої освіти стають тим осередком, який дає змогу студентам отримувати не лише освіту, але й психологічну підтримку, не втрачаючи приналежності до університетів. Тому такою важливою справою є збереження освітніх спільнот – як викладацького складу, так і студентського контингенту. Так, збереження можливості здобуття української освіти має стати одним з пріоритетів державної політики в Україні [7]. Саме це допоможе утримати талановиту молодь для майбутнього України, зберігаючи її євроінтеграційний вектор розвитку. Запорукою євроінтеграційного шляху та підставою для подальшого розвитку соціальної згуртованості мають стати спільні європейські цінності. Яким чином використати підтримку, що надається українським освітянам європейськими партнерами – також є одним із важливих питань. Ці питання та багато інших вирішувались в рамках виконання спільного з міжнародними експертами DAAD проекту з оцінювання та розвитку якості освіти, який з 2021 р. впроваджувався в НПУ імені М. П. Драгоманова. Він прийшовся на часи пандемії і був актуалізований у квітні 2022 р. за умов війни в Україні. Адже саме кризові стани суспільства проявляють всі запити до освіти та освітян, висвітлюють важливі соціально-психологічні проблеми, дозволяють побачити всі «слабкі місця» в системі освіти [5].

Постановка проблеми дослідження. Назріло головною соціально-історичною проблемою для України є повномасштабна війна, яка ще більше загострила кризові явища в нашому суспільстві, у тому числі й в освітній сфері. «За перший місяць війни постраждало 566 закладів освіти, 73 з них повністю зруйновані від бомбардувань і

обстрілів. Ця цифра постійно оновлюється [2]. Дистанційне навчання, яке поширилося як відповідь на кризу через пандемію, вже само по собі мало суттєвий і не завжди позитивний вплив на вищу освіту, зараз теж перебуває в екстремальному стані через загострення військової ситуації, руйнування енергетичної інфраструктури України, «блекаути», проблеми зі зв'язком та струмом. Проблема збереження сталості освітнього процесу набуває все більшого масштабу. Релокація університетів також не є остаточним вирішенням проблеми сталості та ефективності освітнього процесу. Приймаючи громади в раніше безпечних районах України також відчують наслідки військових дій та енергетичної кризи. Крім того, загрозливою є ситуація з відтоком студентів та викладачів за кордон. При всій підтримці міжнародної спільноти є ризик того, що кращі студенти та науковці отримають стипендії та гранти на навчання та працевлаштування, наприклад, в рамках програми Scholars at Risks (SAR). Кризові стани суспільства можуть набути інших вимірів, але не припиняться на стані відбудови країни. Отже, стратегії університетів щодо готовності та вирішення соціальних викликів у кризових станах суспільства важливі не тільки під час війни, а й під час відновлення після її завершення.

Методологія дослідження. Дослідження ролі університетів під час кризових станів суспільства, які почалися ще за часів пандемії, природньо витікають з досліджень соціальної згуртованості в НПУ ім. М. П. Драгоманова, що мають достатньо довгу та успішну історію [3; 4; 5]. Перші напрацювання щодо важливої ролі університетів в подоланні викликів кризових станів суспільства відбулися в ході імплементації проектів напряму Жана Монне Програми Європейської Комісії Еразмус +, що впроваджувались в НПУ імені М. П. Драгоманова під академічною координацією проф. Нестерової М. О. Зокрема, принцип університетів орієнтованих на громаду, приклади ефективної співпраці університетів і суспільства було досліджено в проце-

сі навчальних візитів до університетів Великої Британії в рамках реалізації проекту Модулю Жана Монне «Соціальна згуртованість в освіті та суспільстві: Європейські Студії» (2017-2020). Саме тоді почалося напрацювання ідей «відкритих університетів», «народних університетів», під час наукового стажування Нестерової М. О. в університетах Великої Британії (Canterbury Christian Church University, Wolverhampton University, Brighton University). А формулювання ціннісно-орієнтованого підходу до університетського самоврядування, принципів інклюзивної, згуртованої університетської спільноти, відбувалось під час навчального візиту М. О. Нестерової до Іспанії (Barcelona University, Autonomus Barcelona University). Подальший розвиток концепцій та ідей ефективних стратегій університетів, зокрема, концепція «інклюзивного університету», залученості університету до суспільного розвитку, необхідності поширення цінностей різноманіття та інклюзії, реалізації третьої місії університету, процесів її становлення та поширення серед співробітників відбувались в ході впровадження інших проектів Жана Монне в НПУ імені М. П. Драгоманова – Кафедри Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» Social and Cultural Aspects of European Studies - SCAES(2020-2023) та Проекту Жана Монне «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» - EU Values of Diversity and Inclusion for Sustainable Development EVDISD (2020 – 2021), які також координує професор М. О. Нестерова. В рамках впровадження цих проектів відбувся навчальний візит команди цих проектів до Університету Генуї (Італія). Також в Університеті Генуї професор М. О. Нестерова проходила окреме стажування в 2022 р. за тематикою соціальної згуртованості та соціальної відповідальності університету задля сталого розвитку спільнот. За результатами цих навчальних візитів, даного стажування була опублікована низка наукових робіт, тез міжнародних та всеукраїнських конференцій

з питань впровадження європейського досвіду реалізації третьої місії університету, соціальної відповідальності та соціальної згуртованості в українські практики освіти та врядування. Так, було досліджено принципи ефективності університетів, побудовано гіпотезу взаємозв'язку успішності діяльності університетів та рівню соціальної згуртованості університетських спільнот, проаналізовано основні складові успішного університетського врядування на засадах соціальної відповідальності та соціальної згуртованості. Ці дослідження ґрунтувались не тільки на теоретичних розвідках, а й включали низку практичних заходів, тренінгів, наукових візитів. Під час цих заходів не тільки досліджувались, а й вирішувались актуальні проблеми нашого суспільства – пошук шляхів розв'язання конфліктів, миробудівництва, соціальної адаптації окремих верств суспільства (ветеранів АТО, внутрішньо переміщених осіб, тощо). Разом з Інститутом глобальних інформаційних досліджень для сталого розвитку суспільства (Австрія) та Асоціацією запобігання конфліктам (Австрія) було проведено низку заходів, обговорень в межах проекту «Земля наш спільний дім» на тему актуальності зміни патернів мислення, розробки освітніх та розвиваючих програм, що також означає посилення ролі освіти в сучасному глобалізованому суспільстві знань.

В НПУ імені М. П. Драгоманова практичні дослідження в університетських спільнотах під час кризових станів суспільства проводилися у 2019, 2020 (під час карантину) [3; 4; 5] та двічі у 2022 р. (у січні, серед учасників зимової школи SCAES, та під час війни) у фокусі аналізу соціальної згуртованості за допомогою авторського опитувальника. Автори-розробники – М. Нестерова, М Деліні, А. Заможський – провели адаптацію методології компанії Bertelsmann Stiftung, в основу якої покладено створення індексу соціальної згуртованості та порівняння її рівня серед різних країн – «Радар соціальної згуртованості» (Social Cohesion Radar) [3]. Більш ґрунтовне дослідження соціальної згуртованос-

ті в методологічній площині наразі проводиться в рамках впровадження науково-дослідної теми «Стратегії розвитку соціальної згуртованості українського суспільства: соціокультурні та освітні виміри» (керівник теми – ректор НПУ імені М.П. Драгоманова, професор, академік НАПН України В. П. Андрущенко, відповідальний виконавець – М. Нестерова). Цей проєкт наразі має певні здобутки від синергії з іншими проєктами Еразмус+ напряму Жана Монне в НПУ імені М. П. Драгоманова. Зокрема, була проведена Літня школа в Мелітополі «Європейські практики розвитку спільнот» в рамках виконання проєкту Жана Монне «Європейські цінності різноманіття та інклюзії для сталого розвитку» – EU Values of Diversity and Inclusion for Sustainable Development (EVDISD) у липні 2021 р. та Зимовий онлайн школа «Європейські студії соціальних інновацій в освіті» від Кафедри Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій» – Social and Cultural Aspects of European Studies (SCAES) у січні 2022 р. Під час цих заходів була можливість провести практичні дослідження рівня соціальної згуртованості серед представників різних університетів. Це дало можливість проаналізувати в достатньо тривалій перспективі динаміку рівня соціальної згуртованості та її кореляцію з ефективністю антикризових стратегій.

Результати дослідження. На сьогоднішній день сформована працююча методика, яка дозволяє оцінити реагування університетських спільнот на виклики кризових станів суспільства. За цією методологією компанії Bertelsmann Stiftung, в адаптації М. Нестерової, М. Деліні, А. Заможського було проведено серію практичних досліджень кризового реагування університетських спільнот [4]. Так, було продемонстровано, що саме соціальна згуртованість може бути не тільки маркером, а й ключовим параметром розвитку суспільства, його ключовою характеристикою. Серія досліджень соціальної згуртованості в освітніх спільнотах різних українських університетів продемонструвала, що під час пандемії

були певні зміни в рівні соціальної згуртованості – вона дещо зменшилась. Після початку війни ситуація також змінилася: було показано, що рівень соціальної згуртованості в освітніх спільнотах підвищився [5]. Також важливим фактором є згуртування однодумців, які поділяють та розповсюджують європейські цінності – в спільноті учасників проєктів з вивчення та поширення кращих європейських практик, зокрема, учасників проєктів напряму Жана Монне з Європейських Студій в Україні, рівень соціальної згуртованості помітно вище, ніж в загальній спільноті досліджуваних. Це дозволяє зробити припущення щодо ціннісно-орієнтованого характеру соціальної згуртованості. Також ціннісний характер соціальної згуртованості, її чутливість до кризових станів суспільства, виводить нас в площину досліджень майбутнього, постановки глобальних цілей. Кризові стани суспільства актуалізують важливі питання для подальшого розвитку людства: яким може бути справедливе, стійке і успішне майбутнє, як можливе реальне просування до 17 Цілей сталого розвитку ООН, як відшукати нові партнерські відносини та проєкти з участю закладів вищої освіти, які б підтримували відродження та інновації задля сталого розвитку суспільства [5]?

Можна виокремити наступні завдання щодо ефективної діяльності університетів в кризових станах суспільства, які полягають у:

- розробці основних концептуальних заasad дослідження нового освітнього ландшафту, який детерміновано соціетальними викликами кризових станів суспільства, визначенні його можливостей та обмежень;
- визначенні освітніх та соціальних практик під час кризових станів не тільки як таких, що несуть загрозу та обмеження, але й таких, що відкривають нові можливості.

Це означає, що переосмислюється також і місія університету, як і будь-якого закладу навчання, який стає не тільки освітнім закладом, а й фактором змін соціального середовища. При цьому місія освіти має розумітися не тільки як адаптивна,

що пристосовується до змінених умов, а як така, що готує людину до життя у мінливому неідеальному, навіть жорсткому світі. Для цього потрібне якісно нове мислення – креативне, яке спонукає людину будь-якого віку до адекватного сприйняття змін, формування відповідних складним кризовим викликам стратегій пізнання та діяння, які сприяють соціальним інноваціям. Також важливо зберігати та підтримувати стійкість людей, цілісність особистості. На жаль, як показали дослідження в рамках впровадження проєктів Жана Монне, викликом військових дій є емоційний стан членів університетської спільноти. Як показує результат опитування проведеного паралельно з дослідженням рівня соціальної згуртованості влітку 2022-го року, на питання «Як змінився, на Вашу думку, Ваш емоційний стан, після вторгнення військ РФ в Україну 24 лютого 2022 року?», 363 опитаних надали відповіді: «Став відчувати себе пригніченим» – 108 осіб; «Стан погіршився» – 209 осіб; «Не змінився» – 41-а особа; «Трохи покращився» – 5 осіб; «Значно покращився» – 0 осіб [5]. І відповіддю на ці виклики, пов'язані з емоційним станом, має бути пошук ціннісних засад та сенсів. Саме тут може бути важливою роль університетів, як носіїв цієї виховної, світоглядної місії освіти. «Духовним стрижнем змісту української освіти є виплекана поколіннями, науково обґрунтована й вивірена практичним досвідом національна ідея, становлення й зміцнення незалежної держави, розвиток вільної особистості, співпраця з усім цивілізованим світом» [1].

Для реалізації подібного напрямку розвитку університетів на засадах спільних цінностей, що підкреслює євроінтеграційний вектор української системи вищої освіти, в НПУ імені М. П. Драгоманова створюється Центр досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті» – European Studies of Social Innovation in Education – ESSIE (2022–2025), під керівництвом професора М. О. Нестерової. Створення Центру досконалості Жана Монне має на меті пов'язати найкращі ре-

зультати досліджень у сфері соціальних інновацій із педагогічною діяльністю, отже, запропонувати нові форми викладання і методи навчання та навчальні програми з особливим акцентом на соціальних інноваціях та залученні громади та молоді. У своїй діяльності Центр Досконалості вирішує низку завдань:

- поглиблення знань щодо Європейських Студій соціальних інновацій в освіті як ключового рушія соціального сталого розвитку та соціальної стійкості;
- спрямування студентів, викладачів та інших зацікавлених сторін освітнього процесу до глибшого пізнання європейських досліджень соціальних інновацій в освіті, до виконання значущих місцевих та зарубіжних освітніх, дослідницьких та соціальних проєктів у фокусі кращих європейських практик соціальних інновацій;
- ініціювання та інформування про найкращі практики ЄС щодо ініціатив соціальної відповідальності на підтримку третьої місії НПДУ та університетів-партнерів, досягнення 17 ЦСР та соціальних інновацій для біженців;
- просування унікального бренду європейського глобального відповідального громадянства та цінностей, підвищення обізнаності про Європейський Союз і сприянням майбутнім залученням, а також діалогу між людьми;
- створення науково-дослідної структури в університеті, яка формує свою експертизу в розробці програм для інклюзії, соціальної згуртованості та інновацій, щоб допомогти подолати вплив і зменшити соціальну напругу та колективний ПТСР під час війни та у післявоєнний період;
- підвищення соціальної відповідальності університетів на основі найкращих європейських практик соціальних інновацій, навчання управлінню, залучення громади та молоді.

Завдання для Центру досконалості в НПУ імені М. П. Драгоманова, як для «вершини» реалізації проєктів Еразмус+ напряму Жана Монне з поширення Європейських Студій, актуальні для покращен-

ня діяльності університету в умовах кризи. Звичайно, це вимагає не тільки формального створення структури Центру досконалості Жана Монне ESSIE, а й підвищення професійної спроможності команди ESSIE. Це матиме більш потужний вплив, ніж просто підвищення кваліфікації для незначної кількості співробітників, але й відкриє можливість для університету відточити свій майбутній дослідницький профіль у сфері соціальної інтеграції та стійкості. Для того, щоб підвищити загальну академічну експертизу Центру досконалості, потрібно здійснити певні заходи з підвищення потенціалу команди (навчальні візити до партнерських організацій в Італії та Чехії, вебінари, воркшопи міжнародних експертів команди Центру, тощо) щодо найкращих практик ЄС в сфері соціальних інновацій в освіті; провести настільні та польові дослідження застосування та порівняння практик ЄС та України щодо соціальних інновацій в освіті в таких сферах, як: інклюзія, різноманітність та залучення громади та молоді, культурна політика та міжкультурний діалог, Зелена угода ЄС та науки про життя, інновації та підприємництво, формування державної політики, гуманітарна допомога та підтримка тощо. Сам проект Центру досконалості подавався до ЕАСЕА вже після початку бойових дій в Україні, отже, виклики воєнного стану були визначальними при формуванні дизайну проекту. Тому, звичайно, так важливо застосувати наявний досвід щодо надання знань, навичок та соціальних інновацій українцям, які постраждали від війни в Україні та за її межами; пов'язати найкращі отримані результати з викладацькою діяльністю та запропонувати нові форми викладання, навчальні методики та навчальні програми у фокусі соціальних інновацій та залучення громади та молоді з метою розробки програм підтримки для вразливих груп, особливо жертв російської агресії у війні проти України.

Отже, реалізація міжнародних проектів Еразмус+ в НПУ імені М. П. Драгоманова дає наступні можливості:

- знайти ефективну роль університетів як рушіїв цивільного захисту, підтримки цивільного населення з районів, постраждалих від гуманітарної катастрофи після війни;

- сприяти співпраці між цільовими групами проекту та зацікавленими сторонами щодо співпраці між університетами та громадою на основі європейського досвіду та практик у сфері підприємництва, інновацій, екології та наук про життя, ширшої інклюзії (соціальна інклюзія, освіта для вразливих груп тощо).

Висновки. Аналіз діяльності університетів, їх соціальної відповідальності через реалізацію третьої місії університету та дослідження рівня соціальної згуртованості забезпечує новий погляд на подолання викликів кризових станів суспільства, зокрема, війни та повоєнного відновлення. Проблема вирішується у фокусі взаємодії університету та суспільства. Університет розглядається як ініціатор соціальних інновацій, рушій соціального згуртованості та безпеки громади, чинник сталого розвитку освіти та суспільства на спільній ціннісній платформі. Практика реалізації проектів Еразмус+, особливо початок діяльності в НПУ імені М. П. Драгоманова Центру досконалості Жана Монне «Європейські Студії соціальних інновацій в освіті», матиме суттєвий вплив на ефективну діяльність університету в подоланні кризових станів суспільства. Центр досконалості Жана Монне орієнтований на просування соціальних інновацій, але також його важливим завданням є реалізація концепції «народного університету». Маються на увазі короткострокові освітні програми, які будуть прицільно та комплексно охоплювати проблеми внутрішньо-переміщених осіб, медіацію, ненасильницьку взаємодію, виховання толерантності, проблему ідентичності українців і виховання патріотизму. Таким чином, реалізація третьої місії університету – відкритості до суспільства – буде цілісно поєднана з основною місією – навчання і викладання. В кризових станах суспільства, як показала пандемія, для суспільства доцільними будуть елементи дистанційних освіт-

ніх курсів (на актуальні теми соціальних інновацій, стійкості, психологічного відновлення, тощо). Воєнний час додає актуальності освітньої, і, переважно, психологічної підтримки для осіб з тимчасово-окупованих територій, а також територій в стані активного відновлення. Отже, проекти міжнародної технічної допомоги Еразмус+, впроваджуються в НПУ імені М. П. Драгоманова дозволяють покращити й інші місії університету, зокрема, інтегрувати високу якість університетських знань та вимог

до гнучких та фактичних форматів навчання. Це також дозволить поєднати соціальну згуртованість та безпеку суспільства зі швидкими рушійними інноваційної та інклюзивної соціальної стратегії для різних кризових сценаріїв. Результати досліджень та їх впровадження в діяльність університетів матимуть не лише суто наукове значення, але й важливе практичне значення для сталого розвитку освіти та суспільства не тільки в під час війни в Україні, а й у процесі повоєнного відновлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко, В. П. (2018). Освіта як чинник подолання духовної кризи сучасної цивілізації. Вища освіта України. № 3, 5–13.
2. Допомога освітянам/науковцям. URL: <https://human.org.ua/dopomoha-osvitianam-naukovtsiam>
3. Нестерова, М., Деліні, М., Заможський, А. (2020). Вплив пандемії на соціальну згуртованість університетських спільнот. Вища освіта України. №3, 50–55.
4. Нестерова М., Деліні М., Заможський А., Крючко В. (2022). Соціальна згуртованість освітніх спільнот в умовах кризових станів суспільства. Вища освіта України. № 3, 47–54.
5. Нестерова, М., Деліні, М., Заможський, А. (2019). Соціальна згуртованість університетської спільноти. Вища освіта України. № 3, 42–50.
6. Романчук, О. Психологічна стійкість у часи війни: індивідуальний та національний вимір. URL: <https://health.ucu.edu.ua/news/oleg-romanchuk-psyhologichna-stijkist-u-chasy-vijny-individualnyj-ta-natsionalnyj-vymir/>
7. Українські заклади вищої освіти під час війни. URL: <https://snau.edu.ua/ukra%D1%97nski-zakladi-vishho%D1%97-osviti-pid-chas-vijni/>

REFERENCES

1. Andrushchenko, V. (2018). Osvita jak chinnik podolannja duhovnoi kryzi suchasnoi civilizacii. [Education as a driver of overcoming the spiritual crisis of modern civilization]. Vishha osvita Ukrainy. No. 3, 5–13.
2. Dopomoga osvitianam/naukovtsiam. [Help to educators/researchers]. URL: <https://humanorg.ua/dopomoha-osvitianam-naukovtsiam>
3. Nesterova, M., Dielini, M., Zamozhskiy, A. (2020). Vplyv pandemii na sotsial'nu zгуртованість universitets'kyh spil'not. [Pandemic impact on social cohesion of universities communities]. Vishha osvita Ukrainy. No. 3, 50–55.
4. Nesterova, M., Dielini, M., Zamozhskiy, A., Kriuchko, V. (2022). Sotsialna zгуртованість osvitnih spil'not v umovah kryzovyh staniv suspil'stva. [Social cohesion of educational communities during crisis conditions of society]. Vishha osvita Ukrainy. No. 3, 47–54.
5. Nesterova, M., Dielini, M., Zamozhskiy, A. (2019). Sotsial'na zгуртованість universitets'kyh spil'not. [Pandemic impact on social cohesion of universities communities]. Vishha osvita Ukrainy. No. 3, 42–50.
6. Romanchuk, O. Psihologichna stijkist' u chasy vijni: individual'nyj ta nacional'nyj vimir. [Psychological resilience during wartime: individual and national dimensions]. URL: <https://health.ucu.edu.ua/news/oleg-romanchuk-psyhologichna-stijkist-u-chasy-vijny-individualnyj-ta-natsionalnyj-vymir/>
7. Ukrainski zaklady vyshchoi osvity pid chas viiny. [Ukrainian HEIs during wartime]. URL: <https://snau.edu.ua/ukra%D1%97nski-zakladi-vishho%D1%97-osviti-pid-chas-vijni/>

Андрій ГРИНЬКІВ

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та
інноваційних технологій
соціокультурної діяльності,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова, Київ, grinkiv@ukr.net
ORCID orcid.org/0000-0002-1423-0101

Ключові слова: комунікативна компетентність, комунікація, менеджер, соціокультурна діяльність, навчальні здібності, креативні індустрії, культурно-дозвілєва діяльність.

Аналізується ряд основних параметрів комунікативної компетенції менеджера соціокультурної діяльності та визначаються їх складові — знання, вміння, навички та особистісні якості. Автор досліджує взаємозв'язок навчальних освітніх компонентів та форм освітньої діяльності із формуванням комунікативної компетенції. Розглядаються особливості в підготовки майбутнього фахівця галузі креативних індустрій з позицій міжкультурного контексту. Розглядаються та аналізуються окремі освітні компоненти, на предмет комунікативної компетенції, на прикладі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, який готує фа-

УДК 37.013.43:351.85
DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).07

**КОМУНІКАТИВНА
КОМПЕТЕНТНІСТЬ
У ПРОФЕСІЙНІЙ
ПІДГОТОВЦІ
МЕНЕДЖЕРІВ
СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

© Гриньків А., 2022

хівців за спеціальністю 028 Менеджмент соціокультурної діяльності за освітньою програмою «Менеджмент соціокультурних проєктів та креативних індустрій».

Зазначається, що зміст та форми прояву комунікативної компетентності менеджерів сприяють досягненню взаємовідносин внутрішнього і зовнішнього середовища корпоративного управління, адекватних один одному в сучасних умовах.

Вступ. Сучасні соціально-економічні виклики суспільства визначають вимоги до підготовки менеджерів соціально-культурної сфери, зокрема такі, як професіоналізм у галузі сучасного менеджменту, маркетингу, а також володіння високим рівнем загальної культури та ерудицією, вміння здійснювати ефективні комунікації та розв'язувати конфліктні ситуації, критичне усвідомлення взаємозв'язку між культурними, соціальними та економічними процесами.

В основі професійної підготовки менеджерів соціокультурної діяльності покладено вивчення таких дисциплін, як: менеджмент, маркетинг та реклама, економічні основи, соціокультурні та культурно-дозвілєві технології, світова культура, культурна спадщина, історія мистецтв, педагогіка, психологія, іміджологія, професійна етика, іноземні мови.

Діяльність управлінців в соціокультурній сфері характеризується не меншою складністю і багатокomпонентністю ніж в інших галузях. Соціально-культурна сфера охоплює організації та підприємства, які виробляють послуги та товари, необхідні для задоволення соціально-культурних і естетичних потреб людини і суспільства загалом.

Сьогодні закономірно посилюється потреба у дослідженнях комунікативної компетентності менеджерів. Насамперед, це пов'язано з тим, що потреба формування, вдосконалення комунікативної компетентності менеджерів відображає потребу суспільства у розвитку / вивченні соціальної комунікації організацій комерційної сфери та третього сектору економіки.

Дослідження комунікативної компетентності менеджерів дозволяє уточнити пріоритетні напрями модернізації організаційної структури і здатне суттєво вплинути на моделювання змісту відносин усередині корпоративних структур. Велике значення має розуміння сутності комунікативної компетентності, яке набуває у професійній соціалізації особистості актуальності та визначає перспективи трудової діяльності менеджерів соціокультурної діяльності. Зміст та форми прояву комунікативної компетентності менеджерів сприяють досягненню взаємовідносин внутрішнього і зовнішнього середовища корпоративного управління, адекватних один одному в сучасних умовах.

Освітнє середовище підготовки майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності в закладах вищої освіти нині перебуває на стадії становлення й передбачає розв'язання низки складних завдань, враховуючи багатогалузєвість та її міждисциплінарну структуру професійної підготовки [7].

Існує багато досліджень на тему комунікативної компетентності фахівців різних галузей. Закономірно виникає запитання, чому ж ми знову звертаємося до дослідження комунікативної компетентності? Сучасна ситуація у соціокультурній галузі, філософії, соціальній психології та й у інших гуманітарних науках характеризується тим, що проблема спілкування, міжособистісних відносин, соціальної і комунікативної компетентності є однією із найактуальніших і активно обговорюваних проблем. Можна говорити про її міждисциплінарний статус.

Постановка проблеми дослідження. Комунікативна компетентність як невід'ємна частина комунікативної культури необхідна всім фахівцям, але для певних професій вона стає найважливішою характеристикою особистості професіонала. Особливої важливості комунікативна компетентність набуває у підготовці фахівців професій діяльності яких пов'язана із соціальними взаємодіями, до якої належать і бакалаври/магістри у сфері соціально-культурної діяльності.

Затребуваність фахівців менеджерів соціокультурної діяльності, культурно-дозвілєвих та креативних індустрій зокрема, передбачає та конкретизує завдання, пов'язані з подальшим розвитком цієї спеціальності. Вимоги у використанні компетентнісного підходу під час підготовки даних фахівців визначаються особливостями економічного перерозподілу ресурсів і зон впливу, які забезпечують розвиток галузі, а також необхідністю пошуку шляхів, спрямованих на вдосконалення всієї системи підготовки кадрів соціально-культурної діяльності. Даний підхід передбачає переведення освітньої системи в стан підвищеної готовності до адекватної відповіді на потреби людей, що змінюються, і технології їх задоволення у сфері дозвілля.

Модернізація системи підготовки фахівців соціокультурної сфери продиктована потребою суспільства в оновленні змісту соціокультурної діяльності на етапі розвитку українського суспільства. Особливо

це гостро відчувається сьогодні, коли вже стара система є неприйнятною для організації дозвілля та самореалізації особистості в умовах комерціалізації установ. Водночас соціокультурна діяльність, незважаючи на суспільно-політичні та економічні проблеми, продовжує сьогодні виконувати історичну місію формування активної особистості як найвищої цінності суспільства.

Основна частина. Менеджер соціокультурної сфери [2] у своїй професійній діяльності постає як активний суб'єкт спілкування. Професія передбачає вміння взаємодіяти з різними людьми, переконувати їх у пріоритетності, ефективності своїх ідей, відстоювати свою професійну позицію. Вищезазначене з необхідністю передбачає комунікативні знання (знання української та іноземної мов, педагогіки, психології, конфліктології); комунікативні вміння та навички (уміння оцінювати комунікативну ситуацію, брати участь у процесі комунікації, керувати процесом комунікації, прогнозувати результат висловлювань, утримувати ініціативу); комунікативні якості (мотиви спілкування, емпатія, толерантність); організаторські та комунікативні здібності (гнучкість у виборі та застосуванні комунікативних стратегій та тактик, здатність до співпраці). Цікавою, в даному відношенні, є думка Патріка Гріфіна, керівника глобального дослідницького проекту (Assessment and Teaching of 21st Century Skills), який нами вже згадувався в дослідженні освітніх інновацій в метакогнітивному аспекті [1]. На його думку, навички, які знадобляться випускникам університетів, будуть *виключно комунікаційними*: розуміння культурних відмінностей, креативність, стратегічне і критичне мислення, уміння організації роботи груп і швидке спільне вирішення завдань.

Професійна компетенція спеціаліста визначається сукупністю прояву та застосування в реальній праці професійних знань та умінь, особистісних якостей та професійних ціннісно-смыслових суджень та позицій, самореалізації у професійній діяльності. Комунікативна компетенція займає

значне місце у складі професійної компетенції, а її призначенням є забезпечення ефективності праці менеджера сфери культурних індустрій і плідна реалізація інших компетенцій.

Під комунікативною спрямованістю професійної діяльності ми розуміємо володіння майбутніми менеджерами сукупністю прийомів вербального впливу на конкретний об'єкт взаємодії та прийомів вербального (у поєднанні з паралінгвістичними компонентами, невербальними) спілкування у професійно-предметній та професійно-соціальної сферах діяльності. У цьому ключі інтерактивна сторона спілкування спрямована на оволодіння засобами спілкування, а перцептивна частина спрямована на формування блоку когнітивних умінь.

Розглядаючи спілкування в єдиній системі трьох його взаємозв'язаних компонентів – комунікативного, інтерактивного та перцептивного – можна припускати, що носій комунікативної компетентності (у нашому випадку менеджер) має бути здатним не тільки до передачі тієї чи іншої інформації своїм партнерам по спілкуванню, але й повинен прагнути отримати розуміння їх внутрішніх мотивів, почуття, цілі, установки, їх емоційний стан, і на основі цього побудувати взаємодію з ними, сумісну діяльність, регулюючи власну поведінку і діючи певним чином на поведінку своїх співбесідників.

Таким чином, одним з основних критеріїв формування комунікативної компетентності особистості є рефлексія, коли людина здатна оцінити свою позицію відповідно до позиції та інтересів партнера. А другий – не менш важливий критерій – суб'єктність особистості, під яким ми розуміємо самостійність, цілеспрямованість та індивідуальність менеджера, стратегію активного перетворення навколишньої дійсності в його поведінці.

Існує виражена необхідність якісно готувати професійні кадри у сфері культури, а саме: приділяти більшу увагу підготовці менеджерів соціокультурної діяльності. Від їхньої діяльності залежить те, яким буде культурне майбутнє підрастаючого поко-

ління, які моральні, духовні цінності будуть покладені в основу виховання молоді. Майбутній менеджер галузі культурно-дозвіллевих та креативних індустрій має обов'язково враховувати творчий характер праці у сфері культури, за допомогою якого створюються нові матеріальні та духовні продукти та цінності.

Провідні вищі навчальні заклади України, зокрема, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, готує фахівців за спеціальністю 028 Менеджмент соціокультурної діяльності за освітньою програмою «Менеджмент соціокультурних проектів та креативних індустрій». В освітній практиці, активно застосовуються інтерактивні форми навчання студентів: ділові та рольові ігри, диспути, наукові дискусії, творчі проекти, семінари-діалоги, розбір конкретних ситуацій. Особлива увага спрямовується на методи роботи в малих групах, круглі столи, презентації на основі сучасних мультимедійних засобів. Студенти безпосередньо через теоретичні та практичні заняття формують професійно-важливі якості майбутніх фахівців.

Мовленнєва складова комунікативної компетентності забезпечується освітнім компонентом «Українська мова за професійним спрямуванням». Студентам надаються практичні завдання, запитання для самодіагностики, а також тести для самоконтролю, що сприяють формуванню навичок у практичному володінні українською мовою в різних сферах комунікативної професійної діяльності.

Важливим, в контексті комунікативної компетентності, є вивчення іноземних мов, внаслідок чого особлива увага приділяється підготовці студентів до практичного використання мови як засобу міжкультурного пізнання та взаємодії. Тут природно можна згадати крім «Іноземної мови» дисципліну «Іноземна мова для за професійним спрямуванням», предмети що читаються іноземними мовами (Розвиток спільнот: Європейські студії англ. мовою).

Провідною цільовою установкою мовної освіти стає іншомовна комунікативна ком-

петентність особистості, бажаним результатом – готовність та здатність до використання мови як засобу спілкування. Як наслідок – підвищуються вимоги до володіння іноземними мовами. В останні два-три десятиліття проблема вивчення іноземної мови стала розглядатися як навчання «знань про світ», а не лише як навчання виключно лінгвістичних знань. У процесі породження мови активізуються всі знання, що зберігаються у когнітивній системі людини. Мова розглядається як загальний когнітивний механізм, що функціонує при кодуванні та трансформуванні інформації. При когнітивно-комунікативному підході до навчання у центрі навчального процесу перебуває текстова діяльність. Кожен текст є фрагментом дійсності.

Викладач допомагає студенту не просто вивчати тексти у його лінгвістичних параметрах, а й активізує життєвий досвід студентів у даній предметній галузі, таким чином стимулюючи процес породження вторинного тексту, що є важливим навчальним завданням. Цілі навчання іноземних мов, як вони позначені в стандарті освіти, обумовлені тими функціями, які цей предмет виконує у загальній системі освіти та розвитку учня [5].

Дослідник Ян Ван Ек виокремлює компоненти іншомовної комунікативної компетентності: лінгвістичну, соціокультурну, соціолінгвістичну, стратегічну, дискурсивну, соціальну. Під *соціокультурною* компетенцією розуміють знання студентів національно-культурних особливостей соціальної та мовленнєвої поведінки носіїв мови (їх звичаїв, етикету, соціальних стереотипів, історії і культури країни) і способів користуватися ними у процесі спілкування. Формування даної компетенції проводиться в контексті діалогу культур, сприяє досягненню міжкультурного розуміння між людьми і становленню їх толерантного відношення до іншомовної культури [8].

Звертаючись до міжкультурного аспекту комунікативної компетентності, природно згадаємо американського лінгвіста Д. Хаймса, який стверджував, що для мовного спілкування недостатньо лише мати лінгвіс-

тичні знання чи знати граматичні правила. Для цього необхідно також знання «культурних та соціально значущих обставин» [6].

Культурно зумовлені відмінності призводять до особливого різновиду комунікації, що називається міжкультурною, при якій комуніканти з різних культур використовують при прямому контакті спеціальні мовні варіанти та дискурсивні стратегії, компромісні підходи та знання про культурні особливості партнера з комунікації.

У циклі професійної підготовки навчального плану освітньої програми «Менеджмент соціокультурних проектів та креативних індустрій» ряд освітніх компонентів передбачає знайомство з міжкультурною комунікацією, зокрема як модуль «Соціальних комунікацій». У дисциплінах вільного вибору студентів є можливість більш детально ознайомитись із особливостями вербального та невербального спілкування людей, що належать до різних національних та мовно-культурних спільнот.

Провідною тезою у питаннях міжкультурного спілкування є необхідність розгляду відмінностей культур через призму образу мовної особистості. Логічно і те, що предметом особливої дискусії та обговорення у педагогічній літературі стали питання навчання комунікації через формування мовної особистості, вивчення традицій конкретної культури.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблем формування професійно-комунікативної компетенції, досвід підготовки менеджерів до виробничих практик на підприємствах Німеччини дозволили зробити висновок, що для успішного здійснення міжкультурної комунікації необхідна спеціальна підготовка менеджерів та їх управлінський, організаційний та особистісний розвиток. У рамках цієї підготовки майбутні менеджери повинні отримати достатній обсяг знань з міжкультурної комунікації, а також відпрацювати навички у квазіпрофесійних ситуаціях міжкультурного характеру, які необхідні для успішної ділової комунікації. Саме такі навички студенти НПУ ім. М. П. Драгоманова, спеці-

альності менеджмент соціокультурної діяльності можуть отримувати не тільки в контексті вивчення основних освітніх компонентів але й залучаючись тренінгів, фасилітаційних сесій які проводяться під керівництвом професора Марії Нестерової у рамках проекту напряму Жана Монне – Кафедра Жана Монне «Соціальні та культурні аспекти Європейських студій». Соціально згуртованість – це ще один напрям який є важливим для ефективних комунікацій майбутніх менеджерів індустрії дозвілля та креативних індустрій [4].

Велику роль у міжкультурної комунікації має мова спілкування. Але, водночас, не можна нівелювати роль «мови тіла», яка у більшості випадків супроводжує мовлення, проте іноді може бути єдиним джерелом інформації, необхідної для розуміння комунікативного наміру партнера зі спілкування. Формування професійно-комунікативної компетенції майбутніх менеджерів у міжкультурно-аксіологічному аспекті передбачає їх знайомство з особливостями ділового спілкування представників різних культур, тобто їхніх гіпотетичних партнерів з бізнесу.

Формуючи у майбутніх менеджерів професійно-комунікативну компетенцію, слід акцентувати увагу на специфіці міжкультурної комунікації, відмінностях у системі ціннісних орієнтацій, поведінкових зразках та емоційних реакціях. Слід керуватися тим, що успіх міжкультурного спілкування багато в чому залежить від того, наскільки ділові партнери виявляють готовність наголосити на етикетно-поведінкових та ціннісних нормах один одного. Це дозволить уникнути культурного шоку, непорозуміння та міжкультурних конфліктів. Таким чином, необхідно формувати у майбутніх менеджерів професійно-комунікативну компетенцію з урахуванням аксіологічної складової міжкультурного спілкування. Так, наприклад в рамках основного курсу, для бакалаврів, «Соціокультурна діяльність» професор Наталія Кочубей впроваджує модуль «Європейських практик СКД» [3].

Зміст комунікативної компетентності управлінців залежить від своїх професій-

них орієнтацій. Насамперед йдеться про знання ними стану справ у сфері суспільного престижу, іміджу підприємства. Це знання багато в чому пов'язане не тільки з цілеспрямованою діяльністю з формування іміджу. Саме тому доречним є наявність дисципліни «іміджологія» в освітніх програмах спеціальності. Для створення позитивного іміджу у професійному та побутовому соціальному просторі потрібні також глибокі риторики та досить високий рівень мовної компетенції. В Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова часто проводяться студентські науково-практичні конференції, які є одним із основних етапів дослідницької діяльності. Крім щорічних студентських наукових заходів, практика впровадження міжнародних та державних науково-дослідних проєктів в НПУ ім. М. П. Драгоманова, зокрема за участю викладачів кафедри менеджменту та інноваційних технологій, зумовлює розширення можливостей для вищезгаданих потреб студентської спільноти.

Самостійна підготовка студентів до публічного виступу на науково-практичній конференції стає важливою ланкою в процесі формування у них комунікативної компетенції, що сприяє підвищенню мовної та поведінкової культури фахівця в умовах сучасного суспільства. Виступ перед аудиторією пробуджує у студентів прагнення до досягнення та досягнення риторичного мистецтва. Як показує досвід, студенти, які досягли високих результатів у сфері публічного виступу, вже не мають жодних труднощів під час проведення презентацій у професійній діяльності.

Якщо комунікативну компетентність зазвичай розглядають як уміння встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, не обійтись в такому випадку освітньою компонентою – «Зв'язки з громадськістю». Вивчення процесів формування та впливу на громадськість, аудиторію, громадську думку дозволить ефективно формувати комунікативну стратегію, користуватись різноманітними тактичними прийомами комунікації, ефективно

презентувати себе або компанію як учасника комунікації.

Використання комунікативних навичок у сфері зв'язків із громадськістю передбачає володіння комунікацією через медіа (основи медіарілейшнз), тобто вміння ефективно донести те чи інше повідомлення за допомогою різноманітних засобів масової інформації до конкретної цільової аудиторії. Необхідно звернути увагу на те, що для досягнення вищого рівня ефективності комунікації в кожному середовищі потрібні різні підходи.

Комунікативна професія пов'язана зі створенням, розвитком, а потім підтримкою взаємовигідних відносин між двома сторонами – організацією та відповідною громадськістю, до якої компанія звертається насамперед. Таким чином, необхідно мати правильні комунікативні навички, щоб мати справу з усіма типами людей з різних верств суспільства, які призведуть до корисних взаємин.

Необхідно також знайти та виявити ті частини суспільства (сегментування громадськості), які зможуть допомогти донести те чи інше повідомлення. Йдеться про клієнтів організації, відповідних зацікавлених сторін та інших лідерів громадської думки. Якщо спрямувати свої ефективні комунікативні навички у ці сектори, можна вважати свою комунікаційну стратегію ефективною.

Не менш важливою для ефективного володіння комунікативними навиками є форми роботи із студентами. Організація студентських конференцій, інтерактивних, практичних занять, наукових та дозвіллевих гуртків, позанавчальної роботи дозволяє інтенсифікувати та якісно покращувати комунікативні навички та вміння, формувати культуру спілкування. Важливою є організація навчального процесу за допомогою імітації соціальної та професійної взаємодії шляхом залучення студентів до мовної діяльності в умовах активних форм (методів) навчання: рольових та ділових ігор; «діяльнісних» завдань різних видів (комунікативні ігри; комунікативні імітації; вільне спіл-

кування). Застосування таких форм як дискусії, проблемні ситуації, вільне спілкування, дозволяє формувати знання про майбутню професійну діяльність.

Підготовка майбутніх менеджерів соціокультурної сфери була б не завершеною без організації виробничої практики студентів. Саме залучення студентів у виробничі процеси дозволяє реалізовувати та вдосконалювати комунікативну компетенцію. Саме на цьому етапі відбувається активна комунікація з клієнтами, відвідувачами, внутрішнім персоналом закладу. Робота з людьми дає безцінний досвід у плані «прокачування» комунікативних навичок на прикладі реальних ситуацій (у чому й полягає виробнича практика). Кожен випадок індивідуальний, і завжди потрібно вміти налагодити із замовником комунікацію та створити доброзичливу атмосферу довіри, щоб клієнт захотів повернутися сюди ще раз.

В підсумку, слід зазначити, що комунікативна компетентність особистості характеризується інтегральністю та багатомірністю і може розглядатися як більш високий рівень комунікативного розвитку, при якому новоутворення мають особистісний характер.

Основою комунікативної компетенції виступають знання, вміння та здібності, що зумовлюють успішність у комунікативній діяльності. Враховуючи соціальний характер процесу комунікації, комунікативна компетентність менеджера передбачає його здатність жити в суспільстві, серед інших людей, здатність до взаємодії, роботи в команді, співробітництва, досягнення взаєморозуміння. Внаслідок цього менеджер (керівник) виступає як активний суб'єкт спілкування і відноситься до своїх партнерів зі спілкування, виходячи з принципів поваги, визнання їх незалежності та індивідуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гриньків, А. П.** (2016). Метакогнітивні дослідження в контексті освітніх інновацій. Вища освіта України. № 2, 37–43.
2. **Гриньків, А. П.** (2019). Соціокультурна vs соціально-культурна діяльність. Гілея. Вип. 146 (№ 7), ч. 2: Філософські науки, 53–56.
3. **Кочубей, Н. В.** (2021). Європейські дослідження культурних креативних індустрій. Ціннісно-орієнтований сталий розвиток освіти: уроки ЄС для України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18-20 травня 2021), 367–368.
4. **Нестерова, М.** (2019). Соціальна згуртованість та інклюзія в освіті: європейські практики молодіжної роботи. Вища освіта України. №2, 45–49.
5. **Полат, Е. С.** (2010). Метод проектов на уроке иностранного языка. Иностр. яз. в школе. № 2, 3–10.

REFERENCES

1. **Hrynkiv, A. P.** (2016) Metakognitivni doslidzhennia v konteksti osvitnikh innovatsii. [Metacognitive research in the context of educational innovations]. Vyscha osvita Ukrainy. No. 2, 37–43. [in Ukrainian]
2. **Hrynkiv, A. P.** (2019). Sotsiokulturna vs sotsialno-kulturna dialnist. [Socio-cultural vs. social and cultural activity]. Gilea. Issue 146 (No. 7). Part 2: Philosophical sciences, 53–56. [in Ukrainian]
3. **Kochubei N. V.** (2021). Yevropeiski doslidzhennia kulturnykh kreatyvykh industrii. [European studies of cultural creative industries]. Tsinnisno-orientovanyi stalyy rozvytok osvity: uroky YeS dlia Ukrainy. [Value-oriented sustainable development of education: EU lessons for Ukraine]: Materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (Kyiv, 18-20 travnia 2021), 367–368. [in Ukrainian]
4. **Nesterova, M.** (2019). Sotsialna zghurtovanist ta inkluziia v osviti: yevropeiski praktyky molodizhnoi roboty. [Social cohesion and inclusion in education: and practices of youth European work]. Vyscha osvita Ukrainy. No. 2, 45–49. [in Ukrainian]
5. **Polat, E. S.** (2010). Metod proektov na uroke ynostrannoho yazyka [Method of projects in a foreign language lesson]. Ynostr. yaz. v shkole. No. 2, 3–10. [in Russian]

6. **Hymes, D.** (1972). On Communicative Competence. Sociolinguistics / eds. by J.B. Pride and J. Holmes. Harmondsworth: Penguin, 269–293.
7. **Lyubarets, V.** (2018). Professional Training of Future Managers of Socio-cultural Activities for the Hospitality Industry: Theoretical Underpinnings. Sumy: PF «University Book Publishing House», 382 s.
8. **Van Ek, J. A.** (1999). Waystage 1990: Council of Europe. Conseil de L'Europe. Cambridge University. URL: https://www.ealta.eu.org/documents/resources/Waystage_CUP.pdf

Костянтин КОРСАК

доктор філософських наук, професор,
ПВНЗ «Київський медичний університет»
ORCID 0000-0001-7715-9720
науковий керівник дослідницької групи
студентів*

Ключові слова: пропозиції В. Вернадського, порятунок людства, наміри Росії, пріоритети молоді, емоції, кохання, любов, вік кохання, суспільство і молодь.

Стаття має високу актуальність. Вона створена у дуже складний час для українців і переважної більшості людства. В Україні існує поєднання двох великих явищ. Перше є початком глобального цивілізаційного переходу всього людства від деструктивного для Природи індустріалізму до життєзабезпечення на основі екологічно ідеальних ноотехнологій (wisetechnology). Друге явище — збройний опір всього населення України намірам Росії під керівництвом диктатора В. Путіна з його підлітковим девіантним мисленням завоювати і підкорити спершу українську територію, а пізніше — всю планету. Авторів цікавлять всі широкі питання діяльності головного мозку і нервової системи на основі емоційних впливів і станів. Конкретним завданням обрано вивчення причин семантичної нерівноваги використання слів «кохання» і «лю-

УДК 140.8+330.366+378.1(100+477)
DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).08

**НАУКОВІ ТА
ВИХОВНІ ПРОБЛЕМИ
ПОБУДОВИ
БЕЗПЕЧНОЇ
ЕМОЦІЙНОЇ
СФЕРИ: ПОГЛЯДИ
СТУДЕНТІВ-
МЕДИКІВ**

© Корсак К., 2022

бов» та їх значення для щастя і комфортного сімейного життя. У дослідженні використані багато ефективних класичних методів разом досягненнями багатьох молодих наук про людину. Автори виявили, що у переважній більшості сучасних мов перше слово відсутнє і включене в сукупність значень слова «любов». Зроблена спроба пояснити цю виразну і дуже давню асиметрію. Ядро статті складають найновіші наукові факти з наук про людину. Детально пояснено нейромолекулярну природу емоції кохання, доведено її важливе значення для нормального перебігу життя чоловіків і жінок. Вказано на причини відсутності в українській освіті правдивої інформації про цінність емоції кохання для молоді, для її сімейного і батьківського щастя. Пропозиції полягають у необхідності поширення правди про кохання і любов в національній системі освіти.

*Робота виконана за участі студентів ПВНЗ «Київський медичний університет»: Адільханова Х., Антіпова С., Клименко Ю. Козак А. Колбасов Д., Кузьміна-Зубова К., Максименко К., Мельчинська Л., Руднік О., Свирид І., Ставицька К., Ясінська І.

1. Вступ

Актуальність дослідження

Розпочнемо з нагадування про те, наш національний геній В.І. Вернадський у роки (1922-1926) свого вимушеного перебування в Парижі виконав серію фундаментальних досліджень стратегічно-прогностичного плану, одним з положень якого було передбачення неминучості подолання людством усіх конфліктів і суперечностей, усіх помилок у його стосунках з середовищем свого перебування та перехід до нооери — довготривалого симбіотичного співіснування з біосферою. Він не визначав точних дат початку цього рятівного для всієї популяції Хомо процесу й формулював, інколи заперечуючи погляди всіх тогочасних колег-науковців, його вагомі наукові підстави у серії статей на французькій мові ([1] та ін.), які з багатьох причин не отримали хоча б частини тієї піар-підтримки, яка припала на долю А. Ейнштейна з його двома «теоріями відносності». Ми помітили докази того, що по-справжньому швидко реалізація його пропозицій і закликів припала на початок наступу світової пандемії COVID-2019, але первинні ідеї порятунку людства через екологічно ідеальні виробництва (через ноотехнології) були запропоновані світу К.В. Корсаком і його науковою групою раніше ([2] та ін.).

На всепланетне нещастя екологічного і демографічного характеру наклалося друге, що пов'язане з іншим глобальним явищем — спробою останньої на планеті багатонаціональної імперії з назвою «Російська Федерація» захопити, як це сталося ще у часи Московії, всі ресурси земель і населення України й повторити ту грандіозну експансію, що у свій час мала наслідком поширення її кордонів від Каліфорнії до Західної Польщі.

Колектив авторів-студентів цієї статті обставинами життя змушений поєднувати навчання у ПВНЗ «Київський медичний університет» з виконанням фахового медичного обов'язку захисту воїнів Збройних Сил, членів інших оборонних формувань

та всіх громадян незалежної України. Започатковане нами дослідження ми вважаємо своєчасним і актуальним, адже нападники не тільки зазнають поразки, але й назавжди втратять імперію — цю справжню «ракову пухлину» на тілі людства, яка у разі збереження неминуче відіграватиме роль смертельної небезпеки для усіх майже двохсот держав і сотень народів.

Ми хочемо приготуватися до життя після Перемоги-2022, адже переконані не тільки в очищенні планети від усіх метастазного характеру впливів хибної російської теорії про вирішальну для усіх землян позитивну роль «Третього Риму» і «рекордно високої духовності росіян», а й у здійсненні українцями другого «одуховлення людства», яке перевищить своїм впливом і значенням перше одуховлення, що мало наслідком появу індоєвропейської мовної сім'ї, однойменної мегакультури і головних світових монотеїстичних релігій. З найновіших наукових досліджень в археометрії, палеогенетики й інших молодих секторах ізотопних та інших надточних вимірів ми отримуємо докази того, що ця світоглядна і виробнича революція сталася в інтервалі 7-4 тис. років тому під впливом економічної зони Великого Трипілля, яке охоплювало лісостепові простори від Карпат до Західного Сибіру ([3] та ін.).

Специфіка постановки проблеми відзначається нестандартністю і непередбачуваністю, характерною для підвищено-бурхливих подій останнього півстоліття. Головним імпульсом стало наше бажання не тільки познайомитися з положеннями нормативного навчального курсу «Вступ в теорію наукових досліджень», а й у його межах у рамках невеликого часу на практичні заняття, виконати реальне дослідження, що може виявитися достатньо інноваційним та якісним за науковими показниками, отже, цікавим для всього загалу потенційних читачів і достойним публікації у визнаному в Україні науковому виданні. Цьому наміру сприяло те, що викладачем виявився доктор філософських наук, професор Корсак Костянтин Віталійович (чималу статтю

з такою назвою вмістили в україномовну Вікіпедію його учні та інші вдячні особи), який накопичив достатній досвід у викладанні та комплексних теоретичних наукових дослідженнях. Ми вирішили, що для уникнення розташування результатів наших зусиль у групі малоцікавих публікацій (а таких не менше 50% усіх друкованих матеріалів ([4] та ін.), необхідно з самого початку діяти нестандартно і вивчати самих себе так, що результати дослідження мали б значну користь.

Мета нашого дослідження підкреслена в назві статті. Нам цікаво використати наші спільні знання для виявлення корисних і придатних для нас відповідей на ті головні життєві запитання, які ми ставимо і викладачам, і самим собі. Як засвідчило анкетування, велика частина цих запитань стосується особливостей особистості і всієї суспільної сфери емоцій, відчуттів і почуттів, які ми вважаємо важливим елементом того душевного стану, що охоплюється дуже широким і велими індивідуальним концептом «щастя».

Конкретні завдання ми звузили до проведення анкети (це здійснено до початку воєнних дій) з проханням вказати у відповідях найважливіші проблеми, теми і сектори турбот, які вони вважають найпріоритетнішими конкретно для себе на основі тих уявлень, які вони сформували про світові, всеукраїнські та локальні події. На цій стадії не йшлося про створення великого запитальника з десятками позицій і сотнями можливих варіантів відповідей. Нас цікавили тільки важливі аж до форсмажорного рівня, питання і теми, які студенти вважали не просто складними для себе, а й такими, на які вони так і не отримали задовільних відповідей у системі середньої освіти та в накопиченому досвіді свого щоденного життя і дуже складних та різноманітних контактів. На основі результатів анкетування ми хотіли визначитися з тими доступними нам джерелами інформації, в яких сподівалися віднайти не максимально розлогі міркування літературного характеру, а чіткі формулювання, які були б подіб-

ними до законів природи у межах точних наук. На цій основі ми змогли б у подальшому зробити і власні висновки, і обрати стратегію й тактику своєї подальшої життєдіяльності.

У **методології дослідження** ми керувалися не тільки доступними завдяки Інтернету порадами з текстів десятків варіантів навчальних посібників з теорії наукових досліджень ([5; 6] та ін.), а й досвідом проф. К.В. Корсака зі створення багатьох статей, книг та інших творів, які спиралися на десятки тисяч відсканованих і вивчених ним джерел на кількох мовах, які входять у надану нам унікальну е-бібліотеку. Фраховуючи факт скорочення необхідного для подвоєння сукупних знань інтервалу часу, основну увагу ми звертали на публікації останніх 20-30 років, розраховуючи на отримання найновіших даних про роботу головного мозку і нервової системи в цікавих для нас питаннях. Майже одразу ми звернули увагу на те, що початок ХХІ століття відзначений не досягненнями в космічних перегонах, а у наданні позиції лідера усіх наук еволюційній біології [7], яка разом з еволюційною психологією (етологією [8; 9]) пропонує нам найбільш повну та обгрунтовану відповідь на фундаментальне запитання: коли Хомо у переконанні здійснення вчинків на основі поглиблених міркувань і рефлексій має бодай часткову рацію, а коли просто автоматично виконує старезну генетичну програму, сформовану ще на початку розвитку савців на звільненій від динозаврів поверхні Землі?

2. Результати опитування студентів щодо фундаментальних проблем їх життя

У розлогоді морі різноманітних анекдотів, які вважаємо інтелектуальним продуктом багатьох Хомо в певний історичний момент, ми зустріли наступне висловлювання:

- Діти зазвичай намагаються стати дорослими, дорослі мріють хоч якось повернутися в молодість, тільки сучасні підлітки настільки втомилися від життя, що ...

Наша спільна думка щодо вказаного явища полягає в переконаності в специфіч-

ності сьогодення з його настільки швидкими змінами у вимогах до Хомо в різні моменти його життя, що ні школа не встигає надавати хоча б основи потрібної компетентності, ні родина в свій сукупності неспроможна бути взірцем дій для кожного конкретного випадку. У не такі вже й давні часи попередніх варіантів соціумів наші ровесники, як правило, вже закінчували проходження підліткового періоду і перебували на початковій стадії дорослого (юридично — «активного») життя. Це співпадало з ритмом фізіологічного розвитку й досягненням максимуму показників організму. Тоді, як ми вважаємо, не існувало ні підліткової кризи, ні булінгу (шкільного знущання) чи інших дитячо-молодіжних девіацій і збочень.

Зміни засобів життєзабезпечення Хомо в ХІХ-ХХ ст. мали наслідком дуже велике подовження Initial Education (первинної освіти) — процесу отримання формальної та всіх інших форм освіти від раннього дитинства аж до завершення необхідної у наш час пост-дипломної освіти для достатньо успішного початку професійної діяльності. Середня світова тривалість Initial Education майже досягла позначки «20 років» і зростає кількість держав, де вона наближається до 22-23 років. Це означає, що суспільство в цілому (державні органи і навіть більшість громадян) вважає нас підлітками в суспільно-соціальному аспекті, ігноруючи наші внутрішні самооцінки, почуття, відчуття, проблеми самоствердження і т.д.

Частково це виправдано тим, що процес повної професіоналізації і значної спеціалізації головного мозку і справді не закінчується на момент отримання державних документів про вищу освіту, продовжуючись ще кілька років до закінчення головного обсягу мієлінових процесів.

Але тільки частково, адже саме на студентський вік припадає необхідність майже остаточного вибору свого індивідуального життєвого шляху, віднаходження відповідей на грандіозну кількість запитань щодо буття (від найвищих ідеалів до ставлення до найпростіших явищ оточення). Відпові-

дей, які нам важко віднайти на основі одних тільки орієнтованих на професійну досконалість навчальних дисциплін.

Тому ми позитивно сприйняли пропозицію нашого лектора проф. Корсака К. В. виконати невелике наукове дослідження, скероване на пошуки вказаних відповідей на основі його і наших знань. Хочемо розпочати зі складання переліку найважливіших для нас усіх спільних запитань стосовно Життя і Майбуття, не оминаючи й індивідуальних потреб у конкретних життєвих ситуаціях. Спробу отримати подібний список найважливіших тем і запитань ми провели одразу ж на першому практичному занятті й на його основі побудували наступну таблицю.

Таблиця 1

Результати анкетування студентів щодо важливих для тих тем і проблем

Теми	Формулювання проблем
1. БУТТЯ	Що чекає Хомо а майбутньому? Коли люди себе знищать? Вплив на Хомо надрозвитку технологій Війна – це розумно, чи ні? Чисто науково
2. ФАХ	Як обрати Професію Життя? Як дізнатися про своє призначення у житті? Чи є Доля, чи усього лише збіг обставин? Як створити щось своє оригінальне? Адже ВСЕ СКАЗАЛИ!
3. ЕМОЦІЇ	Чи спроможні чоловіки до справжнього кохання Як зрозуміти, що КОХАЄШ? Причини взаємних зрад для чоловіків і жінок Чи кожен чоловік зраджує? Чому деякі сексуальні девіації сприймаються різними групами суспільства по-різному
4. ЩАСТЯ	Скільки і чого потребує Хомо для щастя? Яка риса поведінки відштовхує найбільше? Яка дружба плідніша – Ж+Ж чи Ж+Ч? Причина чутливості до конкуренції. Чому такі часті суперечки і конфлікти? Проблема екстремальності поведінки підлітків
5. ДЕПРЕСІЇ	Як боротися з небезпекою депресії? Як віднайти в собі рівновагу в мегаважкій буденності? Як ігнорувати зовнішні подразники Як подолати емоційне вигорання? Як знайти сили і здорову психіку для закінчення університету? Як не втратити інтерес до навчання Що штовхає до алкоголізму? Як вирватися?

6. ПОЛІТИКА	Війна Україна-Росія є конкуренція влад чи план винищення людей?
7. РЕЛІГІЯ	Чи вірити в Бога і в цілительну силу мощів під брудним склом? Чи є життя після смерті з Пеклом і Расм
8. ІНШІ	Чоловіків класифікувати легко — усього дві групи. А як це зробити з жінками? Якщо жінки розумніші від чоловіків, то чому їх мало у владних структурах? Чому чоловіки і жінки такі різні? Як пережити період сепарації від родини?

Ігноруючи невиконання багатьох загальновідомих критеріїв проведення «валідних, деталізованих і стандартизованих» тестувань чи анкетувань, ми все ж отримали найголовніше — скупності тем і проблем, які найбільш важливі в аспекті вибору життєвої стежини, пошуків такого омріяного щастя бодай в головних його аспектах, досягнення необхідної для фахового успіху професійної компетентності, уникнення різноманітних загроз (професійного вигорання, депресії, алкоголізму та ін.). Плануючи в майбутньому удосконалення анкети та уточнення значення окремих формулювань, ми все ж одразу використаємо для конкретизації нашого дослідження факт існування групи студентських висловлювань, що стосуються емоцій в життєдіяльності та використанні наукових знань не тільки для фахового успіху, а й родинного материнського і батьківського щастя. Відтак, сконцентруємося в подальшому тексті на поняттях «кохання і любов».

3. Лексичний аналіз існування слів «кохання» і «любов» у різних мовах

Зайдемо в Гугл-перекладач і запишемо в ліву колонку рідні слова «кохання» і «любов», а в праву розпочнемо отримувати і вивчати їх переклади на понад 100 мов інших держав і народів. Виявиться, що серед перших 18 мов, тільки білоруси діють за українськими індоєвропейськими канонами і розрізняють ці поняття — каханне і любоў. До них приєдналися валлійці (cariad a chariad) і вірмени (відмінності незначні, але, схоже, існують). Для всіх інших характерний англійський (брутальний і чоловічий) підхід — «кохання і любов = love and love».

Охопивши всі мови, ми виявили очевидні відмінності в казахській (махаббат пен сүйіспеншілік), курдській (evîn û hezkirinê), латинській (caritas et amor), філіпінській (pag-ibig at pagmamahal), а от у мовах зулу, кхаса, лаоській, мальтійській, непальській і сингальській ми не змогли зробити однозначний висновок. Результат: у шести мовах Гугл-перекладач вказав, що кохання і любов позначаються різними словами, у семи мовах — «трошки відмінними», у решті випадків (понад 80) застосовується тільки одне слово «любов».

З цього простого кількісного аналізу випливає доволі неочікуваний висновок: для більшості племен і народів слово «любов» є універсально-інтегральним позначенням практично усіх позитивних емоцій. Більш-менш значна відмінність у формі виокремлення поняття «кохання» помітна тільки у невеликій групі індоєвропейських і південноазійських мов.

Нам залишається висловимо наступну гіпотезу: витоком відмінності значень слів «кохання» і «любов» може бути контакт відповідних народів з праукраїнцями, які після одомашнення рослин і малих копитних за 6000 років пройшли шлях із зони Едему (там і зараз живуть курди і вірмени) навколо Чорного моря (тоді це було прісне і доволі глибоке озеро Понтіда). Сформувавши спершу через дотримання рівності статей й пошани до кохання цивілізацію Трипілля, наші пращури трохи пізніше на основі винайдення конярства й віднаходження великих родовищ мідних руд здійснили перший континентального обсягу поділ праці у межах євразійської економічної зони Великого Трипілля. Спільні для родини індоєвропейських мов слова і технологічні терміни поширилися саме з цих територій як «хмара тегів», а не потужна «первинна мова з дієсловами і граматикою». Радимо колегам дослідити слухність висловленої К. В. Корсаком і його співавторкою Л. М. Ляшенко гіпотези «хмарнотегового» механізму появи всієї родини індоєвропейських мов [3], запозичення українських поглядів на кохання і любов та виявити гли-

бинні причини того, чому не всі народи цінували кохання однаково високо.

А ми одразу ж висловимо ще одну (і трохи менш обгрунтовану) гіпотезу, яка полягає в поширеності уявлення про кохання як якесь неістотне підлітково-молодіжне психічно-емоційне збурення, на яке вожді і загал дорослих вирішили не звертати особливу увагу. А в інших поширених випадках, як це сталося у процесі появи груп великоросів на Валдайській височині ([10] та ін.), і мови не могло бути про емоцію закоханості — домінувала брутальна фізіологія і фізичний примус до статевих актів. Тому відсутність слова «кохання» в російській народній і літературних мовах — цілком закономірне явище. Можна поспівчувати російським прозаїкам і поетам, які змушені використовувати одне й те ж слово в описі позитивних почуттів до Вітчизни, рідної природи, спорту і горілки та тих емоцій, які Тетяна намагалася висловити у листі до Онегіна. Неймовірно дотепно і точно висловив сутність національної російської проблеми у своїй відомій і поширеній в Інтернеті мініатюрі [11] доволі епатажний російський письменник І. Г. Яркевич.

Тут ми змушені зробити невеликий відступ і нагадати про те, що позитивні та негативні емоції і почуття практично однаково важливі та потрібні для кожної пересічної людини. Утримуючись від конкретних посилань на чималу кількість нових наукових праць, вкажемо на ультра-важливе відкриття, що може мати таке спрощене формулювання: *для повного фізичного і психічного здоров'я кожної людини вона повинна перебувати в умовах хаотичного надходження позитивних і негативних зовнішніх емоційних впливів. Відсутність других (ситуація «раю») швидко і необоротно пошкоджує головний мозок, відсутність перших шкодить повільніше, але внаслідок накопичення стресів веде до смерті через внутрішні фізіологічні порушення.*

Відмовляючись від екскурсу у дослідження антонімів «щастя» і «горе», вкажемо лише на глибоку помилковість ототожнення «щастя» з перебуванням у «раю» чи,

як мінімум, з ліквідацією надходження негативних емоційних впливів. Дуже тривала ізоляція полярників чи інших груп фахівців створює значну небезпеку психічних зривів саме через відсутність негативних сигналів (нещодавно у ЗМІ наводили кілька прикладів подібних нещасть).

А от головний висновок з вказаного відкриття можна виділити і підкреслити:

подобою «раю» і головним джерелом щастя може бути на Землі тільки сім'я з мудрих членів, які свідомо створюють іншим позитивні сигнали, адже неконтрольоване оточення гарантує створення негативних емоцій, які необхідні для ліквідації небезпеки порушень в роботі головного мозку.

Наші знання про всі тексти підручників для шкільних предметів мабуть неповні, але у відомій нам частині ми взагалі не зустрічали тих важливих ідей, що були висловлені в попередніх абзацах. Прикро, що й у наш час подібна очевидна інформація лишається невідомою для молоді і під час планування свого майбутнього, і в процесі реалізації стратегії індивідуальної поведінки у дорослому житті.

Натомість не бракує поширених міфів такого змісту: **голове у житті — зустріти велику ЛЮБОВ.**

Відмовимося від аналізу хоча б частини з великої множини визначень і тлумачень цього пов'язаного з емоційними переживаннями людини поняття. Відзначимо, що далеко не найгірше (хоч і з ототожненням кохання і любові) вміщене в українській «Енциклопедії Освіти», де автором статті «Любов» на стор. 464-465 є К.О. Журба [12]. Окремої статті «Кохання» у цій книзі немає, хоч побіжно і несподівано скептично про нього згадано у чималій статті «Юнацький вік».

4. Короткий огляд сучасної наукової інформації в темі «кохання і любов»

Надалі ми розглядатимемо переважно тільки ті головні факти, які виявили «після Фрейда» науковці різних держав у процесі глибокого дослідження нейрохімічної основи практично усіх емоцій людини з хо-

рошим і стійким здоров'ям. Сконцентруємося на причинах спалаху емоції кохання і використаємо частину вже опублікованих К. В. Корсаком і його науковою групою матеріалів ([13] та ін.).

Коротко нагадаємо про те, що видатна «маловідомість» наукової інформації на цю тему на наших теренах і дуже мале бажання освітніх керівників поширювати її в наш час має головною причиною категоричну заборону в Радянському Союзі ще у 1930 роках наукової дисципліни «Педологія» як місця акумуляції найновіших результатів наукових досліджень з вивчення розвитку Хомо в молодому віці. Це нещастя було значно посилене післявоєнним явищем «лисенківщини» — ліквідації усіх генетичних досліджень. Це був період домінування твердження академіка Трохима Лисенка (1898-1976) про те, що засобом появи найкращих у світі наукових відкриттів є звернення до ідей марксизму-ленізму-сталінізму з повним відторгненням будь-яких зарубіжних наукових теорій. Це мало фатальні наслідки для більшості наук і долі науковців, за винятком фізики, куди Т. Лисенку категорично заборонили втручатися керівники СРСР, яким надто потрібна була ядерна зброя.

У зарубіжжі ще у 1953 р. викликало цікавість оприлюднене повідомлення про відкриття аспірантом з Канади Джеймсом Оулдсом та помічником-студентом Пітером Мілнером «системи задоволення» та її «вмикача», розташованих у підкірковій зоні мозку людини і розвинених тварин. Метою їх дослідів було дослідження умовних рефлексів методом введення електродів у мозок щурів й подальшого штучного збудження мозку поданням на них невисокої електричної напруги. Після першого ж електрошоку тварини вперто займали те місце у клітці, де він їх застав. Дослідники здогадалися, що відчуття тварин були настільки приємними, що вони просто бажали його повторення. У разі надання їм можливості самостимуляції (вони могли подавати імпульс натисканням лапки на маленький ключ типу телеграфного), щурі робили це

щосекунди до повнісінького виснаження (пишуть, що вмирили вони з дуже задоволеним виразом на мордочках).

Цей та сотні подібних дослідів, що поступово виявили більшість тонкощів діяльності системи задоволення (рекомпенсації), дали змогу частині зарубіжних психіатрів (наприклад, доктору Лейбовичу зі США) сформулювати засновану на цих дослідях і досить логічну гіпотезу про природу емоції кохання ([14] та ін.).

Гранично спрощуючи і скорочуючи її виклад, вкажемо, що схема виникнення і розвитку цієї емоції виглядає наступним чином:

- початковий період від першої зустрічі і погляду до більш чи менш (за рідких побачень) швидкого виникнення захопленого-радісного «стану Ромео і Джульєтти»;
- індивідуальної тривалості період стійкого зв'язку на основі взаємних позитивних емоцій;
- згасання інтенсивності емоційної взаємозалежності аж до нейтрального (ба, нерідко й негативного) ставлення.

Не згадуючи про всі публікації К.В. Корсака на теми впливу емоцій на поведінку Хомо, наведемо його інтегральне наукове досягнення — графік активності «системи рекомпенсації» упродовж життя людини, розпочинаючи з моменту народження (рис. 1).

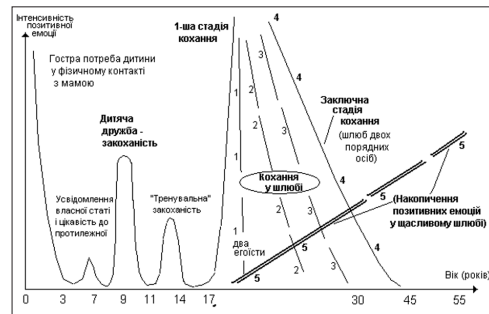

Рис. 1. Нерівномірність активізації «системи задоволення» упродовж життя Хомо

Графік не претендує на особливу точність, адже існує закон варіативності ха-

рактеристик та індивідуального ритму розвитку кожної людини. Разом з тим, на ньому відтворені головні стадії життя й найбільші емоційні сплески. Перший з них являє собою гостру фізіологічну потребу немовляти у якомога частіших фізичних контактах з матір'ю, за відсутності яких немислимо значні психічні та фізіологічні розлади аж до комплексної хвороби (т.зв. «госпіталізму»).

Після «відділення» дитини від мами та усвідомлення приналежності до певної статі йде у віці 6-7 років не надто тривалий період підвищеного зацікавлення особами протилежної статі. Набагато важливішим є наступний емоційний максимум, що відповідає формуванню дитячої дружби, яка у природній нормі передбачає ціложиттєву тривалість. У цей же період відбувається (насамперед — серед абсолютної більшості хлопчиків) формування територіального ієрархічного об'єднання. Як відкрили і вивчили етологи, утворення подібних пірамідальних структур і формування між її членами глибокої дружби і довіри, що має подібну до стану закоханості молекулярну основу, гарантує єдність племені (чи іншого фундаментального об'єднання людей) і його спроможність успішно боротися з іншими племенами за життєвий простір і ресурси живлення.

У підлітковому віці на фон дитячої дружби накладається «тренувальне» захоплення особами протилежної статі, яке — це вже індивідуальне — може мати найрізноманітнішу інтенсивність емоціонального сприйняття і переживання. Труднощі для підлітків особливо значні з тієї простої причини, що саме у цей момент для ще не сформованого дорослого виключно важливим стає знак (позитивний чи негативний) ставлення з боку оточення — референтної групи ровесників, батьків і рідних, учителів та інших педагогічних працівників тощо. Все це ускладнюється принаймні удесятеро з тієї причини, що у роки «підліткової кризи» докорінно перебудовуються структури мало не 80% об'єму головного мозку, що робить його почасти дисфункціональним.

У старшої молоді з майже «перебудованим», але ще не до кінця «професіоналізованим» головним мозком, також вистачає власних проблем. Це «вік кохання», впродовж якого стан Ромео і Джульєтти — цілком нормальне і не таке вже й рідкісне явище. Рамки статті не дають змоги набагато розширити подібні пояснення, до того ж, навіть повне оволодіння нейрофізіологічними відкриттями й етологічними знаннями не гарантує цілковито успішного подолання «підліткової кризи», вирішення будь-якої проблеми стосунків з особами протилежної статі, максимальну тривалість шлюбу, міцність сім'ї та ін. Надто багато сторонніх об'єктивних і суб'єктивних чинників і впливів впливають на Ромео і Джульєтту та їхні стосунки.

Як свідчить рис. 1, інтенсивність позитивної емоції у піку стану Ромео і Джульєтти близька до нескінченності. А от подальший розвиток подій після шлюбу визначається індивідуальними рисами його учасників. Наприклад, два переконаних егоїсти з такою запеклістю вміють створювати один одному прикроші, великі й малі негативно-емоційні «поранення», що від справжнього кохання дуже швидко лишаться жалюгідні рештки і здивовані згадки.

Все кохання в цілому має наркотичну основу: на 1-ій стадії мозок створює і використовує речовини з групи ендорфінів, які викликають справжній «форсажний режим» усіх фізіологічних систем (за виключенням посилення аналітично-прогностичних спроможностей головного мозку). Роки спільного життя у шлюбі проходять під впливом «нефорсажних» речовин з групи опіатів: приємність стабільна, адаптація розтягується на роки, емоційні збурення перестають бути небезпечними.

У сучасному «дорослому» житті найпоширеніші ті варіанти шлюбу, що відзначаються емоційною асиметрією його учасників, їх неспроможністю створювати партнеру виключно і лише позитивні емоції. Залежно від сили волі і терплячості того, хто більше страждає від негативних дій «другої половинки», відбувається ослаблення за-

коханості по лініях 2, 3 та інших подібних. Лише у разі об'єднання у шлюбі порядних осіб тривалість кохання виявляється максимальною і сягає визначених природою меж — віку втрати жінкою спроможності народжувати виключно здорових і міцних дітей (десь понад 40 років...).

Гіпотетично найкращим ми вважаємо той варіант, коли порядні люди ще й добре обізнані з досягненням згаданих вище наук, тому увесь свій інтелект і природний артистичний талант скеровують на створення «раю в родині», накопичуючи все більшу і більшу суму взаємних позитивних емоційних дарунків (подвійна лінія 5). У цьому разі шлюб на його початку виявляється природно захищеним особливостями стану Ромео і Джульєтти, а у зрілому віці — радістю довготривалих та успішних зусиль зі створення і підтримки «райської» атмосфери в родині.

Заторкнута нами тема, очевидно, широка мало не до безмежності. Доцільно було б детально розглянути порівняно нову «теорію послідовних моногамій», яка стверджує, що з «міркувань захисту біологічного виду Хомо» Природа «запланувала» можливість не одного «піку кохання», відтвореного на рис. 1, а щонайменше двох ([15] та ін.). Другий припадає на інтервал початку «третього віку», який на побутовій мові позначається словами «сивина — в бороду, а біс — в ребро». Однак, виклад необхідних аналізів виходить за можливі межі нашої статті

4. Висновки з дослідження

Головними з них ми вважаємо наукове доведення існування, великої тривалості і високої інтенсивності емоційного стану закоханості, застосованого природою для створення дуже міцного зв'язку чоловіка і жінки на основі глибокої взаємної приємності, вдячності та пестощів. Людина не може сподіватися у своєму емоційному житті на «цукерку», яка була б і більшою, і «смачнішою» від кохання. Тільки воно пов'язане з багатьма роками постійного перебування «на сьомому небі», які є незрів-

нянно тривалішими і ціннішими, як короткі спалахи фізіологічної розрядки (той самий «секс») чи інші варіанти приємності.

Очевидним злочином перед дітьми й онуками є сучасне несерйозне ставлення дорослих до інформування молоді про природу і цінність емоційних станів людини. Задовго до необмеженого надання дітям інформації про статеві зносини і методи досягнення оргазму, зображень оголених тіл і статевих органів «у дії», необхідно пояснити їм, що на початку своєї дорослості їх чекає зустріч з величезним і надважливим для них дивом і щастям кохання. Та на шляху до нього є перешкоди, про які необхідно знати й свідомо переборювати їх.

Наприклад, слід навчитися розрізняти кохання і «секс», розуміти велику цінність для себе і перевагу над усім іншим (вторинним і додатковим) справжнього і довготривалого кохання, емоційного стану Ромео і Джульєтти. Ще задовго до постання вибору «негайно у ліжко — пізніше у ліжко» підлітки і молодь мають бути прекрасно інформованими насамперед про емоційні наслідки для себе обох цих рішень, про вплив їх на все життя, на можливість щастя кохання і сімейного співжиття. Адже очевидно, що помилкове сприйняття «сексу» як найвищої життєвої цінності й ознаки дорослості дівчинкою чи хлопчиком та застосування цього висновку на практиці неминує ліквідує умови для нормального емоційного розвитку й досягнення нормального кохання. Вони зіткнуться з цинізмом, хворобами, передчасними пологами чи перериванням вагітності. Буде дощенту спалене і знівечене все те, що передбачене природою для перебування на «сьомому небі» взаємного кохання впродовж багатьох років, а не лічених секунд оргазму.

Коротко нагадаємо й про ще одну серйозну небезпеку для заторкнутаго нами періоду дорослішання молодих людей. Ми маємо на увазі їх помилкові уявлення про дію наркотичних — хімічних та усіх інших чинників. Якщо подібні субстанції організм Хомо створює сам й унаслідок дуже тривалої еволюції має природні обмежен-

ня на їх максимальну кількість, то канабіс, героїн, гашиш та безліч інших речовин у процесі їх використання через адаптацію мембран клітин мозку наркоман змушений «збільшувати дозу» і не зустрічається з кількісними обмеженнями.

Наслідок відомий — руйнування всієї системи задоволення і часті смерті від банального отруєння чи чогось ще гіршого. Ще у дитячому віці батьки повинні попередити своїх нащадків про те, що приєднання до інших учасників «вивчення наркотиків» матиме гарантованим наслідком втрату можливості створення сім'ї на основі кохання, адже наркотики руйнують природну «систему рекомпенсації».

Самі ж батьки повинні бути свідомими того, що кохання не має «природної звички» повторюватися з однаковою інтенсивністю багато разів. Ми хочемо порадити їм правильно оцінювати стан своїх дітей і намагатися підтримати їх у ситуації закоханості, забезпечити довготривале перебування у «сімейному раю» на основі розви-

тку і підтримки цього стану. Категорична заборона на шлюб не тільки підштовхує до суїциду, а й значно знижує позитивне емоційне тло у разі створення сім'ї у віці понад 35 років.

На закінчення нашого аналізу понять «кохання» і «любов», ще раз підкреслимо, що СНІД та інші загрози існуванню людства та його стабільному розвитку, будуть переборені швидше, якщо молоді покоління отримують від старших не купу нічим не обґрунтованих табу і хибних упереджень, а надійну і незаперечну наукову інформацію, цілковито необхідну для свідомого і безпомилкового вибору стратегії свого розвитку і дій.

Суспільство як цілісність має скеровувати свої ресурси не на збройні та інші змагання з аналогами в інших державах, а на підтримку дітей і молоді в критичні моменти, створювати, як це вже здійснено у Фінляндії чи Сингапурі, сприятливі умови для появи молодих сімей і підтримки їх планів в народженні дітей разом з продовженням професійного удосконалення і розвитку.

REFERENCES

1. **Vernadsky W.** (1925). L'autotrophie de l'humanité // Revue générale des sciences. 1925. No. 17/18. Pp. 495-502 (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k171004/f500.item.zoom>). Appeal 20-03-2022
2. **Korsak, K.V., & Korsak, Y.K.** (2014). Nooglossary as a means of noothinking and noodevelopment of humanity in the XXI century. RELGA, № 7 (280), June 17. (URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=3908&level1=main&level2=articles>) (in Russian) Appeal 20-03-2022
3. **Korsak, K.V., & Liashenko, L.N.** (2017). The hypothesis of the phenomenon of origin and distribution on the planet of the Indo-European family of languages. RELGA. — RELGA, 3(321) (in Russian) Appeal 20-03-2022
4. Every second scientific work has nothing to do with reality https://elementy.ru/novosti_nauki/164769/Kazhdaya_vtoraya_nauchnaya_rabota_ne_imeet_nichego_obshchego_s_realnostyu (15-12-2005) (in Russian) Appeal 20-03-2022
5. **Romanchikov V.I.** (2007). Basics of the scientific research. Tutorial. - Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
6. **Stechenko D.M. & Chmir O.S.** (2005). Research Methodology: Textbook. - Kyiv: Knowledge. (in Ukrainian)
7. **Sergeev A.** (2005). Science magazine named the most successful science of 2005 (URL: https://elementy.ru/novosti_nauki/165067/Zhurnal_Science_nazval_samuyu_ushpeshnyuyu_nauku_2005_goda) (in Russian) Appeal 20-03-2022
8. **Rossano M.J.** (2003). Evolutionary Psychology. The Science of Human Behavior and Evolution. USA, John Wiley & Sons, Inc.
9. **Dolnik V.R.** (2004). The naughty child of the biosphere. Conversations about human behavior in the company of birds, animals and children. 4th edition, supplemented. - St. Petersburg: CheRo-on-Neva, Petroglyph. (i Russian)
10. **Korsak K.V.** (2015). "Ukrainian idea - XXI" - the spiritual basis of the Fatherland / Worldview — Svitoglyad. No. 2. pp. 38-45 (in Ukrainian)
11. **Yarkevich I.** The story of one little Russian thing (URL: <https://yarkevich.livejournal.com/531026.html>) 10-02-2020 (in Russian) Appeal 20-03-2022
12. Encyclopedia of education (2008). / Acad. ped. Sciences of Ukraine, leading editor. V.G. Kremen'. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
13. **Korsak K.V.** (2000). On the way to understanding the nature of the emotion of love / Scientific World — Naukovy Svit. No. 6, pp. 36-38 (in Ukrainian)
14. **Renaud J.** (1983) Des médicaments contre les chagrins d'amour. Science et Vie, juin 1983, N 789 (URL: <http://www.varvar.ru/arhiv/texts/renaud1.html>) 10-02-2020
15. **Aleksandrova D.** Mind games: why we choose monogamy (URL: <https://diletant.media/articles/37097770/>) (2-09-2017) In Russian. Appeal 29-03-2022

Діна КОЗОБРОДОВА

кандидат філософських наук, докторант,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова,
м. Київ

Ключові слова: соціальна реальність, цифровізація, психомірність, нелюдномірність, новітній холістичний підхід, психосинергетика, нова філософська категорія «ціле в цілому/ ціле-в-цілому».

У статті досліджується проблема виникнення нового ефекту, який виникає в умовах змін/трансформацій у соціальній реальності під впливом занадто нелюдномірної цифровізації, що набуває форму перенапруження людини. Цей ефект поширюється майже на усі сфери соціальної реальності та на життя людини в цілому. Через це цифровізація негативно впливає на ціннісний, людномірний та психомірний світ людини, у тому числі крізь суб'єктивний соціальний досвід. І якщо поріг впливу цифровізації вище ніж поріг психомірності людини, то це стає однією із проблем сучасності. Для пошуку шляхів вирішення цієї проблеми нами пропонується використання новітнього холістичного підходу, який представлений у постнекласи-

УДК: 159.923.3:001.82:61

DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).09

ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ ЇЇ ПСИХОМІРНОСТІ

© Козобродова Д., 2022

ці та пов'язаний з психосинергетикою. Цей підхід реалізовано у формі концептуальної моделі «ціле в цілому/ціле-в-цілому» (новій філософській категорії). Він дозволяє створювати нові умови для дослідження даної проблеми як нелюдномірної, а також пояснювати поведінку психомірних систем/середовищ, у тому числі й соціальних як різновиду психомірних. Таким чином, цей підхід дозволяє розширити поле соціально-філософських досліджень, запроваджуючи новий вимір соціальної реальності — психомірність.

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність нашого дослідження обумовлена виявленням нового ефекту, пов'язаного з впливом на психомірність соціальної реальності — занадто нелюдномірного прояву цифровізації.

Останнім часом, в умовах зміни/трансформації в соціальній реальності ми спостерігаємо новий ефект, який проявляє себе у формі перенапруження людини. На нашу думку, у цьому ефекті присутня проб-

лема, яка полягає в тому, що психомірне навантаження в цієї сфері (сфері цифровізації), тобто поріг впливу цифровізації, перебільшує поріг психомірності людини. Останнє розглядається як аспект соціальної реальності, що демонструє її психомірність. Визначений ефект розповсюджується завдяки психомірності на усі сфери соціальної реальності, які пов'язані з життям людини та її діяльністю. Це демонструє негативний вплив цифровізації на ціннісний, людиномірний та психомірний світ людини, включаючи суб'єктивний соціальний досвід, що висвітлює проблему і дозволило сформулювати мету, яка полягає в пошуку рішення цієї проблеми.

Мета та завдання дослідження. Мета статті: розкрити сутність негативного впливу цифровізації на ціннісний, людиномірний та психомірний світ людини через її суб'єктивний соціальний досвід на намітити шляхи пошуку вирішення визначеної проблеми. Досягнення мети ми вбачаємо у використанні новітнього холистичного підходу «ціле в цілому/ціле-в-цілому» (новій філософській категорії) Єршова-Бабенко І.В. [3; 7; 15;]. Його використання задає нові умови дослідження такої проблеми як нелюдномірності цифровізації а також поведінки психомірної системи/середовища та соціальної реальності як психомірної. Також, це розширює поле соціально-філософського дослідження [8; 9; 14].

У контексті поставленої мети даного дослідження, вирішення потребують наступні завдання:

- 1) конкретизація можливостей означеного підходу;
- 2) демонстрація нових особливостей соціальної реальності – психомірних;
- 3) розкриття сутності та змісту понять «психомірність» та «психомірне середовище»;
- 4) розгляд суттєвого розвитку змісту поняття «соціальна реальність».

Огляд літератури. Питання, що пов'язані зі сформульованою проблемою та метою пошуку її вирішення в даній статті, буде розглянуто у наступному понятійному тезаурусі:

- 1) соціальна реальність;
- 2) психомірність;
- 3) поріг впливу цифровізації на психомірність людини та на соціальну реальність;

4) психомірне середовище/система.

У філософській, соціально-філософській та соціально-гуманітарній літературі в останні два десятиріччя намітилась певна множина позицій щодо розуміння різними авторами поняття «соціальна реальність». Так, наприклад, один із авторів на початку нульових років ХХ століття визначає соціальну реальність, як «найбільш складний вид реальності, що представляє собою систему об'єктів з яким взаємодіє соціальний суб'єкт. Вона є середовищем його формування, об'єктивною умовою його існування і безпосереднім предметом соціальної творчості. Виступаючи як даність, соціальна реальність є і результат власної діяльності будь-якого соціального суб'єкта, і соціальний простір його діяльності, який може бути описаний як освоєння і присвоєння соціального світу» [14, с. 37-40].

Вже наприкінці 90-х рр. ХХ століття американський соціолог польського походження П. Штомпка аналізує соціальну реальність в аспекті темпу змін та їх динаміки. Автор підкреслює, що соціальна реальність є така, яка представляє собою динаміку, потік змін різних швидкостей, інтенсивності, ритму та темпу. Також він вважає, що онтологічно суспільство не може існувати в незмінному стані [19, с. 27]. Для нас це має значення, оскільки корелює з нашим поглядом на соціальну реальність як відкриту нелінійну систему/середовище, яка самоорганізується, яку ми розглядаємо у контексті постнекласики та психосинергетики. Даний автор став одним з перших авторів, у якого ми зустріли позицію динамічних змін у суспільстві щодо трактовки поняття соціальної реальності. Також він заклад основні теорії соціального становлення, яка вважається однією з складових сучасної теорії соціальної самоорганізації, що продовжила свій розвиток у роботах українського соціолога

Л. Бевзенко на початку нульових років ХХІ століття [1].

З іншого боку поняття «соціальна реальність» розглядається деякими авторами як набір символів, понять та категорій, якими людина користується «всередні себе» на рівні суб'єктивної психомірності та у своїй соціальній діяльності. Наприкінці 90-х років ми зустрічаємо теоретичний погляд відповідно до якого, наприклад, в загальному універсальному сенсі деякі автори підкреслюють, що будь-яке суспільство – це раціонально відображена в системі понять та категорій соціальна реальність, тобто встановлена система відносин між людьми в процесі їх життєдіяльності. Також вважається, що суспільство є цілісним та автономним по відношенню до життя людей, які його складають, воно розвивається по своїм законам, які також можливо розуміти як закони історії. Підкреслюється, що головний момент соціальної реальності – це взаємодія індивідів [17, с. 117].

Як бачимо, позиції деяких цитованих авторів асоціюються з позиціями британських та французьких соціологів середини ХХ ст., таких як З. Бауман, П. Бурдьє, Є. Гідденс, Р. Бхаскар. У найбільш широкому сенсі з точки зору постнекласики, наприклад теорії самоорганізації, вважається, що суспільство/соціальна реальність являє собою нелінійну особого типу складну систему, стан якої забезпечується взаємодією зовнішнього та внутрішнього середовищ [10, с. 46-47]. Це твердження може бути розширено, якщо додати що соціальна реальність може досліджуватися як та що має психомірний характер, та може бути як системою, так і середовищем.

У даному дослідженні ми розглядаємо соціальну реальність у контексті психосинергетики, тобто як таку, що має психомірний характер. Під психомірним характером соціальної реальності ми розуміємо те, що будь який соціум створений людиною – групою, родиною і т. ін., а їх соціальна діяльність визначається психомірністю людини, її особистістю та особливостями її психіки та психічної діяльності, психічного стану.

У психосинергетичному трактуванні психіка людини розглядається як відкрита нелінійна система/середовище, що самоорганізується [2, с. 124; 15]. І оскільки соціальна реальність створена завдяки діяльності людей, то така реальність може розглядатися нами як система/середовище того ж класу, що і психіка людини. При цьому ми акцентуємо увагу на психомірності даного середовища. У першу чергу у зв'язку з тим, що вона представляє собою продукт психічної діяльності людини, тобто є її реалізацією в соціальній сфері, являє собою психомірний продукт, продукт психомірної якості.

На думку українського методолога, автора психосинергетики І. В. Єршової-Бабенко виникає ефект який ми досліджуємо при вирішенні завдань щодо проблеми цифровізації. Це межі того поля діяльності людини, яку дійсно потрібно зробити нелюдиномірною через необов'язковість присутності там людини завдяки цифровізації цього поля людських функцій і зберігаючи при цьому безпеку для людини (коефіцієнт/критерій людиномірної безпеки) [3, с. 244]. Мова йде про поле діяльності людини, де цифрові технології чинять негативний вплив на психоемоційний стан людини та її соціальний досвід. Додамо у світлі цього аспекту критерій/коефіцієнт психомірності. Очевидно, що зараз на перший план сучасної науки виходить розвиток таких галузей знання як техно- і нейронаука, які на основі конвергенції інформаційних, біо-, нано- і когнітивних технологій спрямовані як на створення штучного інтелекту, людино-машинних інтерфейсів, систем машинного навчання, так і винахід нових гібридних (на основі синтезу неорганіки і органіки) матеріалів і систем різного рівня функціонування, тощо.

Виходячи з вищевикладеного, треба констатувати, що людина вже зіткнулася зі складністю, а також зі своєю неготовністю до нових умов соціального життя, що стрімко змінюється. Це умови, в яких цифровізація часом перетинає допустиму межу психомірності як новий сучасний аспект соціаль-

ної реальності. Розглядаючи питання цифровізації, І. В. Єршова-Бабенко вважає, що сьогодні формується зовсім інша, нова наукова картина світу. У цю картину світу не включені, ані природа, ані людина, ані суспільство. Навпроти, у неї швидко увійшла принципово якісно інша складова – «цифра», що символізує неживе, небіологічне. Автор підкреслює символічність того, що, як відомо, саме слово «цифра», яка походить від арабської ... (sifr), означає «порожній», «нічого», «нуль» (в лат. cifra). І висловлює думку, що слово «цифровізація» можна трактувати як «спустошення» [4, с. 43]. Авторка підкреслює, що «... при всій зростаючій присутності віртуального світу в нашому житті, проте, в ньому продовжує бути присутнім і реальний світ. Більш того, і світ, який народжується із поєднання віртуального та реального, світ, який і є світом фахівця майбутнього» [4, с. 44], що є важливим для розуміння освіти майбутнього та підготовки фахівців у нових умовах цифровізованого світу.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку суспільства, особливо останні роки ми помічаємо швидкі зміни у соціальній реальності людини. Це відбувається під впливом розповсюдження цифровізації. В цих умовах ми спостерігаємо новий ефект – зростання перенапруження людини в нових соціальних умовах. З нашої точки зору більш за все це перенапруження викликано перетинаном допустимої межі напруження, яка ґрунтується на психомірності людини.

Ми пов'язуємо швидкість розповсюдження цифровізації, з одного боку, та вплив швидкості розповсюдження цифровізації, з іншого боку тому, що психомірність не має жорсткої алгоритмізації, а цифровізація на противагу цьому, базується тільки на жорсткій алгоритмізації. Також психомірність оперує до творчості людини, а цифровізація оперує до повторів комп'ютерної програми. Таким чином, зростання розбігу між психомірністю та цифровізацією призвело до появи нового ефекту соціальної реальності, який представлено перевищенням допустимого рівня розбігу.

Цей ефект викликаний поведінкою класу середовищ/систем, які за визначенням є самоорганізованими, тобто відкритими, нелінійними, дисипативними, незворотніми. Саме незворотність з точки зору авторів теорії самоорганізації [13; 15; 20] забезпечує можливість виникнення самоорганізації. Завдяки належності психомірності до даного класу середовищ/систем вона є первинною соціальною реальністю, котра має конструктивну роль та обумовлює можливість самоорганізації у психомірних системах як нелінійних. В літературі такий ефект констатується, якщо у взаємодії систем даного класу з'являється відповідний рівень порогу їх станів [21]. Наявність нового ефекту на рівні психомірності соціальної реальності людини, що трактується нами як наслідок широкого розвитку цифрових технологій, демонструє саме цей рівень розбігу.

Тобто цифровізація, яка істотно впливає на сфери соціального життя (економіка, політика, освіта, культура, комунікація, тощо), а також на свідомість людини, її психоемоційний стан і суб'єктивний соціальний досвід, як ми бачимо впливає і на психомірність соціальної реальності. На наш погляд, цифрові технології сьогодні змінюють також способи спілкування людей, систему освіти, відпочинок, впливають на соціальну активність особистості та форми її прояву, створюючи тим самим нове цифрове середовище комунікації. В цьому середовищі внаслідок нового ефекту нагальною стає проблема нових видів самоадаптації на основі самоорганізації, самореалізації і саморозвитку людини в нових умовах появи та розповсюдження нелюдимірних штучних (у тому числі і гібридних) цифрових систем, що конкурують з людиною. Тобто, якщо розповсюдження цифровізації перебільшує межу психомірності як аспекту соціальної реальності, то це стає нагальною проблемою для сучасного суспільства. Тому ми маємо з цих позицій реконструювати психомірний аспект самоорганізаційної динаміки у соціальній реальності. Це дозволяє по новому розглядати су-

часні прояви соціальної реальності у її психічному вимірі на рівні живого прояву. При цьому ми маємо враховувати особливості поведінки середовищ названого класу, бо завдяки їм виникає нова «дія психомірних механізмів як самоорганізаційних механізмів соціальної зміни» [1, с. 4]. У свою чергу ця дія пов'язана з виникненням структур, які були названі І. Пригожиным «дисипативні структури» [12, с. 8].

Для процесу появи цих структур, характерна наявність флуктуацій, але треба підкреслити що не кожна з них веде до появи такої нової структури. Як підкреслюють вчені, якщо питання належить до поведінки в рівноважній системі, то на флуктуації буде відгук, тобто реакція, і система повернеться до попереднього стану. А якщо буде нерівноважна ситуація, то флуктуації можуть посилюватися незворотніми дисипативними процесами і доводити до нових просторово-часових структур. Таким чином, ми маємо новий параметр для дослідження поведінки психомірної соціальної реальності.

Як ми побачимо далі, такі процеси як перехід психомірної соціальної реальності до сильно нерівноважного стану, призводить до ще більшого різноманіття просторово-часових періодичних структур у досліджуваній нами сфері та хаотичних ситуаціях. У такому разі, поведінка психомірної соціальної реальності досить швидко стає занадто невпорядкованою. Усі такі невірні ситуації на думку дослідників мають один загальний аспект – появу дальньої кореляції, когерентності.

У вітчизняній соціально-філософській думці існує чимала кількість робіт (Кочубей Н. В. [14], Бевзенко Л. Д. [13], Мелков Ю. О. та інші), присвячених проблемі людини в сучасному суспільстві, але разом з тим, не висвітлено питання щодо нового ефекту. Також ще є брак узагальнюючих теоретико-концептуальних робіт, що відносяться до проблеми самої людини та її природи з позицій сучасного холізму, особливо в аспекті нового та новітнього холізму, що інтегрує науковий (нейронаука, когнітивні

науки, природознавство, медицина та ін.) та філософський підходи.

Цей новітній холістичний підхід представлений у психосинергетиці, як у трансдисциплінарній галузі дослідження, присвячений дослідженню людини і похідних від психічної діяльності мозку «психомірних систем/середовищ» різної природи, у тому числі й соціальних, та розкривається у концептуальній моделі (нової філософської категорії «ціле в цілому/ціле-в-цілому»).

Поняття «психомірні середовища/системи» в комплексі з позицією «ціле в цілому/ціле-в-цілому», запропоновані психосинергетикою, виводять рівень аналізу за межі дихотомії «частина-ціле», переводячи акцент на рівень «нелінійне ціле-в-нелінійному цілому», оскільки підкреслює прояв одного в іншому таких нелінійних цілих, складних цілістних середовищ як психіка людини, її внутрішній світ, система організму, соціуму та природи [15, с. 37-41; 53-61].

Крім того, психосинергетичний підхід дозволяє розширити поле соціально-філософських досліджень, запроваджуючи новий вимір соціальної реальності – психомірність. У ньому актуальними стають такі соціально-філософські проблеми як психомірність соціальної реальності, «людин омірність»/«нелюдиномірність» продуктів діяльності людини, в тому числі представлених у вигляді різних гібридних систем «людина/робот», людино-машинний інтерфейс, роботизованих систем, нейронних мереж та навчальних машин, тобто штучного інтелекту в його різних модифікаціях і на різному рівні.

Термін «психомірність» був упроваджений у науковий обіг І. В. Єршовою-Бабенко у 2008 році. «В психосинергетиці мова йде про поняття «психомірне середовище» на кількох рівнях його розуміння. Перш за все це внутріпсихічне середовище, яке породжує сама людина всередині себе (її особистість та організм, допускаються інші внутрішньосередовищні види та механізми «пам'яті»). Також це зовнішньопсихічне

середовище як продукт відносин людини з іншими внутрішньо- та зовнішньопсихічними середовищами як окремих людей так і груп, колективів, творів мистецтва і т. ін., а крім цього, відносини людини з соціумом, природою, космосом та знаннями... Кожне із перелічених середовищ розглядається нами як складне середовище, відкрите нелінійне, що самоорганізується по визначенню, яке здатне до складної поведінки та породженню того, що складніше його самого, що здатне самостійно себе добудувати, видозмінювати...» [6, с. 18-19]. Місце психосинергетики в структурі філософії та науки кінця 20 століття дозволило автору цієї наукової галузі зробити філософський і теоретико-методологічний перехід від людиномірності як соціосинергетичності (соціальних проявів людини, розглянутих с позиції синергетики), до розгляду особистої психомірності будь-яких проявів людини та соціальності як такого, що виходить з психомірної діяльності [15, с. 62]. Також, методологія дослідження психіки людини як синергетичного об'єкту дозволила автору виділити категорії «психомірні середовища», а також «психомірність». Цей крок став тим необхідним філософським, теоретико-методологічним зв'язком, «без якого спеціалісти зупиняються на людиномірності як соціосинергетичності (соціальних проявах людини, розглянутих с позицій синергетики), не враховуючи і не розглядаючи похідну психомірність будь яких соціальних проявів людини» [15, с. 64]. З терміном «психомірність» співвідносяться, як було приведено вище, такі поняття як «психомірні середовища/системи», що характеризують людину та її діяльність: психічну, когнітивну, мозкову, соціальну і т. ін. [10, с. 48].

Таким чином пропонується принципово нова трактовка соціальної реальності людини, яка відповідає таким твердженням:

- 1) соціальна реальність є психомірною;
- 2) соціальна реальність — це психомірна дисипативна структура;
- 3) соціальна реальність — це відкрите нелінійне середовище/система синергетичного рівня, що самоорганізується;

4) соціальна реальність корелює з рівнем концепту «brain-psyche (mind/consciousness)»;

5) соціальна реальність є первинною реальністю людини в психо-соціальному аспекті її мислення, сприйняття, світогляду як системи символів, понять та категорій;

6) соціальна реальність незворотна в співвідношенні до поняття «живе», тобто в прижиттєвої фазі психіки людини, її системи психічної реальності. (Але коли ми розглядаємо культуру як одну із форм реалізації соціальної реальності поза часом життя людини, ми зустрічаємось зі зворотністю існування символів, понять та категорій. Наприклад, в науково-дослідних цілях ми можемо звертатись до значення того чи іншого поняття в історичній перспективі минулого та порівняти його з використанням в сьогоденні. В такому разі, ми оперуємо умовно зупиненими значеннями. В цьому принципова різниця між соціальною реальністю людини, яка живе зараз, яку характеризує незворотність, та штучно фіксованими значеннями понять із різних історичних епох, понять, які також залишаються у тому ж часі, і незворотною соціальною реальністю людини яка зараз живе);

7) в соціальній реальності живої сучасної людини має місце ефект порушення симетрії у часі;

8) соціальна реальність подвійна в аспекті «зворотність/незворотність»- «живе/неживе».

Висновки

Таким чином в статті сформульована проблема виникнення нового ефекту в умовах змін/трансформацій у соціальній реальності. Показано, що це відбувається під впливом занадто нелюдномірної цифровізації, що набуває форму перенапруження людини. Цей ефект поширюється майже на усі сфери соціальної реальності та на життя людини в цілому. Показано що внаслідок цього цифровізація негативно впливає на ціннісний, людиномірний та психомірний світ людини, у тому числі на рівні суб'єктивного соціального досвіду. Підкреслено, якщо по-

ріг впливу цифровізації вищий ніж поріг психомірності людини, то це стає однією з проблем сучасності.

Запропоновано за для пошуку вирішення цієї проблеми використання новітнього холистичного підходу, який представлений у постнекласиці та пов'язаний з психосинергетикою. Показана реалізація цього підходу у формі концептуальної моделі «ціле в цілому/ціле-в-цілому» (новій філософській категорії).

Також обосновано, що даний підхід створює нові умови для дослідження даної проблеми як нелюдиномірної. Можливості підходу поширені на поведінку психомірних систем/середовищ, у тому числі і соціальних, як різновиду психомірних. Продемонстровано, що цей підхід дозволяє роз-

ширити поле соціально-філософських досліджень, запроваджуючи новий вимір соціальної реальності – психомірність. Реалізовано мету, яка полягала у пошуку рішення визначеної проблеми.

Також реалізовані завдання щодо роз'яснення кола понять:

- 1) соціальна реальність;
- 2) психомірність;
- 3) поріг впливу цифровізації на психомірність людини, її соціальну реальність;
- 4) психомірне середовище/система.

Все перелічене показує що перед системою сучасної освіти з'являються принципово нові завдання. Ми розглянемо їх у наступних дослідженнях.

А деякі з них вже було розглянуто в одній з наших робіт [16].

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бевзенко Л. Д.** (2002). Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. Киев: ИС НАНУ, 437 с.
2. **Ершова-Бабенко И. В.** (1992). Методология исследования психики как синергетического объекта. Одесса: ОДЭКОМ, 124 с.
3. **Ершова-Бабенко И., Гончарова О.** (2015). Нечеловекомерные составляющие поля человекомерности. *Философия освіти*. №2(17), 243-259.
4. **Ершова-Бабенко И. В.** (2020). Проблема новой научной картины Мира. Мир «цифры» и «цифро-субъекта». *Norwegian Journal of development of the International Science*. No 44, 53-60.
5. **Ершова-Бабенко И. В.** (2015). Психосинергетика: монография. Херсон: Изд-во «Гринь Д.С.», 488 с.
6. **Ершова-Бабенко И. В.** (2020). Психосинергетика: методологический статус, теория, практика: Юбилейный сборник научных трудов проф Ершовой-Бабенко И. В. / ред.-сост. В. Б. Ханжи, Н. В. Кривцова. Одесса: Феникс, 256 с.
7. **Ершова-Бабенко И. В.** (2005). Психосинергетические стратегии человеческой деятельности. (Концептуальная модель): монография. Винница: NOVA КНУНА, 360 с.
8. **Козобродова Д. М.** (2021). Психосинергетичні засади конструювання соціальної реальності. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. Вип. 37, 42-49.
9. **Козобродова Д. М.** (2021). Антропологічний характер соціальної реальності в аспекті психомірності. *Наукове пізнання*. 2(48), 80-88.
10. **Козобродова Д. М.** (2020). Проблема психомірності соціальної реальності и ее роли в крайнее неравновесном поведении социальных сред в контексте самоорганизации. *Norwegian*

REFERENCES

1. **Bevzenko, L. D.** (2002). *Sotsyalnaia samoorhanyzatsiya. Synerhetychnskaia paradyhma: vozmozhnosti sotsyalnykh ynterpretatsyi*. [Social self-organization. Synergetic paradigm: possibilities of social interpretations]. Kyiv: YS NANU, 437 s. [in Russian]
2. **Ershova-Babenko, Y. V.** (1992). *Metodolohiya yssledovaniya psykhyky kak synerhetycheskoho ob'ekta*. [Methodology for the study of the psyche as a synergistic object]. Odessa: ODЭКОМ, 124 s. [in Russian]
3. **Ershova-Babenko, Y., Honcharova, O.** (2015). *Nechelovekomernye sostavliaushchye polia chelovekomernosti*. [Non-human-dimensional components of the field of human-dimensionality]. *Filosofii osvity*. No. 2(17), 243-259. [in Russian]
4. **Ershova-Babenko, Y. V.** (2020). *Problema novoi nauchnoi kartyny Myra*. Myr «tsyfry» y «tsyfro-subekta». [The problem of a new scientific picture of the World. The world of "numbers" and "digital-subject"]. *Norwegian Journal of development of the International Science*. No. 44, 53-60. [in Russian]
5. **Ershova-Babenko, Y. V.** (2015). *Psykhosynerhetyka [Psychosynergy]: monohrafyia*. Kherson: Yzd-vo «Hryn D.S.», 488 s. [in Russian]
6. **Ershova-Babenko, Y. V.** (2020). *Psykhosynerhetyka: metodolohycheskyi status, teoriya, praktyka: Yubyleinyi sbornyk nauchnykh trudov prof Ershovoi-Babenko Y. V.* [Psychosynergy: methodological status, theory, practice: Anniversary collection of scientific papers by Prof. Ershova-Babenko I.V.] / red.-sost. V. B. Khanzhy, N. V. Kryvtsova. Odessa: Fenyks, 256 s. [in Russian]
7. **Ershova-Babenko, Y. V.** (2005). *Psykhosynerhetycheskye strategye chelovechesko deiatelnosti*. (Kontseptualnaia model).

Journal of development of the International Science. No 45, 45-52.

11. **Кочубей, Н. В.** (2010). Синергетичні концепти в нелінійних соціально-культурних контекстах: автореф. дис. ... ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.09 – філософія науки. Київ, 36 с.

12. **Пригожин И., Кондепуди Д.** (2002). Современная термодинамика. М.: Мир, 461 с.

13. **Пригожин И., Стенгерс И.** (2014). Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: пер. с англ. Изд. 7-е. М.: Едиториал УРСС, 304 с.

14. **Терентьев И. А.** (2007). Проблема соціальної реальності в історії соціально-філософської думки. Теорія і практика суспільного розвитку. №1, 37-40.

15. **Хакен Г.** (2014). Информация и самоорганизация: Макроскопический подход к сложным системам. Изд. 3-е., испр. и знач. доп. М.: УРСС: ЛЕНАНД, 320 с.

[Psychosynergetic strategies of human activity. (Conceptual model): monohrafiya. Vynnytsa: NOVA KNYHA, 360 s. [in Russian]

8. **Kozobrodova, D. M.** (2021). Psykhosynerhetychni zasady konstruiuvannia sotsialnoi realnosti. [Psychosynergetic ambush constructing social reality]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politolohichni studii. Vyp. 37, 42-49. [in Ukrainian]

9. **Kozobrodova, D. M.** (2021). Antropolohichni kharakter sotsialnoi realnosti v aspekti psykhomirnosti. [Anthropological character of social reality in the aspect of psycho-worldliness]. Naukove piznannya. 2(48), 80-88. [in Ukrainian]

10. **Kozobrodova, D. M.** (2020). Problema psykhomernosti sotsyalnoi realnosti y ee roly v kraine neravnovesnom povedeniy sotsyalnykh sred v kontekste samoorganyzatsyy. [The problem of the psychodimensionality of social reality and its role in the extremely non-equilibrium behavior of social environments in the context of self-organization]. Norwegian Journal of development of the International Science. No. 45, 45-52. [in Ukrainian]

11. **Kochubei, N. V.** (2010). Synerhetychni kontsepty v nelineiniykh sotsialno-kulturnykh kontekstakh: avtoref. dys. ... stupenia d-ra filios. nauk: spets. 09.00.09 – filosofiiia nauky. [Synergetic concepts in non-linear socio-cultural contexts: author. dis. ... degree of Doctor of Philosophy. sciences: spec. 09.00.09 - philosophy of science] Kyiv, 36 s. [in Ukrainian]

12. **Pryhozhyn, Y., Kondeputy, D.** (2002). Sovremennaia termodynamika. [Modern thermodynamics]. М.: Myr, 461 s. [in Russian]

13. **Pryhozhyn Y., Stenhers Y.** (2014). Poriadok yz khaosa: Novyi dyaloh cheloveka s pryrodoy. [Order out of chaos: A new dialogue between man and nature]: per. s anhl. Yzd. 7-e. М.: Edytoryal URSS, 304 s. [in Russian]

14. **Terentiev, I. A.** (2007). Problema sotsialnoi realnosti v istorii sotsialno-filosofskoi dumky. [The problem of social reality in the history of social and philosophical thought]. Teoriia i praktyka suspiinoho rozvytku. No. 1, 37-40. [in Russian]

15. **Khaken, H.** (2014). Ynfarmatsyia y samoorganyzatsyia: Makroskopycheskyi podkhod k slozhnym systemam. [Information and self-organization: A macroscopic approach to complex systems]. Yzd. 3-e., yspr. y znach. dop. М.: URSS: LENAND, 320 s. [in Russian]

---

16. Andrushchenko, V., Yershova-Babenko, I., Kozobrodova, D., Seliverstova, A., Lysakova, I. (2022). Digitization of society: implications and perspectives in the context of the psycho-dimensionality of social reality psychosynergetics. No 56, 183-195.

17. Bransky, V.P. (1999). Social synergetics as a postmodern philosophy of history. Social sciences and the present. No. 6, 117-127.

18. Self-realization. Routledge Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://www.rep.routledge.com/articles/thematic/self-realization/>

19. Shtompka, P. (1993). Sociology of social change. Oxford UK & Cambridge USA: BLACKWELL.

20. Haken, H. (2010) Sinergetik in der Psychologie. G ttingen: Hogrefe.

21. Haken, H. (1996). Principles of the brain: A Sinergetic Approach to Brain Activity, Behavior and Cognitive Activity. Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag.

УДК 327.461

DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).10

МОВА ЯК ФАКТОР КОМУНІКАТИВНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Лідія КУЗЬОМЕНСЬКА

помічник ректора, Черкаський державний
технологічний університет, м. Черкаси
e-mail: kutova_lida@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-8559-4394>

© Кузьоменська Л., 2021

Ключові слова: соціокультурна зумовленість мови, логіка еволюціонування мови, комунікативна ефективність, критеріальні маркери, смислова виразність мовних засобів.

Оскільки основною конкурентною перевагою в умовах інформаційного суспільства є якість і дієвість комунікації, то тематика мови як фактору комунікативної ефективності набуває очевидної актуальності, яка потребує поліаспектного аналізу.

Предмету дослідження притаманна подвійна проблемність: перший проблемний аспект стосується труднощів адекватного й вичерпного теоретичного відображення сфер мови та комунікації як системних об'єктів; другий проблемний формат обумовлений залежністю мови й комунікації від потреб та інтересів різних суб'єктів і соціально-історичних тенденцій, які вкрай складно систематизувати, а тим більше — звести до спільного критеріального знаменника.

Однак, попри багатоманітність тематичного спектра дослідження мови як фактора комунікативної ефективності, існує потреба систематизації та ієрархізації чинників, що лежать в основі еволюціонування мови, а також її функціональних тенденцій та інструментальних альтернатив. Стаття присвячена дослідженню мови як фактора комунікативної ефективності крізь призму логіки її еволюціонування у контексті перспектив, тенденцій і викликів сучасності.

Осмислено мову як фактор комунікативної ефективності крізь призму логіки її еволюціонування, функціональних тенденцій та інструментальних альтернатив. Проаналізовано суперечливість і контраверсійність мови епохи постмодерну як засобу досягнення різних і часто навіть несумісних цільових орієнтирів комунікації.

Вичерпність і переконливість дослідження мови як фактора комунікативної ефективності залежить

від врахування етиологічної специфіки предмета дослідження, від глибини осмислення логіки його еволюціонування, а також у контексті перспектив, тенденцій і викликів сучасності. Коректне тлумачення функціонально-інструментальної специфіки мови як фактора комунікативної ефективності має враховувати дві дослідницькі проєкції: суб'єкт-

об'єктний аспект і буттєвий формат засобів та мети, маючи на увазі, що за різних обставин мова і сфера комунікації можуть бути як об'єктом, так і суб'єктом, як засобом, так і метою. Такі статусні відмінності передбачають принципово різні функціональні та інструментальні вимоги й засоби їх забезпечення.

Актуальність теми. Аспект комунікативної ефективності суспільства володіє трансчасовою актуальністю, оскільки домінування виду *Homo sapiens* обумовлене насамперед перевагами дієвого комунікативного обміну. В інформаційну епоху зазначений аспект об'єктивно й закономірно наділяється ознаками додаткової актуальності, позаяк комунікативна ефективність постає ключовою конкурентною перевагою індивіда, суспільства і людства в цілому. А те, що в основі комунікативної ефективності знаходиться фактор мови, не викликає заперечень на рівні як спеціалізованої свідомості, так і громадської думки загалом. Інша річ – що саме вважати мовою і які функціонально-інструментальні опції мають бути притаманними мові як фактору комунікативної ефективності.

Постановка проблеми. І мова, і сфера комунікації є системними об'єктами, які, згідно з принципом концептуальної симетрії, потребують системного дослідницького підходу. Натомість на практиці доводиться мати справу із сукупністю дискретних дослідницьких підходів, з осмисленням лише окремих складових системної єдності й багатоманітності. Так виникає подвійна проблема: по-перше, має місце лише часткове відображення предметної сфери на теоретичному рівні; по-друге, апріорі відсутнє уявлення про холістичний ефект взаємодії елементів у межах системної єдності. В свою чергу, теоретико-концептуальна обмеженість ставить під сумнів перспективи ефективного розв'язання проблеми на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд мови як фактору комунікативної

ефективності потребує передовсім комплексного сприйняття мови, її осмислення в сукупності і взаємодії аспектів та тенденцій, що здійснюють на її функціонування й еволюціонування істотний детермінативний вплив. Наочною ілюстрацією саме такого підходу може слугувати книга «Мислячи як лінгвіст: вступ до науки про мову», яка знайомить зі специфікою, особливостями й закономірностями наукового мислення щодо мови [20].

Останнім часом значного поширення набув напрям дослідження мови як засобу забезпечення популістських потреб, оскільки цей аспект істотно корелює з комунікативними перспективами мови [16]. У книзі «Популістська маячня» Неева Парвіні осмислює феномен популізму як низхідний мегатренд суспільно-політичної комунікації [17]. Згідно з аргументацією автора, трансісторичний парадоксальнізм полягає в тому, що забезпечення справжніх інтересів народу здебільшого не потребує жодної популістської риторики, а якщо вона трапляється, то в переважній більшості випадків робить ведмежу послугу перспективам розвитку суспільства за оптимальною моделлю.

У книзі «Чиста мова: розкриття метафор та відкриття думок» фахівці в галузі символічного моделювання Венді Саліван та Джуді Різ пропонують своєрідний маршрутизатор для розуміння метафоричності людського сприйняття [21]. Цю працю можна вважати подальшою розробкою концептуалістики «чистої мови», започаткованої в 1980 – 90-ті роках психотерапевтом Девідом Гроувом, коли він намагався знайти ефективні способи роботи з жер-

вами травм засобом «вшанування мови клієнта». Такий підхід постає каналом доступу до найглибших рівнів спілкування людей, завдяки чому сутність проблем розкривається на ранніх стадіях і виникає можливість створення дієвих стратегем допомоги.

Загалом слід зазначити, що останнім часом метафористика позиціонується одним із основних ресурсів поглиблення комунікативної глибини мови. Показовою в цьому сенсі є резонансна праця «Метафори на рівні розуму: джерела варіацій у втіленій метафорі», в якій Жанет Літлмор привертає увагу до специфіки феномена репрезентації абстрактних понять за посередництва метафор [14]. Приміром, поширена на рівні наукового дискурсу тематика руху в часі вживається в метафоричному сенсі: вона використовує неметафоричний рух у просторі для метафоричних аналогій руху в часі. Авторка зазначає, що ключового значення для коректного й глибокого сприйняття метафор набуває життєвий та комунікативний досвід людей.

Ендрю Готлі досліджує мову метафори й різницю між буквальною та метафоричною мовою, засоби реалізації метафор у текстах, а також виявляє особливості інтерпретації метафор відповідно до соціокультурного контексту [11]. Автор пропонує модель для розуміння того, як метафори працюють у реальних комунікативних ситуаціях, яким є смисловий і значеннєвий діапазон метафор, їх семантичний ресурс.

У книзі «Війни метафори: концептуальні метафори в житті людини» Реймонд Гібс виходить із концептуального засновку, що метафори можуть бути не лише специфічними й вузькоприкладними комунікативними інструментами, а й фундаментальним засобом пізнання у вигляді концептуальних метафор, які формують креативно-інноваційну основу мислення, культури й мистецтва [10].

Істотним дослідницьким напрямом комунікативної ефективності мови слід визнати тематику зловживання потенціалом мови у формі тенденційності, упередженості, зведення рахунків, навіювання, маніпуляцій тощо [7; 19]. Своєрідним відгалуженням цього дослідницького мегатренду є аспекти відповідності мови критеріям

істини, смислової прозорості й адекватного віддзеркалення буттєвих реалій [3; 9; 15].

Спільним недоліком різнопрофільного компендіуму дослідницьких зусиль, скомпільованих на мову як фактор комунікативної ефективності, слід визнати частковий підхід до теоретико-праксеологічної проблеми, яка є достеменно системною. Відтак, пріоритетного значення набуває потреба систематизації та ієрархізації чинників, які мають детермінативний вплив на предмет дослідження.

Постановка завдання. З огляду на зазначену потребу необхідно проаналізувати мову як фактор комунікативної ефективності в сукупності й взаємозумовленості з тими аспектами, тенденціями й проблемними викликами, які утворюють поле теоретико-концептуальної напруги довкола предмета дослідження.

Виклад основного матеріалу. Цінність і значущість мови як соціокультурного явища полягає у виконанні нею комунікативних функцій, а якщо взяти конкретніше, то в її комунікативній ефективності. Динаміку нарощування комунікативної ефективності можна простежити в різний спосіб і з використанням різних критеріальних маркерів, проте найбільш повно й показово цей аспект утілюють у собі еволюційні перипетії мови, які постають своєрідною квінтесенцією комунікативної ефективності в її як траншчасовому, так і конкретно-часовому форматі.

Еволюціонування як мови загалом, так і мовних інструментів і засобів зокрема, відбувається внаслідок детермінативного впливу двох факторів логічного гатунку – логіки внутрішньої та логіки зовнішньої.

Логіка внутрішня віддзеркалює закономірності становлення мови в часі й просторі як самодостатнього соціокультурного фактору. Перевагою і водночас недоліком такого підходу є його ідеалізаційний дослідницький фільтр, відповідно до якого мова як предмет дослідження позиціонується як онтологічно суверенне й автономне явище, спроможне повноцінно функціонувати на власних етиологічних передумовах, принципах і цільових орієнтирах.

На відміну від внутрішньої логіки, детермінанта зовнішньої логіки еволюціону-

вання мови підкреслює функціонально неповноцінний, підлеглий, не *суб'єктний*, а *об'єктний* статус мовних інструментів і засобів, що автоматично означає недостатність і навіть апріорну збоченість, згубність внутрішніх детермінант розвитку мови; натомість акцентується увага на зовнішніх чинниках — зокрема й насамперед на соціокультурних тенденціях, а також на інтересах і потребах носіїв мови й загалом тих, хто в контексті мови як об'єкта володіє функціональним статусом суб'єкта.

У цьому контексті слід зазначити, що регламентні норми для мови не можуть задаватися певною картиною світу (світоглядною, аксіологічною, деонтологічною тощо), як, зрештою, і будь-яким іншим явищем, наділеним, як і мова, лише *об'єктним* статусом: лише *суб'єктність* може розраховувати на підпорядкування своїм потребам мовних ресурсів.

Суб'єктний статус мови доволі обмежений і умовний: він полягає лише в інерційній спонтанності застосування мовних засобів і в такому, з дозволу сказати, «підпорядкуванні» носіїв мови самій мові. В абсолютній же більшості випадків мова постає класичним об'єктом — повністю підпорядкованим суб'єктам мовлення і залежним від них у найдрібніших онтологічних, інструментальних і функціональних деталях. Так само не суб'єктом, а об'єктом мова є у випадку комунікативного засобу чи пак — елемента системи комунікації.

В таких випадках мова взагалі опиняється в ситуації подвійного підпорядкування, позаяк ефект підлеглості суб'єктам-носіям мовлення доповнюється й посилюється підпорядкованістю регламентаційній нормативності й стереотипізованим очікуванням наявної системи комунікації, яка хоч і не є повноцінним суб'єктом, проте володіє перевагами системності, з якими мова як елемент цієї системи не може не рахуватися.

Згідно з поширеним стереотипом, мова відображає культуру та світогляд — тобто є класичним прикладом *об'єкта й засоба*, виконує функцію того інструмента, завдяки якому досягається *мета суб'єкта (носія мови)* сприймати дійсність гранично ви-

разно, коректно й ефективно. Втім, мова є не лише інструментом для репрезентації мислення і втілення потреб мислення — мова, в свою чергу, також формує мислення, перетворює його за власними стилістичними лекалами.

Попри те, що детермінанта зовнішньої логіки еволюціонування мови є більш аргументаційно переконливою, ніж детермінанта внутрішньої логіки, тим не менше, вона також не позбавлена недоліків, основні з-поміж яких полягають у стихійному ігноруванні внутрішньої логіки й закономірностей функціонування мови, а разом із тим — і значущості багатьох причинно-наслідкових зв'язків, які регулюють життєдіяльність і функціональну динаміку мовної сфери будь-якого соціокультурного та конкретно-історичного формату.

Принагідно зазначимо, що чи не найбільший внесок в осмислення логіки, принципів і закономірностей еволюціонування мови зробила алармістська книга Стівена Пінкера «Мовний інстинкт: як розум створює мову» [18]. Автор аргументовано ототожнює мову з інстинктом, створеним функціональними вимогами еволюції. Мова як продукт еволюції для людини функціонально когерентна павутині павуків та ехолоту кажанів.

Важливим аргументаційним і критеріальним маркером еволюційної взаємодії мови та комунікації слугує фундаментальна праця Ерні Лепоре та Баррі Сміта «Оксфордський довідник з філософії мови», яка охоплює розлоге тематичне поле — в діапазоні від природи мови до соціокультурної специфіки її значень, а також принципової кореляції філософії мови з носеологією, психологією, лінгвістикою та логікою [13].

Комунікативна ефективність мови істотно обумовлена не лише її еволюційним досвідом, а й динамікою сучасної функціональної диверсифікації. В цьому сенсі варто взяти до уваги, що «мова володіє як інтегративним, об'єднавчим механізмом соціально-цивілізаційної дії, так і диференційно-розмежувальним, демаркаційним. Це подібно до сірників: за їх допомогою можна розпалити багаття й зігрітися, а можна підпалити хату. Все залежить від уміння та розважливості» [2, с. 568].

У японській мові існує термін, яким позначають одночасно зелений та синій кольори. Чому попри однаковий діапазон зорового сприйняття кольорів японці та українці вважають за доцільне різні кольорові номінації? Візьмемо ще один приклад: в українській мові є окремі терміни для темного та світлого відтінків синього, натомість англійська частина людства послуговується єдиним термінологічним маркером – «blue». Чому? Відповіді для цих та їм подібних «чому?» слід шукати в соціокультурній специфіці та в особливостях повсякденної рутини соціальних груп. Саме така причина лежить в основі того, чому в багатьох народів, що мешкають на берегах морів, існує більше десяти назв моря, кожна з яких відповідає певному стану морської стихії, натомість суходільні етноси обмежуються однією-двома назвами невідомих їм великих водойм.

Останнім часом значних смислових і критеріальних корекцій зазнає вербальна форма, яка донедавна вважалася єдиним і безальтернативним утіленням мови як соціокультурного феномена й комунікативного інструмента. В наш час усе частіше доводиться мати справу із слухними зауваженнями з приводу того, що вербальна форма мови надає інформаційно-комунікативному повідомленню надмірної дискретності й статичності, позбавляючи його системної цілісності та тієї єдності багатоманітностей, яка лежить в основі будь-якого комплексного явища й процесу.

У цьому ж контексті знаходиться англійська формула переваги справжнього мистецтва перед ремеслом слів: «one picture million words» (себто одна картина може бути втіленням мільйона слів). Це не означає, що вербальний формат мови приречений на ремісничу рутину практичного втілення – ні, мові у вигляді слова цілком до снаги підніматися до найвищих мистецьких висот, однак за самою внутрішньою природою, етиологією вербальний формат мови вочевидь апріорно поступається живопису й музиці в спроможності, так би мовити, «системного охоплення буття». Саме з цієї причини англійський вердикт «motivational pictures more powerfull

than words» (мотиваційна картина справляє більше враження, ніж слова) не викликає заперечень навіть у середовищі фахівців, чие респектабельне ставлення до вербального формату мови не викликає жодних сумнівів.

Наша сучасність є свідком критеріальної релятивізації мови. Добре, що це саме той рідкісний випадок, коли релятивність має позитивну конотацію і значні гносеологічні перспективи. Чи не найбільш популярним трендом сьогодні є мова тіла, теоретико-прикладна інтрига якої полягає в тому, що мікроміміка реєструє ключові емоційні витоки. На цьому дослідницькому напрямі визначення внутрішніх намірів за зовнішніми виявами спеціалізуються не лише психологи-біхевіористи, а й фахівці в галузі культурології, соціальної філософії, соціології, політології тощо. Фактично йдеться про міждисциплінарну сферу знань і багатомільярдний бізнес із рентабельністю, рівень якої є безпрецедентним для гуманітаристики.

У статті «Від науки до літератури» (1967) Ролан Барт зазначав, що наукова мова – це різновид відчуження мови, який, як і кожне відчуження, потребує подолання. Попри те, що з моменту оприлюднення цієї концептуальної сентенції минуло понад півстоліття, вона й досі має репутацію надміру радикальної і анархістської, хоча насправді логіка її викладення була доволі простою і неспростовною: будь-який профільний сегмент мови (і науковий сегмент також) є частковим, а відтак – і недостатнім, тобто таким, що потребує доповнення, урівноваження, балансуючого доповнення іншими мовними засобами.

У «Нульовому щаблі писемності» Ролан Барт зазначав, що формально єдина мова постає сукупністю багатьох соціолектів, кожен з яких відрізняється власною ієрархією смислів і значень, якими наповнені соціально резонансні слова [4]. Автор інтерпретує писемність опрідметненою у формі мови соціокультурною сіткою, яка знаходиться між індивідом та дійсністю, спонукаючи сприймати реалії під певним кутом зору і в контексті певної ієрархії значущості. Писемність – це своєрідний код

тексту, який за рівнем досконалості може перебувати в найширшому діапазоні – бути складним, простим, примітивним тощо.

Якщо текст – це галактика значень, то твір постає втіленням ефекту тексту. Ролан Барт відреккомендував «твором» те, що Юлія Крістева позначала терміном «фенотекст»; в свою чергу бартівський «текст» змістовно тотожний «генотексту» Крістевой: генотекст – це неструктурована смислова множинність без комунікативної мети, суб'єктності, центра та периферії (всі ці недоліки компенсуються й набувають змістовної структуризації на рівні фенотексту).

На думку Ролана Барта, разом із твором ми засвоюємо певний «порядок культури», стереотипи відповідного соціокультурного середовища. Цьому сприяє сугестивний, навіювальний потенціал кожного твору, його примусова функція. Натомість текст постає своєрідною *у-тонією* (в етимологічному розумінні) – тобто «островом прятунку», на якому відсутні соціокультурні привілеї і кожен соціокультурний «голос» апріорі рівноправний іншому, а свою перевагу він може довести (якщо зможе!) лише апостеріорі – за результатами аргументаційної та інтерпретаційної переконливості в процесі транспарентного дискурсу.

Ключового значення набуває фактор соціолекту – типу писемності й способу знакового закріплення соціокультурних уявлень. Сумірним за світоглядно-інтерпретативною значущістю є хіба що соціокультурний код, який віддзеркалює досвід «змістовно-символічного відлуння» всього попереднього соціокультурного досвіду. Код – це, висловлюючись терміном математики, той спільний знаменник змістовних критеріїв, принципів і алгоритмів функціонування, який робить можливим сутнісне розуміння і порівняння різних зразків, явищ і тенденцій.

Ідея наявності універсального коду мовлення (метамови) передбачає принципову можливість як кодування, так і розкодування, декодування й т. п. будь-яких мовних повідомлень, подання їх у зрозумілому форматі для представника кожної соціокультурної і мовної ойкумени, для будь-

кого. Згідно з Роланом Бартом, критика твору – це певна метамова (мова-суб'єкт), засобами якої здійснюється критичний аналіз мови твору (мови-об'єкта). Підсумовуючи, слід зазначити, що ідея метамови є своєрідною Чашею Граалю, *idea fixe* як філософії мови зокрема, так і мовознавства загалом. Можливо, втілення такої *idea fixe* й викликає сумніви, проте істотність регулятивно-цілепокладаючого значення цієї ідеальної моделі сумнівам не підлягає.

Консенсусний статус в усіх прошарках сучасного суспільства має теза, згідно з якою на мову покладається насамперед функція виробництва й формалізації (насамперед і в основному вербальної) смислів. Одна з основних проблем полягає у відсутності консенсусу щодо діапазону й ієрархії смислів ключових явищ, тенденцій і перспектив. Більше того, мають місце значні різномісненні смислу як такого, його відсутності, а також абсурду як своєрідного антисмислу, девальвації смислової критеріальності, практичної дискредитації теоретичної нормативності смислу. За таких обставин виконання мовою функції виробництва й формалізації смислів апріорі набуває суто смакових, волюнтаристських і тенденційних ознак, яким важко претендувати на науковий статус об'єктивності й неупередженості.

Безперечно, ефективність функціонування суспільства сучасного формату перебуває в безпосередній залежності від специфіки комунікативної сфери [1]. За цих обставин актуалізується фактор якості комунікативних обмінів. Жак Лакан стверджував, що смислові й аксіологічні наголоси вкорінені в «соціальному безсвідомому», в його історичній і соціокультурній специфіці. Іншими словами, кожен конкретний історичний і соціокультурний досвід генерує особливу й навіть унікальну «смилову топографію», яка істотно відрізняється від інших «смилових картин світу». З огляду на зазначену особливість на смислову багатоманітність неможливо накинути універсальну критеріальну сітку. Натомість можна хіба що вийти на рівень коректного розуміння смислових пріоритетів чужого історичного й соціокультурного досвіду – й не більше.

Значними дослідницькими й інтерпретативними ресурсами адекватного сприйняття феномену смислової багатоманітності й неоднозначності володіють критеріальні маркери денотації та конотації. Річ у тім, що практично кожному конкретно-історичному випадку мови загалом і слова зокрема притамнанні одночасно два значення — денотативне (семантично буквальне, конкретне) та конотативне (соціокультурне й психосоматичне контекстуальне, варіативне, «плаваюче»). Виразна специфіка конотативних смислів (смислових ієрархій, акцентів, наголосів) полягає в тому, що вони виникають (актуалізуються) в умовах певних соціокультурних контекстів і функціонують лише в цьому соціокультурному контексті — принаймні, саме в такому форматі смислів і значень.

Явище полісемії як смислової багатоманітності, яку важко (чи навіть неможливо) звести до спільного критеріального знаменника, потребує особливої герменевтичної дисципліни — на кшталт «інтерпретативної критики» Ролана Барта. Тим не менше, як і Еміль Бенвеніст, Ролан Барт визнавав за мовою привілейований рольовий статус на тій підставі, що вона, будучи знаковою системою, виконує функції «інтерпретаційного арбітра» всіх знакових систем і себе самої. Інша річ — наскільки ефективно вона таку функцію виконує і чи спроможна вона в принципі виконати цю функцію бездоганно.

Особливе значення концептуальний наголос Еміля Бенвеніста та Ролана Барта має для гуманітаристики, яка на рівні всіх своїх багатоманітних профільних відгалужень є не постулативною, а достеменно інтерпретативною сферою знань: тут неможливо, як у природничих дисциплінах, подати квінтесенцію думки чи інформаційного повідомлення за допомогою формул та знаків — для предметної і переконливої артикуляції гуманітаристика потребує інструментарію слів, за допомогою яких відбувається обґрунтування смислів, значень, символічних ієрархій тощо.

Окрім семантичної невизначеності й неоднорідності ще одна істотна проблема сучасності стосується аспекта істини, відпо-

відності мовно-комунікативних одиниць вимогам істинності. В цьому контексті варто звернутися до концептуалізації **істини як події**, здійсненої Аленом Бадью в книзі «Іманентність істини» [3]. На думку автора, про істину є підстави вести мову лише в тому разі, якщо предмет підпадає під ознаки події, має значення, достатнє для його номінування на статус події. Це доволі виразний критеріальний маркер, однак його інструментальні можливості дещо девальвуються внаслідок істотного доповнення Алена Бадью: йдеться про подійність не універсальну й трансісторичну, а соціокультурну й конкретно-історичну.

Іншими словами, істиною слід вважати те, що має ознаки події в межах певної соціокультурної ойкумени. Більше того, йдеться про соціокультурну ойкумену конкретно-історичного зразка, позаяк історії відомі безліч випадків істотних еволюційних змін шкали значущості різних соціумів, етносів і народів. Беручи до уваги наведену особливість, істина як універсальна й трансісторична подія перетворюється на іронічну подобу посмішки Чеширського kota — таку ж усюдисущу, проте безнадійно невловиму.

У ґрунтовному дослідженні «Мова, розум і культура: практичний вступ» професор лінгвістики на кафедрі американських студій Університету Етвеса Лоранда (Будапешт) Золтан Кевечес дослідив процес конституювання значень, причинно-наслідковий зв'язок того, як людина і суспільство вибудовують певну ієрархію смислів і значень [12]. Він прийшов до висновку, що для досягнення такої мети потрібно виразити взаємозв'язки між мовою, мисленням та соціокультурною регламентацією. Якщо когнітивні лінгвісти оперують переважно когнітивними аспектами мови, а лінгвістичні антропологи, як правило, досліджують мову та культуру, то в книзі «Мова, розум та культура» поєднано ці параметри, осмислено зміст мови та культури кризь призму когнітивних операцій.

Згідно з фундаментальними канонами формальної логіки, мова як засіб із обслуговування суспільного буття й свідомості мала б еволюціонувати й удосконалюва-

тися симетрично й когерентно структурному ускладненню й смисловому поглибленню як суспільства загалом, так і комунікативних зв'язків, що супроводжують цей процес, зокрема. Втім, суспільна дійсність належить до категорії системних об'єктів найвищого рівня складності й взаємозумовленості зв'язків між її елементами, а така специфічна особливість призводить до того, що передбачені чи навіть регламентовані формальною логікою тенденції розвитку можуть не лише не збігатися з буттєвими реаліями, а й навіть радикально суперечити їм.

Наша сучасність постає іронічним поєднанням різноспрямованих і навіть діаметрально протилежних тенденцій: з одного боку, ускладнення й удосконалення мовних засобів, а з іншого, — їх спрощення й примітивізація. Причому, обидві тенденції не випадкові й навіть закономірні, бо є відповіддю на цілком об'єктивні й конкретні причинно-наслідкові зв'язки, суспільні виклики й комунікативні потреби.

Найбільшою проблемою в даному разі є фактор дезорієнтації і навіть певної дослідницької деморалізації, оскільки тенденції, які, здавалося б, є несумісними, насправді є невід'ємними складовими єдиної комунікативної суспільної системи. Однак вони не є елементами цієї системи, а функціонують у межах автономних підсистем — немов у паралельних реальностях. Власне, ця особливість постає найскладнішим фактором як розуміння, так і тлумачення.

Як комунікативний інструмент мова може виконувати функції як маскування, так і зривання масок, демаскування. Відповідно до поширеного стереотипу, логіка еволюціонування мови має призводити до вдосконалення демаскувального потенціалу мовних засобів, однак практичні реалії сьогодення спростовують таке твердження: мова чим далі, тим більше вдосконалюється в своїх маскувальних можливостях, техніках і стратегемах. Чи не найбільш виразно ця тенденція простежується на рівні гіпертрофованої політкоректності та лавиноподібної експансії евфемізмів, коли конкретний смисловий денотат «війна» заміщається семантично розмитим «спецоперація»,

«знищення» танка чи літака — «втратою керованості», а зачатки про «вибухи» поступаються місцем безглуздим «хлопкам».

Здебільшого маскувальні тактики виправдовуються цілком благими намірами — на кшталт не завдавати асоціативного дискомфорту, не слугувати приводом для стресового стану, не виконувати функцію мимовільного генератора фобій тощо. Саме з цих причин більшість соціальних мереж, наприклад, ретельно цензурують слово «dead». Щоб вийти з цієї скрутною ситуації користувачі соціальних мереж змушені вдаватися до хитрощів у формі неологізмів: так слово «мертвий» («dead») заміщається кумедним евфемізмом «неживий» («unalive»). Зрозуміло, що подібні неологізми навіть не претендують на статус канонічних одиниць літературної чи наукової мови — це просто вербальний засіб для поточних (тут-і-тепер) потреб, переклад якого іноземною мовою неможливо навіть здійснити в автоматичному режимі, бо для цього потрібні фахівці, що спеціалізуються на подібних жаргонізмах.

Звичайно, потреба цензурування не є суто волюнтаристською і апріорі згубною: вона не позбавлена сенсу, адже існують великі спокуси використовувати мову як інструмент психологічного тиску, агресії, пресингу, цькування тощо. Однак якщо соціальні мережі як нібито найбільш демократичний комунікативний майданчик сучасності фактично вводять заборону на обговорення в цивілізований спосіб проблематики життя та смерті, то вочевидь варто прискіпливо проаналізувати аспект якості й специфічних особливостей інформаційно-комунікативного поля.

Ще понад півстоліття тому у фундаментальній праці «Тиранія слів» Стюарт Чейз наполягав на необхідності максимального уточнення значення слів із метою досягнення максимально предметного спілкування [8]. За логікою речей, мовні інструменти мають бути виразними й максимально буквальними за критерієм смислового навантаження (відповідності), аби уникнути подвійних смислів і різнотлумачень. Здебільшого досягнення таких цільових орієнтирів пов'язують зі спрощенням діа-

пазону й глибини мовних засобів, що нібито мало б привести до формування чогось на кшталт *franca lingua* – універсальної мови чи мови, яка виконує функцію комунікативного містка між різними мовами.

Втім, не варто ігнорувати той факт, що спрощення мови містить небезпеку використання мовних засобів для досягнення мети навіювального впливу (найкраще цей аспект проілюстровано в романах-антиутопіях «1984» Дж. Оруела та «Ми» Є. Замятіна), а також авторитарного та тоталітарного контролю мас. Зазначена небезпека – це не порожній звук і не абстракція, позбавлена зв'язків із суспільною реальністю: в тій чи іншій формі ми ледве не щодня маємо справу з випадками втілення цієї загрози на практиці.

Наведений аспект асоціативно перегукується з книгою П'єра Бурдьє «Мова і символічна влада», в якій досліджено відносини між мовою, владою та політикою [5]. Автор наполягає, що мову доцільно розглядати не лише як засіб спілкування, а й як засіб влади, за допомогою якого люди переслідують власні інтереси та демонструють свою практичну компетентність. На жаль, мова як засіб влади, за допомогою якого люди переслідують власні інтереси, часто набуває відверто тенденційних, конфронтаційних, агресивних ознак і функцій. Сутність, внутрішню логіку й загрози цього явища для сучасного суспільства переконливо проілюстрував Карстен Бредемайер у книзі «Чорна риторика» [6].

Ще більша потенційна небезпека тенденційності й конфронтаційності мови полягає в тому, що такий формат комунікації прокладає шлях для мовно-комунікативної інволюції, стагнації, деградації і спотворення мовно-комунікативної сфери та її суспільних функцій. Ролан Барт подав цю тезу в такій формулі: логіка становлення мови ненависті закономірно й неухильно призводить до ненависті на адресу самої мови, до зневаги факторів її якості та глибини і, як наслідок, до фатального редуціонізму й пауперизації мовних засобів [4]. Не випадково сучасні західні дослідження цієї тематики рясніють словосполученнями «cancel culture» та «suicide mission».

Висновки. Дослідження мови як фактора комунікативної ефективності містить щонайменше два істотних проблемних формати. Перший полягає в системному статусі як мови, так і сфери комунікації. Віддзеркалити в межах окремого теоретико-концептуального дослідження сутність цієї системності коректно й вичерпно вкрай складно, оскільки практично завжди залишаються сумніви як із приводу елементного діапазону цих систем, так і щодо ієрархії значущості кожного з елементів системи.

Найбільш перспективним дослідницьким підходом для теоретико-концептуального розв'язання зазначеної проблеми є розгляд мови і комунікативної сфери крізь призму критеріальних маркерів об'єкт та суб'єкт, а також засіб та мета. Річ у тім, що і мова, і комунікативна сфера за різних умов і обставин можуть бути як об'єктом, так і суб'єктом, як засобом, так і метою; і в кожному з цих випадків на них поширюються істотно різні функціональні та інструментальні повноваження.

Сутність другого проблемного формату полягає в тому, що мова все частіше використовується як засіб спотворення зображуваної дійсності на догоду приватним, груповим, корпоративним, політичним та іншим інтересам, які не мають нічого спільного як потребами розвитку самої мови, так і з повноцінним функціонуванням комунікативної сфери. Таке спотворення зображуваної дійсності може набувати різноманітних форм, а їх спільною ознакою є тенденційність, здійснювана засобом інформаційного пресингу.

На протилежному від інформаційної істерії полюсі тенденційного й маніпулятивного впливу на масову свідомість сьогодення є *blackout* – явище цілеспрямованого інформаційного замовчання, регламентованої заборони на висвітлення певних явищ і процесів, а також режиму інформаційного вакууму в медіапросторі (частково під цю категорію явищ підпадає також висвітлена вище тенденція гіпертрофованої політкоректності й лавиноподібної експансії евфемізмів, які замість того, щоб увиразнити смисл явищ і процесів, максимально замулюють їх).

За таких обставин пріоритетного значення як для соціальної теорії, так і суспільної практики, набуває аспект інформаційно-комунікативної гігієни. Тут виникає безліч запитань, починаючи з того, наскільки реалістичним є виконання цього завдання, враховуючи монопольну пере-

вагу суспільно-політичних сил, які паразитують на інформаційній істерії, і закінчуючи персонально-інституційним аспектом: хто і в який спосіб виявиться спроможним ефективно протистояти стагнації, деградації і спотворенню мовно-комунікативної сфери та її суспільних функцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Висоцька, О. Є.** (2009). Комунікація як основа соціальних перетворень (у контексті становлення постмодерного суспільства): монографія, Дніпропетровськ: «Інновація», 316 с.
2. **Рафальський, О. О., Самчук, З. Ф.** (2018). Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 688 с.

REFERENCES

1. **Vysots'ka, O. E.** (2009) Communication as the basis of social transformations (in the context of the formation of postmodern society. *Komunikatsiya yak osnova sotsial'nykh peretvoren (u kontekstistanovlennya postmodernoho suspil'stva): Monohrafiya Dnipropetrovs'k : «Inno vatsiya», 316 s. [in Ukrainian]*
2. **Rafal's'kyi, O.O. Samchuk, Z. F.** (2018). Civilizational crossroads of modern society. *Tsyvilizatsiyni perekhrestya suchasnoho suspil'stva, Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny, 688 s. [in Ukrainian]*
3. **Badiou, A.** (2022). *The Immanence of Truths: Being and Event III*, Bloomsbury Academic, 624 p.
4. **Barthes, R.** (1953). *Le Degré zéro de l'écriture*. Paris, Seuil, 192 p.
5. **Bourdieu P.** (1999). *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press, 320 p.
6. **Bredemeier, K.** (2005) *Schwarze Rhetorik. Macht und magie der sprache. Mit zahlreichen Übungen*. Goldmann Verlag, 256 s.
7. **Byung-Chul, H.** (2022) *Infocracy: Digitization and the Crisis of Democracy*. Polity, 80 p.
8. **Chase, S.** (1959) *The Tyranny Of Words*. Harvest/HBJ. 420 p.
9. **Cosentino, G.** (2020) *Social Media And The Post-Truth World Order: The Global Dynamics Of Disinformation*. Palgrave Pivot. 151p.
10. **Gibbs, R. W.** (2017) *Metaphor wars: conceptual metaphors in human life*. Cambridge University Press 328p.
11. **Goatly, A.** (1997) *The Language of Metaphors : Literal Metaphorical*. London & New York: Routledge. 376 p.
12. **Kövecses, Z.** (2006) *Language, Mind, and Culture : A Practical Introduction*. Oxford University Press. 397 p.
13. **Lepore, E., Smith, B. C.** (2006) *The Oxford Handbook of Philosophy of Language*. Oxford University Press. 1100 p.
14. **Littlemore, J.** (2019) *Metaphors in the Mind : Sources of Variation in Embodied Metaphor*. Cambridge University Press. 288 p.
15. **Macdonald, H.** (2018). *Truth : How the Many Sides to Every Story Shape Our Reality*. Bantam Press. 352 p.
16. **Mudde, C. Kaltwasser, C. R.** (2017). *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford, UK : Oxford University Press. 136 p.
17. **Parvini, N.** (2022). *The Populist Delusion*. Perth: Imperium Press. 174 p.
18. **Pinker, S.** (2007). *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*. Harper Perennial Modern Classics. 576 p.
19. **Rose, T.** (2022). *Collective Illusions: Conformity, Complicity, and the Science of Why We Make Bad Decisions*. Hachette Go, 304 p.
20. **Sandoval, J. B., Kristin D. E.** (2021). *Thinking like a Linguist: An Introduction to the Science of Language*. Cambridge University Press, 248 p.
21. **Sullivan, W. Rees, J.** (2008). *Clean Language: Revealing Metaphors and Opening Minds*. Crown House Publishing, 160 p.

ПОКАЖЧИК ПУБЛІКАЦІЙ ЖУРНАЛУ ЗА 2022 РІК

Автор	Назва статті	№ журналу	Сторінки
Андрущенко Віктор	Післявоєнний світ науки та освіти: філософська рефлексія майбутнього.	1-2	5-9
	Книга у структурі інформаційного простору освіти	3	5-12
	Українські університети перед викликами соціально-турбулентного світу	4	5-12
Атнажева Лілія	Освітній аспект впровадження змін в об'єднаних територіальних громадах	3	72-78
Валенса Ганна	Методологія допомагаючих професій: практика та освіта майбутніх фахівців	3	19-29
Гончаренко Катерина	«Культура мовчання» як інструмент «політики голосу»	4	13-20
Гриньків Андрій	Комунікативна компетентність у професійній підготовці менеджерів соціокультурної діяльності	4	54-60
Дорошенко Інна	Принципи модернізації мовних стратегій: виклики глобалізації	1-2	72-79
Дудар Тамара	Екологічна освіта англійською мовою у вищій школі	1-2	63-71
Заможський Андрій	Діяльність університетів у подоланні кризових станів суспільства (практика впровадження міжнародних проєктів Еразмус+)	4	46-53
Кашина Ганна	Розширення цифрових навичок науково-педагогічних працівників медичних ЗВО в системі післядипломної освіти	1-2	44-50
Коваленко Оксана	Закарпатські університети та їх роль у збереженні педагогічного персоналу переміщених закладів вищої освіти України .	3	65-71
Козлакова Галина	Організація науково-освітніх заходів в умовах дистанційних комунікацій	1-2	57-62
	Закарпатські університети та їх роль у збереженні педагогічного персоналу переміщених закладів вищої освіти України	3	65-71
Козобродова Діна	Трансформації соціальної реальності у контексті її психомірності	4	71-78
Колодий Ігор	Кібернетичні вимоги до освітнього процесу у вищих навчальних закладах .	1-2	29-37
Корсак Константин	Витоки українського та європейського архетипів у контексті нооантропології	1-2	18-28
	Глобальна ноореволюція у сфері гуманітарних наук у контексті змін української вищої освіти.	3	30-39
	Наукові та виховні проблеми побудови безпечної емоційної сфери: погляди студентів-медиків	4	61-70

Корсак Юрий	Глобальна ноореволюція у сфері гуманітарних наук у контексті змін української вищої освіти.	3	30-39
Кочубей Наталія	Глобальна ноореволюція у сфері гуманітарних наук у контексті змін української вищої освіти.	3	30-39
Кузнецова Ірина	Феноменологічні виміри навчальної діяльності	4	29-35
Кузьоменська Лідія	Мова як фактор комунікативної ефективності	4	79-88
Лисакова Ірина	Стратегії освіти для креативного суспільства	4	21-28
Любарець Владислава	Становлення конкурентоспроможності майбутніх фахових молодших бакалаврів з інженерії програмного забезпечення .	1-2	38-43
	Перспективи управління розвитком освіти дорослих в умовах воєнного та післявоєнного стану України	3	55-64
Любима Аліна	Становлення конкурентоспроможності майбутніх фахових молодших бакалаврів з інженерії програмного забезпечення .	1-2	38-43
Нестерова Мар'я	Проекти Жана Монне в НПУ імені М. П. Драгоманова: від модуля до центру досконалості..	3	79-81
	Діяльність університетів у подоланні кризових станів суспільства (практика впровадження міжнародних проєктів Еразмус+)	4	46-53
Радомська Маргарита	Екологічна освіта англійською мовою у вищій школі .	1-2	63-71
Ревін Фрол	Сучасна та традиційна проблематика наукової освіти: оглядовий екскурс теорій	4	36-45
Сасенко Тетяна	Екологічна освіта англійською мовою у вищій школі .	1-2	63-71
Сікорський Петро	Кібернетичні вимоги до освітнього процесу у вищих навчальних закладах .	1-2	29-37
Свириденко Деніс	Сучасна та традиційна проблематика наукової освіти: оглядовий екскурс теорій	4	36-45
Супрун Дар'я	Промоція та маркетинг: стратегії модернізації вищої школи	1-2	51-56
	Формування інклюзивної культури фахівців галузі спеціальної освіти	3	13-18
Шеремет Марія	Промоція та маркетинг: стратегії модернізації вищої школи	1-2	51-56
	Формування інклюзивної культури фахівців галузі спеціальної освіти	3	13-18
Яковенко Ігор	Перспективи управління розвитком освіти дорослих в умовах воєнного та післявоєнного стану України	3	55-64
Явнюк Адріан	Екологічна освіта англійською мовою у вищій школі .	1-2	63-71
Яценко Олена	Агора антична та віртуальна: до проблеми трансформації соціальності ..	1-2	10-17
	Аналітика сучасних викликів розвитку штучного інтелекту та робототехніки у фокусі перспективи сингулярності	3	40-46

ABSTRACTING REVIEW OF JOURNAL ARTICLES

HEAD EDITOR PAGE

Victor ANDRUSHCHENKO

UKRAINIAN UNIVERSITIES FACE THE CHALLENGES OF THE SOCIALLY

TURBULENT WORL 5

Ukrainian education, in fact, like all European education, is currently in the process of fundamental modernization changes caused by the challenges of the modern socially turbulent world. Globalization, the information revolution, climate change, etc. form a demand without an answer to which neither education nor society can develop and move forward. The main modern challenge is the war unleashed by the Russian aggressor against Ukraine and the entire civilized world. Thousands of dead and wounded, millions of refugees and displaced persons, destroyed cities and villages, cruel torture inflicted on the people of the occupied territories by the former "elder brother", powerfully raises the question of how to live in these incredibly difficult conditions, who to believe, what to fight for, what values to profess. Of course, Ukraine has found the answer: it is necessary to stand up, defend and defeat the enemy, live with dignity, with the head held high, profess universal human values of peace, democracy and freedom together and in cooperation with European nations, the entire civilized world. We are grateful to the peoples of the world who condemn the aggression and help Ukrainians to persevere and win. Ukrainians express their special gratitude to the peoples of Poland and the United States, who were the first to accept our refugees, provided (and continue to provide) the necessary defense weapons, humanitarian aid, and foster a spirit of confidence in victory.

Keywords: socially turbulent world, modernization of education, culture, science, university, informatization, globalization, European values

URGENT PROBLEM

Kateryna HONCHARENKO

«CULTURE OF SILENCE» AS A TOOL «POLITICS OF THE VOICE» 13

The «culture of silence», as well as the «politics of the voice», are interpreted differently in the Eastern and Western traditions. For example, in Japanese culture, silence acts as a spiritual practice and is evidence of a person's level of education. In archaic cultures, silence was also part of a person's spiritual path, his formation, and his search for himself. It is characteristic of a Western person to consider silence in a slightly different way. For her, silence, first of all, is a sign of inability to express oneself, one's position, etc. That is why in Western culture preference is given to the voice as a confirmation of one's will.

The key opposition underlying European culture is the binary of sound and its absence. European culture attached great importance to the word. Speaking for a European means, first of all, self-defense and self-affirmation, defending oneself and one's place in the social structure, and accordingly silence is perceived, as a rule, in three modes: or as something abnormal; or as a sign of surrender; or as an attack on another person expressed in a certain way. For Europeans, a person who does not give voice, a will that is not expressed by voice, in the social sense is equal to zero. Precisely because of this, power structures that operate only by voice, on the one hand, do not perceive gestures of silence, or if they do, it is only as a sign of consent, and on the other hand, they are the voice they fear, bow to and which admit.

That is precisely why, based on the analyzed material, we come to the conclusion that silence is not always golden. For a government that only pursues the «politics of the voice» a person's silence indicates nothing but consent and submission. Silent resistance means absolutely nothing to the power structures. And in a person who gradually gets used to only perceiving the voice of the conditionally stronger, the experience of resistance, the experience of expressing personal will gradually atrophies, he is drawn into a paranoid tendency and fear of being revealed or visible.

Keywords: culture of silence, «atrophy of experience», visible, manifestation, voice, «politics of the voice», silent consent.

EDUCATION PHILOSOPHY OF THE XXI CENTURI: SEARCH FOR PRIORITIES

Iryna LYSAKOVA

EDUCATION STRATEGIES FOR A CREATIVE SOCIETY 21

The article is devoted to considering the conditions for building a creative society in Ukraine and the role of education in this. Since the main goal of a creative society is to identify and maximize the use of intellectual resources of people, this reveals a demand for professionalism, a high level of education and the realization of the creative potential of an individual. Such a concept marks the transition from individual creativity to creativity as a social phenomenon. A creative society is characterized by horizontal network connections, self-organization, the formation of a creative class, and the development of creative and cultural industries. All this provokes changes in education, which primarily has a social mission, and its "product" directly affects all spheres of life. So, it is not only about educational programs

aimed at the technologies of the future, the spread of creative incubators and support for startups. It is about the formation of humanitarian intellectual capital of the country, its cultural diversity, strengthening of the culture of partnership and trust, creation of creative ecosystems in which higher education institutions are key institutions.

Keywords: creativity, creative society, education development strategy, creative climate, synergistic approach, cultural and creative industries (CCI)

Irina KUZNETSOVA

PHENOMENOLOGICAL MEASUREMENTS OF EDUCATIONAL ACTIVITY..... 29

The article is concerned with the structure of phenomenological measurements of educational activity. A new formulation of the problem is introduced. A transition is being made from considering the phenomenological space of consciousness to the implementation of phenomenological structures in the objectifications of educational activity. Intentionality, interactivity and intersubjectivity are introduced into consideration. The role of intentionality, interactivity and intersubjectivity is manifested in the formation of joint cognitive activity. The significance of phenomenological structures for improving the efficiency of cognitive activity and the formation of research competencies is being investigated. The role of intentionality, interactivity and intersubjectivity in the formation of cognition as a collective network activity is revealed. The importance of phenomenological structures for the formation of social competencies that regulate participation in scientific discourse, discussion of problems, scientific discussion and communications is considered. The role of phenomenological structures for activating cognitive activity and increasing its effectiveness is revealed. The potential of the methodological application of phenomenological measurements of educational activity to increase interest in the study of theoretical disciplines is revealed. The significance of the influence of phenomenological structures used in educational activities on the development of cognitive abilities and the formation of a new understanding of the possibilities of applying the results of studying theoretical disciplines in the professional activities of a future specialist is revealed.

Keywords: phenomenological measurements of educational activity, cognition, joint cognitive activity, intentionality, interactivity, intersubjectivity, competence, communication.

INNOVATIVE SCIENCE AND MODERN EDUCATION

Denys SVYRYDENKO, Frol REVIN

MODERN AND CLASSICAL PROBLEMS OF SCIENCE EDUCATION:

AN OVERVIEW OF THEORIES..... 36

Within the framework of the classical and modern paradigm, the field of scientific education is formed by a number of cornerstone clusters, each with its own various features. Accordingly, the article aims to provide background information on various groups and types of theories in the field of science education. In particular, the aim is to highlight: humanistic theories, within which emphasis is placed on the subjective experience of students, considering them as active, autonomous and reflective agents in the educational process; behavioral theories, which interpret knowledge as something that is transmitted without regard to the assimilative aspects of interpretation, internalization or contextualization and is considered as a purely external reactive phenomenon; cognitive theories, where the emphasis is on internal thought processes, the formation and direction of which is considered to be the main task of any educational process; constructivist theories, within the framework of which the teacher tries to activate previously accumulated, a priori baggage of knowledge and addresses students' personal experience; At the same time, in addition to more classical approaches, the authors aim to consider a number of theories based on critical and systemic thinking skills, taking into account dynamic and grassroots knowledge systems, STEM education while exploring other (alternative) educational directions and complex of pedagogical skills for the 21st century, which do not fit into the above four traditional groups. We are deeply convinced that only such polyphonic awareness within the framework of various theories and models of learning will make teachers more effective, as it will create a basis for the formation and formulation of educational strategies in (scientific) education, which, in turn, will facilitate the application of theoretical material in practice. Since each theory, school or approach is based on a rather heterogeneous (at times, quite polar) complex of initial assumptions and can be effective in conceptualizing and implementing only a limited range of educational methods, success will be achieved by those educators who can fruitfully combine and use the widest possible range of effective educational concepts and approaches, constantly adapting, synthesizing and diversifying their own pedagogical portfolio.

Keywords: science education, humanistic theories, behavioristic theories, cognitive theories, constructivist theories, essentialism, progressivism, critical pedagogics, STEM-education, novel pedagogics

HIGER EDUCATION SCIENTIFIC PROJECTS

Marja NESTEROVA, Andrii ZAMOZHSKY

ACTIVITY OF UNIVERSITIES IN OVERCOMING OF CHALLENGES OF CRISIS

CONDITIONS OF SOCIETY: PRACTICE OF IMPLEMENTING

OF ERASMUS+PROJECTS 46

The article shows the important roles and tasks of Ukrainian universities in overcoming the challenges of crisis States of society, in particular, the pandemic, war, and post-war reconstruction. Also in this context, the practical studies of the university community in crisis situations conducted at the National Pedagogical Dragomanov University are considered, in particular, the study of social cohesion as a social phenomenon, and its impact on the development of society and the educational community. The social role of education, in particular, in the development of social cohesion, is also presented. It is shown that an important task is to develop social cohesion in the educational space, in particular, in the context of crisis States of society. The article continues the research on social cohesion, which has been conducted at the National Pedagogical Dragomanov University since 2016, and summarizes the research conducted. The practice of implementing Erasmus+ projects is demonstrated, including a new project on the Jean Monnet center of excellence at the NPU named after M. P. Dragomanov. The importance of the European integration vector of sustainable development of higher education in Ukraine for the university community was noted

Keywords: crisis conditions, education, social cohesion, social responsibility, university.

PERIOD OF CHANGE: EDUCATION PROCESS METHODOLOGY AND METHOD

Andrii HRYNKIV

COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL TRAINING

OF MANAGERS OF SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES..... 54

A number of basic parameters of the communicative competence of the manager of socio-cultural activities are analyzed and their components - knowledge, abilities, skills and personal qualities - are determined. The author investigates the relationship between educational components and forms of educational activities with the formation of communicative competence. Peculiarities in the preparation of a future specialist in the field of creative industries from the standpoint of the intercultural context are considered.

It is noted that the content and forms of manifestation of communicative competence of managers contribute to the achievement of relations between the internal and external environment of corporate management, adequate to each other in modern conditions.

The profession involves the ability to communicate with different people, to convince them of the priority and effectiveness of one's ideas, to defend one's professional position.

One of the main criteria for the formation of a person's communicative competence is reflection, when a person is able to assess his position in accordance with the position and interests of his partner.

Separate educational components are considered and analyzed for the subject of communicative competence, using the example of the National Pedagogical Dragomanov University, which trains specialists in the specialty 028 Management of socio-cultural activities under the educational program "Management of socio-cultural projects and creative industries". It is noted that in educational practice, interactive forms of student training are actively used: business and role-playing games, debates, scientific discussions, creative projects, seminars-dialogues, analysis of specific situations, special attention is directed to methods of working in small groups, round tables, presentations based on modern multimedia tools. Students, directly through theoretical and practical classes, form professionally important qualities of future specialists.

Keywords: communicative competence, communication, manager, socio-cultural activity, educational abilities, creative industries, cultural and leisure activities.

HUMANIZATION OF EDUCATION AND TRAINING

Kostyatin KORSAK

SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL PROBLEMS FOR BUILDING

A SAFE EMOTIONAL SPHERE: THE VIEWS OF MEDICAL STUDENTS 61

The article is highly relevant. It was created at a very difficult time for Ukrainians and the vast majority of humanity. There is a combination of two major phenomena in Ukraine. The first is the beginning of the global civilizational transition of all mankind from destructive to Nature industrialism to livelihoods based on environmentally ideal nootechnologies (wisetechnology). The second phenomenon is the armed resistance of the entire population of Ukraine to the intentions of Russia under the leadership of dictator Vladimir Putin with his teenage deviant thinking to conquer first Ukrainian territory, and later the entire planet. The authors are interested in all broad issues of the brain and nervous system based on emotional influences and states. A specific task was to study the causes of semantic imbalance in the use of the words "emotional love" and "love" and their meaning for happiness and comfortable family life.

The study used many effective classical methods together with the achievements of several young human sciences. The authors found that in the vast majority of modern languages, the first word is missing and is included in the set of meanings of the word "love". An attempt has been made to explain this distinct and very old asymmetry. The core of the article is the latest scientific facts from the human sciences. The neuromolecular nature of the emotional love is explained in detail, its importance for the normal course of life of men and women is proved. The reasons for the lack of truthful information in Ukrainian education about the value of the emotional love for young people, for their family and parental happiness. The proposals are to spread the truth about emotional love and affection in the national education system

Keywords: V. Vernadsky's proposals, salvation of mankind, intentions of Russia, priorities of youth, emotions, emotional love, love, age of love, society and youth

Dina KOZOBRODOVA

TRANSFORMATIONS OF SOCIAL REALITY IN THE CONTEXT OF ITS PSYCHODIMENSION 71

The article examines the problem of the emergence of a new effect, which arises in the conditions of changes/transformations in social reality under the influence of too inhuman digitalization, which takes the form of human overstrain. This effect extends to almost all spheres of social reality and to human life as a whole. Because of this, digitalization has a negative impact on the valuable, human-dimensional and psycho-dimensional world of a person, including through subjective social experience. And if the threshold of the impact of digitalization is higher than the threshold of human psychiatry, then this becomes one of the problems of modernity. In order to find ways to solve this problem, we suggest using the latest holistic approach, which is presented in post-neoclassicism and is related to psychosynergy. This approach is implemented in the form of a conceptual model "whole as a whole / whole-in-whole" (a new philosophical category). It makes it possible to create new conditions for researching this problem as a non-human dimension, as well as to explain the behavior of psychometric systems/environments, including social ones as a type of psychometric. Thus, this approach allows expanding the field of socio-philosophical research, introducing a new dimension of social reality psycho-dimensionality.

Keywords: social reality, digitalization, psychodimensionality, inhuman dimension, the latest holistic approach, psychosynergetics, new philosophical category "whole as a whole/ whole-in-whole".

Lidiya KUZOMENSKA

LANGUAGE AS A FACTOR OF COMMUNICATIVE EFFECTIVENESS..... 79

Relevance of the research topic. Since the main competitive advantage in the conditions of the information society is the quality and effectiveness of communication, the topic of language as a factor of communicative effectiveness acquires obvious relevance, which requires multi-aspect analysis.

Formulation of the problem. The subject of research is characterized by a double problem: the first problematic aspect concerns the difficulties of an adequate and comprehensive theoretical representation of the spheres of language and communication as system objects; the second problematic format is due to the dependence of language and communication on the needs and interests of various subjects and socio-historical trends, which are extremely difficult to systematize, and even more so to reduce to a common criterion denominator.

Analysis of recent research and publications. The understanding of language as a multi-aspect factor of communicative effectiveness, which functions in interaction with various socio-cultural aspects and trends, was carried out in the works of J. Sandoval, D. Kristin, O. Rafalskyi, Z. Samchuk and others. The populist megatrend of the functioning of the linguistic and communicative sphere of modern times is well-argued in the works of N. Parvini, Mudde C & Kaltwasser. The research direction of symbolic-metaphorical resources of language and communication of the modern format is associated with the works of R. Gibbs, A. Goatly, D. Grove, J. Littlemore, J. Rees, W. Sullivan. A characteristic feature of the communicative sphere of modernity is the use of language for the needs of tendency, bias, settlement of accounts, suggestion, manipulation, etc. A. Badiou, H. Byung-Chul, G. Cosentino, H. McDonald, and T. Rose are devoted to this aspect.

However, despite the diversity of the thematic spectrum of language research as a factor of communicative effectiveness, there is a need to systematize and prioritize the factors underlying the evolution of language, as well as its functional tendencies and instrumental alternatives.

Setting tasks. To study the language as a factor of communicative effectiveness through the prism of the logic of its evolution, as well as in the context of perspectives, trends and challenges of modernity.

Presenting main content. The language as a factor of communicative effectiveness is understood through the prism of the logic of its evolution, functional trends and instrumental alternatives. The contradiction and controversy of the language of the postmodern era as a means of achieving different and often even incompatible target orientations of communication are analyzed.

Conclusions. The comprehensiveness and persuasiveness of the study of language as a factor of communicative effectiveness depends on taking into account the etiological specificity of the subject of research, on the depth of understanding the logic of its evolution, as well as in the context of perspectives, trends and modern challenges. The correct interpretation of the functional-instrumental specificity of language as a factor of communicative effectiveness should take into account two research projections: the subject-object aspect and the essential format of means and goal, bearing in mind that under different circumstances language and the sphere of communication can be both an object, and the subject, both the means and the goal. Such status differences imply fundamentally different functional and instrumental requirements and means of their ensuring.

Keywords: socio-cultural conditioning of language, logic of language evolution, communicative effectiveness, criterion markers, semantic expressiveness of language means.

CONTENTS

HEAD EDITOR PAGE

Victor ANDRUSHCHENKO

UKRAINIAN UNIVERSITIES FACE THE CHALLENGES OF THE SOCIALLY
TURBULENT WORL 5

URGENT PROBLEM

Kateryna HONCHARENKO

«CULTURE OF SILENCE» AS A TOOL «POLITICS OF THE VOICE» 13

EDUCATION PHILOSOPHY OF THE XXI CENTURI: SEARCH FOR PRIORITIES

Iryna LYSAKOVA

EDUCATION STRATEGIES FOR A CREATIVE SOCIETY 21

Irina KUZNETSOVA

PHENOMENOLOGICAL MEASUREMENTS OF EDUCATIONAL ACTIVITY..... 29

INNOVATIVE SCIENCE AND MODERN EDUCATION

Denys SVYRYDENKO, Frol REVIN

MODERN AND CLASSICAL PROBLEMS OF SCIENCE EDUCATION:
AN OVERVIEW OF THEORIES..... 36

HIGER EDUCATION SCIENTIFIC PROJECTS

Marja NESTEROVA, Andrii ZAMozHsky

ACTIVITY OF UNIVERSITIES IN OVERCOMING OF CHALLENGES
OF CRISIS CONDITIONS OF SOCIETY: PRACTICE OF IMPLEMENTING
OF ERASMUS+PROJECTS 46

PERIOD OF CHANGE: EDUCATION PROCESS METHODOLOGY AND METHOD

Andrii HRYNKIV

COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL TRAINING
OF MANAGERS OF SOCIO-CULTURAL ACTIVITIES..... 54

HUMANIZATION OF EDUCATION AND TRAINING

Kostyatin KORSAK

SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL PROBLEMS FOR BUILDING A SAFE
EMOTIONAL SPHERE: THE VIEWS OF MEDICAL STUDENTS..... 61

Dina KOZOBRODOVA

TRANSFORMATIONS OF SOCIAL REALITY IN THE CONTEXT
OF ITS PSYCHODIMENSION 71

Lidiya KUZOMENSKA

LANGUAGE AS A FACTOR OF COMMUNICATIVE EFFECTIVENESS 79

INFORMATION. REVIEW. MESSAGE

Journal content for 2022 89

Abstracting Review of Journal Articles 91

Contents..... 95

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ

Теоретичний
та науково-методичний
часопис

ДЕРЖАВНЕ
ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ
ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»

В. о. директора видавництва
Аліна ЧЕРНОМОРОВА

Головний редактор
редакції журналів
Ніна БЕРІЗКО

Адреса редакції журналу:

Фактична адреса:
02094, м. Київ, вул. Попудренка, 54

Юридична адреса:
01135, м. Київ, пр. Перемоги, 10

+38 (044) 498-10-28

+38 (044) 498-10-29

office@pedpresa.ua

Над номером працювали:

Наталія КОЧУБЕЙ

Світлана РАДІОНОВА

© Усі права захищені. Жодна частина, елемент, ідея, композиційний підхід цього видання не можуть бути копіюваними чи відтвореними в будь-якій формі і будь-якими засобами – електронними і фотомеханічними, зокрема через ксерокопіювання, запис чи комп'ютерне архівування без письмового дозволу видавця.

Підписано до друку 12.12.2022 р.

Формат 70 × 100^{1/16}. Папір офсет.

Друк офсет. Ум. друк. арк. 10,4

Обл.-вид. арк. 11,0.

Зам.

Віддруковано в друкарні ТОВ «7БЦ»
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності
ДК № 5329 від 11.04.2017
07400, Київська обл., м. Бровари, б-р
Незалежності, 2, кв. 148
e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80